

Irodalmi tükör / szépirodalom

Kiss Gy. Caba:	Nemzeti kultúrák a határvidéken	3
Győri László:	Műhely, Beszélgetés egy nyolcvanéves ötvenhatossal	7
Saáry Éva:	A Beaumont-parkban	9
	Beszélgetés egykori Önmagammal	11
Halmi Róbert:	Összeveszés, Gyújts rá, Galambfióka, Kavics	14
	Faragványok	15
Gaál Zsuzsa:	A rávági kommandó	16
Balazsek Dániel:	...szeptember végén, Két kártya (Nyár:Tél)	21
	Indulhatnak	22
Mező György:	...versek, grafikák	24
Sarusi Mihály:	Egry József badacsonyi fügefája	25
	Kádercsúszdából érseki főiskola	26
	Az almádi Lok-hegyen	30
Pék Pál:	Getszemáné, Szemere utca 8.	31
	Mint a vadnyúl	32
Lehota János:	A megsebzett nemzedék énekese	
	(A 65 éves Pék Pál köszöntése)	

Műhely

Szifjártó István:	“Keleti Golf-áram” - gondolatok Közép-Európa jövőjéről	34
Göncz László:	“RENDEZNI VÉGRE KÖZÖS DOLGAINKAT...”	37
	Mura menti gondolatok az integráció előnyeiről és hátrányairól	

Tanulmány - kritika

Nagy Imre:	Pater, Puer, Puella	42
	(Csokonai <i>Culturá</i> -jának nyelvi kódjai)	
Román Károly:	Pelargónok, sidók és örmények Valdemarinóban	47
Kabdebó Tamás:	Államférfi az irodalomban	52
	(Pomogáts Béla: Tükör és Minta)	
Németh István Péter:	Füredi Tölgyek alatt	53

Zágrábi kulturális mozaik

Čurković-Major Franciska:	(Töredékes betekintés a horvátországi kultúra berkeibe)	55
Neven Ušumović:	A zágrábi irodalmi élet sötét korszaka és új, »csillogó« színei	56
Asja Korbar és Veronika agar:	Beszélgetés Nedjeljko Fabrio Herder-díjas íróval	61
Andrej Šmit:	A horvát film a rendszerváltás után	65
Tamara Bakran:	A zágrábi rajzfilm iskola	70
Čurković Iván:		

Tükör-kép / képző-, film- és színházművészet

Pápes Éva:	“Az üvegcipő” és társai	76
	(Gondolatok egy Bereményti évad zárása után)	
Péntek Imre:	Art EUfória - A tíz csatlakozó ország képzőművészeinek kiállítása a Lendvai Galéria-Múzeumban	80
Lehota M. János:	Az arc epifániája	
	Rétegződések a Kanizsai Képző- és Iparművészek Egyesülete kollektív tárlatán	83
Péntek Imre:	A monokrómia lírája, térbeli kalandokkal	88
	(Horváth M. Zoltán kiállításáról)	
Pápes Éva:	„Jegyeket, bérleteket kérjük felmutatni”	90
	(Kontroll - filmjegyzet)	

**Hír-tükör
Szerzőinkről****IMPRESSZUM****SZERKESZTŐBIZOTTSÁG**

Bogár Imre - Zalaegerszeg
Kiss Gábor - Zalaegerszeg
Müller Róbert - Keszthely
Papp Ferenc - Nagykanizsa
Szántó Endre - Hévíz
Vajda László - elnök

SZERKESZTŐSÉG

PÉNTEK IMRE - főszerkesztő
BENCE LAJOS (Szlovénia) - főszerkesztő-helyettes

CZUPI GYULA
KISS GÁBOR
KOSTYÁL LÁSZLÓ
MOLNÁR ANDRÁS
TAR FERENC
szerkesztők

MUNKATÁRSÁK

Pék Pál - vers
Szemes Péter - tanulmány, kritika
Horváth M. Zoltán - képzőművészet
Tóth Imre - pályakezdekők
Kabdebó Tamás - Newcastle, Írország
Major-Zala Lajos - Svájc, Penser
Makkai Ádám - Chicago, USA

FERENCZ GYŐZŐ olvasószerkesztő;
FARKASI PÁLMA CSILLA szerkesztőségi titkár

Készült Zala megye,
Zalaegerszeg, Nagykanizsa,
Lenti, Hévíz önkormányzatának,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram és
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma
támogatásával.

Szerkesztőségi cím:
Pannon Tükör Szerkesztősége, 8900
Zalaegerszeg, Landorhegyi út 21.
E-mail: pannontukor@goncziamk.hu
Telefon: 92/598-070

Kiadja a Zalai Írók Egyesülete.
Felelős kiadó: Lackner László
Előfizethető csekken vagy számlázással,
mely a szerkesztőség címén igényelhető.
Számlasszám:
Zalavölgye Takarékszövetkezet,
Zalaegerszeg 75500801-10001882
Az egyes számok ára: 300 Ft.
Előfizetési díj egy évre: 1200 Ft.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem
küldünk vissza.

ISSN 1219-6886
Nyomdai előkészítés:
Náspáng Grafika
Nyomdai munkák:
Gura Nyomda Bt.,
Zalaegerszeg, Bánya u. 2. E-mail:
gurabt@axelero.hu

Kiss Benedek

Napfény-varangy

Zajlik a Duna,
háta aranylik,
jégtarójokon
napfény varangylik.

Varangyló napfény
vállamon is -
mi szárny lehetne:
nyűves bilincs.

Roskasztyák vállam
fény nyűvei,
tocsogok tócsán,
lyukkal teli.

Kilyukad lelkem,
májam, tudóm.
Cseppre csepp: csöppen
szét a jövőm.

Cseppre csöpp: cseppen
szét mind a múlt,
a feneketlen
bábeli kút.

Roskadoz vállam,
hólé lecsordul.
Bent egy szem kvarc-kristály
belécsikordul.

Vízpart

Kavics kacsázik,
kacsa
kavicsos parton
tipeg.

Lúdtalpam ázik.
Hápgog a nyárfaliget.

Hat lúd gereblyézi,
a hetedik nézi
az árpatalló-vizet.

Nézem
a hetediket.

Lám, hattyútollú!

"Csak hát,
ha lúd,
minek?!"

Gágint az, s penész-zölden lehulló
helypénzt
fizet.

A magyarok háza

Deresedők

Bevérződő esték,
hamuszín hajnalok.
Ránk tör az öregség.
Hó füstje kavargó.

Maholnap magunkra
maradunk, kedvesem,
míg fejünkre fönt hó
hó gyűlik szenttelen.

Ránk tör az öregség,
akár a tolvajok!
Bevérződő esték,
hamuszín hajnalok...

Roppant nyugalom partján

Akkora nyugalom van
bennem, hogy félek:
ekkora nyugalomban
köldökömig sem érek.

Nem is vagyok tán,
akkora nyugalom van.
Lélek csak - szívnek fogytán.
Gyöngyözés - régnincs borban.

A Föld helyett most
mintha érintene a Minden,
s hajdani óceán-ritmus
nyújtóznék ereimben.

Ülök az Egy egy paránya,
s e roppant nyugalom partján
borzongok, ahogy Isten árnya
megsuhint: Leszel, mert voltál!

Otthont avatni, új otthonba költözni mindig szívet derítő és képzeletet megmozgató élmény. A megnyíló termekben, mert egy közösség otthonának nem szobái vannak, hanem, ahogy itt látjuk, termei, szóval a megnyíló termekben megnyílik a látogató képzelete is. Nem csak a termeket rendezik be bútorokkal, képekkel, könyvekkel, hanem a jövőt is tervekkel és álmokkal, mintegy felismerve a megnyíló közösségi otthon lehetőségeit és kijelölve feladatait. Magam is tartalmas tudományos és irodalmi tanácskozásokra, író-olvasó találkozókra, jó hangulatú vitaestekre, akár műkedvelő színi előadásokra, és természetesen az ide betérő lendvai, muravidéki irodalom- és művészetszerető közönségre gondolok – nem csak magyarokra, hanem kultúránk iránt érdeklődő szlovénokra is – midőn képzeletben a Bánffy Központ jövőjével számot vetek.

Gondolok mindenekelőtt a fiatalokra, hiszen hittem szerint a ház igazában nekik készült: nekik, vagyis a jövőnek, hogy a lendvai, a muravidéki magyar fiatalok, a felnövekvő nemzedékek itt tegyék gazdagabbá anyanyelvi műveltségüket. Itt szerezzenek olyan kulturális és közösségi élményeket, amelyek megerősítik bennük a bizonyosságot afelől, hogy érdemes magyarnak lenni, érdemes magyarnak maradni, érdemes találkozni a nemzeti történelemmel, irodalommal és művészettel, érdemes találkozni Petőfi Sándorral, Arany Jánossal, Ady Endrével, Illyés Gyulával, Bartók Bélával, Kodály Zoltánnal, Jancsó Miklós és Kósa Ferenc filmjeivel, és persze az egyetemes magyar kultúra mai képviselőivel, innen Muravidékről, Magyarországról, Erdélyből, Felvidékről, Vajdaságból.

A most felavatandó és megnyíló Bánffy Központnak, mint minden magyar kulturális intézménynek, műhelynek kell lennie, amely összefogja és munkára szervezi az itt élő magyar gondolkodó és alkotó értelmiséget, ápolja a muravidéki magyarság, mi több, a dél-dunántúli, a zalai, a somogyi, a vas megyei, az ormánsági, hetési és őrségi magyarság kulturális együttműködés építésében. Egy magyar kulturális otthonnak és műhelynek most: az európai integráció új reményeket keltő áramlatában egyszerre vannak közösségépítő és kulturális diplomáciai feladatai. Hiszen az integráció, különös tekintettel Magyarországra és Szlovénia közös uniós elhelyezkedésére, igen jó lehetőséget ad arra, hogy az a kulturális és történelmi szimbiózis, amelynek egykor az Osztrák-Magyar Monarchia igen hatékony, ám sajnos, kevésbé kihasznált kerete volt, ismét élő és éltető erőforrás legyen.

Nekünk, huszadik és most már huszonegyedik századi magyaroknak a gondolkodásunkban máig orvoslás nélkül maradt sérülés- és veszteségként van jelen a trianoni trauma: az azóta is érzékelhető történelmi fájdalom és a gyógyítását célzó erkölcsi készítés. Az európai integrációtól ezért azt várjuk, hogy legalább részben orvosolja a trianoni sérüléseket, éppen azért, hogy felszámolja azt a kiszolgáltatottságot, amelyet a kisebbségi sorba taszított magyar közösségeknek többé vagy kevésbé, de mindenütt el kellett szenvedniök, és lehetővé teszi azt, hogy a magyar nemzet az anyanyelvi kultúra körében újra egyesüljön, hogy a több mint nyolc évtizeden keresztül egymástól elszakított magyar közösségek – a nemzeti kultúra és a nemzeti szolidaritás éltető áramában – ismét egymásra találjanak. Új és serkentő áramlásnak kell átjárnia a magyar nemzet testét, összekapcsolva ezzel a virtuális tettel: az egyetemes magyarsággal az elszakított és nem egyszer megbénult közösségeket is, nos, ennek az éltető és serkentő áramlásnak az egyik idegdúca lehet a muravidéki magyarság új otthona.

Minden kulturális központnak és otthonnak, minden Magyar Háznak és persze minden magyar iskolának, egyesületnek, önkormányzatnak és egyházközségnek ilyen idegdúccá kellene válnia. ezért kell kijelentem – értelmezhetik ezt Önök az Illyés Gyula Közalapítvány elnökeként tett kijelentésemnek is

Pomogáts Béla a Bánffy Központ avatásán

-, hogy Magyarországnak, az egész magyar nemzeti közösség jövőjéért – és az európai integrációban betöltendő szerepéért – felelősséget vállalni kényszerülő Magyar Köztársaságnak mindig tevékenyen kell segítenie a Bánffy Központoz hasonló kulturális intézmények létrehozását és működését. Ezért fordulok innen: a felavatandó Bánffy Központ pódiumáról mindazokhoz, akik most gazdái vagy a jövőben gazdái lehetnek a köztársaság politikai döntéseinek, hogy a szükséges támogatásokat mindig lelkiismeretesen felmérve szolgálják a kisebbségi helyzetben élő magyarság önvédelmének és a nemzeti közösség újjáépítésének ügyét.

Lehet abban valami jelképeség, hogy a Bánffy Központot – a kisebbségi magyar önvédelemnek és a nemzeti közösség újjáépítésének ezt a műhelyét – Szent István király ünnepén avatjuk fel. Szent István maga is az újrakezdés királya, hőse és szentje, aki az európai nemzetek keresztény közösségében helyezte el országát és népét, és ezzel mintegy új kezdetet adott annak a nemzeti történelemnek, amelynek eredete a kelet-európai vagy szibériai erdősegek és pusztaságok homályába vész. Szent István király történelmi vállalkozása azt tanúsítja, hogy a nemzet történelmét – új körülmények között és új reményektől ösztönözve – mindig újra lehet és újra kell kezdeni.

A történelmi újrakezdés reménye ma is itt van közöttünk, és ennek a reménynek a záloga ma is az európai hagyomány, valamint az európai népek ma már intézményes szolidaritásának eszméje és gyakorlata. Ami nem jelenti azt, hogy a felelősséget, amelyet a magyar nemzet jövőjéért vállalnunk kell, most már átháríthatjuk az európai nemzetek közösségére. Igenis, nekünk, magunknak kell felelősen és hatékonyan cselekednünk annak érdekében, hogy az uniós integráció az egész nemzet, így a muravidéki magyarság javát szolgálja, és a nemzeti közösség békés újraegyesítésének kerete legyen. Mindehhez a jelenben is Szent István-i bátorságra és bölcsességre van szükségük mindazoknak, akik a magyarság vezetésére és képviselésére vállalkoznak.

Végezetül Ady Endrét szeretném idézni, aki 1915-ben, tehát már az első világháború kitörése után látogatott első ízben Erdély belső vidékeire: Brassóba és a székelyföldre, és tekintette meg a Bernády György polgármester által felépített marosvásárhelyi kultúrpalotát. „Ez lesz- írta Ady a valóban, ma is gyönyörű, hatalmas épületről -, ha a Sors úgy akarja, a magyar menedék, dús és takaró. Itt fogjuk őrizni magunkat mi, magyarok, kik egymás ellen annyit vétettünk. Ide fogunk verssel, zenével, beszéddel összevonulni, ha baj lesz.” Mondjuk ki, minden kisebbségi magyar kulturális intézménynek ez az Ady által megjelölt feladat jutott. És Ady ehhez még azt is hozzátette, az építető Bernády Györgyre célozva: „Minden képességes szeretettel néztem fel reá, ez úrra, mert hogy nagyon dacos magyar vagyok s ő az én rokonom.” Mi is, akik itt vagyunk Lendváról, Muravidékről, Szlovéniából, Magyarországról vagy akár honnan, nézzünk szeretettel azokra a barátainkra, akik a magyaroknak ezt a házat megálmodták és megvalósították. Köszönet nekik ezért.

Németh István Péter

12 ((+1)) naptárlap

1.
Milyen szép a felröppenő
feketerigó
aransárga
csőrében a piros fagyalbogyó!

Mögötte ahogy kéklik a hegy,
S a hóbefúttá bánya
Fehér a zöld fenyő
Felett!

2.
Minden reggelen
Úgy ébredek én,
Mint a mackó kerek talpát
Csiklandaná a fény.

Minden estelen
Úgy alszom el én,
Mint egy könnyű darázs baba
Gubacs közepén.

3.
Az alkonyi nap
Rőt böhócorr.
Felhő-frizurát
Szél kócol.

Lombtalan aranyág
Csikland eget,
S a végtelen kékség
Tócsa-tükörbe nevet.

4.
Ez a szép, ez a szép
Finn dal
Ahogy épp, ahogy épp
Színt vall...

Szeretőd csak az út,
A fenyő s a kakukk
Hallja.
Könyörülj, Gyönyörűm, rajta!

5.
Fekete boszorka-
Lepke, Te!
Hess innen el!
Ne játssz a szívemmel!

Pirosára hullong a
Szárnyad korma.
Lepécske, Te
Fekete Boszorka!

6.
Barna a bereklé
S a tó feneke.
Szól a parti refrén:
Béka-brekeke.

A gólya ruhája
Fehér, fekete -
El is némul ám a
Békák serege.

7.
Lezártam este - - -
Kék boríték most a Balaton.
Bitorlás a vízjele,
Arany pecsét rajta a Nap.

Ha kibontod ma, nagyon
Meg ne lepődj, vesd bele
Csak magadat
Ebbe a versbe!

8.
...négy nádszálat letűzve
Halacskaztunk a vízben.
Így telt a valahai nyár
Badacsonyörs partjainál.

S ma imával kérem Őt
Némán tatógó pontyok előtt,
Ne kelljen sóhajtnom e halboltban,
Hogy: JAJ, VOLTAM!

9.
Ez már az igazi ősz.
Esténte lusta tücsök szól,
Csupált fűz felől alig hallani.
S reggel az eső is oly lomha...

Parton gyerek se kergetőz
És koromfekete tavalyi
Diólevelet hozott túlpartról
A Balaton ma.

10.
Nem harsan a fütty ma.
Elmegy az árnyék,
Hogy sárgul a fűzfa;
Lombja szitál még.

Kendőt legalább már
Válladra teríts!
Kékell a bokádnál
Kései kikerics.

11.
Kék szemedet, jaj,
Még le ne hunyd!
Suttogom éjbe:
Csak mi vagyunk...

Csillan a csillag,

Szisszen a szél.
Hajlik a rózsza.
Válladig ér.

12.
Aludj,
Aludj, aludj!
Alszanak már a műhelyben is
A gyaluk.

Ácsapádnak fűrész-szalagja
Egyet pendül még.
Melléd illatos forgácsra is
Lefeküdnék.

(())

Gyulladoz a mesés
Illatos teamécs.
Csésze. Itala fény.
Ujjad a peremén.

Csordul a fügeméz,
Zöldarany, - idenézz!
Csók veri csupa rím
Ajkadon a rubin.

Csobánci képeslap I.

- a 75 éves Kányádi Sándornak ajánlom szeretettel

a diszeli
fűzek alatt
nézem hogy szalad
a patak
s Balatonból
föjlött halak
siratoznak
malomfalat

csak azt mert a
malomkerék
elkorhadott
sej igen rég
pedig ha itt
forogna még
ég s víz volna
egyforma kék

amire már
jó az alkony
folyton fűzről
hullt könny arcom
tartom fénybe
majd lehajtom
malomfalnál
patakparton

Csobánci képeslap II.

- a 74 éves édesapámnak ajánlom szeretettel

Csobánc váráig
Hullámol a pipacs
Ezer török
Harcos vére
A rögök
Közül felfröcsög

Vigyázva járom
A rétet Tóti Gulács felé
Virágzik a repce
Arany haját bontotta
Valaha ki erre
Szépapám szerelme

Kökörccsin selyme
Nagyanyám gyászruhája
Rét füve pillád
Rajtad margaréta a gomb
És a virágban
Mit kezded koszorúba font
Meg-megsimálja a szél
Nagyapám szeme kékjét
A Balatont

A rab álma

A huszadik században a kommunista uralom alá került államokban ezeket és milliókat börtönöztek be ártatlanul, a rendszer terrorisztikus módszereinek alkalmazásával. Aztán a rendszer magyarországi bukása után, a rendszerváltás *személyi szabadságuktól politikai okból megfosztottak* vagy „*a politikai megtorlás áldozatai*”.

Vajon, aki mint kívülálló, ezt hallja vagy olvassa, hogyan érti, hogyan éri át - vagy elgondolkodik-e rajta -, mit jelent, ha egy ártatlan embert (aki azt sem tudja, miért) megfosztanak egyik órától a másira a személyi szabadságától és rabságban tartanak, embertelen körülmények között?

Talán valamit meg lehet sejteni arról, mit jelent a rabság, a bezártság, a családtól, a társadalomtól való elszigeteltség, ha valaki azt hallja: egyesek milyen életveszedelmek, kockázatok árán próbáltak menekülni, szökni a rácsos ablakok és a szögesdrótkerítések által behatárolt börtönökből, a szabadság olthatatlan vágyától úzve, hajtva?

Akit – Istennek hála! – ez soha meg nem érintett, teljes mélységében fel sem foghatja, milyen állapot az, amikor valakit minden emberi mozgásában, megnyilvánulásában fokozottan korlátoznak, önérzetében mélyen megaláznak. Szerettei közül kiszakítva, aztán róluk semmit sem tudva tengődik idegen ajkú, sorsüldözött, megkeseredett emberek közösségébe kényszerítve, távoli zord tájakon, mindenben ínséget szenvedve.

És a rab a gyötrelmes napok közötti rövid éjszakákon álmodik. Álmodja a kiszabadulást, azt a szabad életet, ami mások számára olyan természetes, mint a levegő – de a rabszolga vágyaiban a menyeyei boldogság reménye és ígérete.

Jómagam is sokat álmodtam a kilenc évig tartó rabság ideje alatt. Kevés kivétellel minden éjszaka idehaza voltam, a szülői házban, ahonnan kiszakítottak. Élveztem az otthon meghittségét és biztonságát. Terített asztalnál ültem és élveztem a diófa ágain átsütő napsugarat. Utána borzasztó volt sínverésre ébredni. Rádöbenni a rideg valóságra, hogy még mindig az észak-kazahsztáni sivatagban vagyok, tömegszállás priccén ébredek fel, rabtársaimmal körülvéve.

A végtelennek tűnő lágeri hanyattatásaim korszakából szeretném három különös és mind a mai napig felejthetetlen álmomat felidézni, elmondani.

Valamikor 1951 tavaszán azt álmodtam, hogy kimentem a budai otthonunk balkonjára (ahol kisgyermek koromban éltünk) és ott láttam magam előtt a Duna túlsó oldalán a hajnali ködben úszó Pest panorámáját.

A brigádunkban volt egy moldvai ukrán, Makovicsuknak hívták, és jeles álmofejtő volt. A brigádvezetőnk minden reggel elmesélte neki az álmát, ő pedig részletesen értelmezte. Nos, az ébresztő után én is hozzá fordultam magyarázatért. Komolyan rám nézett, és határozottan kijelentette:

- Iván, te hamarosan hazamész Magyarországra!

Nagyon bambán bámulhattam rá rabságom hetedik esztendejében, mert őszes-borostás arca kissé felderült, amikor hangsúlyozottan megismételte:

- Bizony, te hazamész!

Ez azért is hihetetlen volt, mert a tízévi kényszermunkára szóló szabadságvesztés mellett a szovjet hadbíróóság 1945 februárjában még örökös száműzésre is ítélte, szabadulásom utánra. Így néhány év múlva majd a kijelölt kényszerlakóhelyemre deportálnak, valahová a Távols-Keletre, még további több ezer kilométerrel távolabbra Európától.

Semmi esélyem nem volt a szülőföldre való visszatérésre, de azért megjegyeztem az álmomat és a jövődőlést. A reménység szikrája még a leghetetlenebb körülmények között is pislákol az emberben.

A másik, mély benyomást keltő álmot már 1953 elején láttam, még Sztálin életében.

Valahol kint bolyongtam a kazahsztáni köves sivatagban, teljesen egyedül. Köröskörül semmiféle emberi település nem látszott, és azt is tudtam, hogy messzire eltávolodtam a pusztaság közepén lévő lágerünktől. A fölém borult levegő, a holdbélinek tűnő síkság napsugártalan, bronzszínű homályban vibrált körülöttem. Mintha homokvihar lett volna készülében. Szabad voltam, de mégis olyan nyomasztó volt a kietlen táj és a hangtalan magány.

Egyszer csak azt vettem észre, hogy a magasból egy hatalmas sasmadár tart felém. Éreztem, hogy lecsapni készült rám. A sasnak is bronzszínű volt a tollazata, és olajosan csillogott. Mikor leereszkedett mellém, akkor láttam, hogy habár egész testét toll fedi, hatalmas szárnyai vannak, mégis emberi formája, arca van, és emberi szemekkel mered rám. Nekem támadt és el akart ragadni, hatalmas karmokban végződő ujjjaival. Dulakodtunk, majd kitépve magamat a karmai közül, köveket kaptam fel és dobálni kezdtem feléje, hogy elriasszam. Erre összecsapta magán a szárnyait, és emberi lábakon futott el tőlem. Láttam, ahogy rendkívüli sebességgel rohanva távolodik el, az alakja egyre kisebbedett a horizont peremén, és végleg eltűnt.

Szívdobogva ébredtem fel, és ezúttal örültem, hogy a barakkszobában vagyok, biztonságos fedél alatt, emberek között.

Ezt az álmot már nem volt kinek elmesélni, mert időközben más brigádba kerültem, az álmofejtő pedig a nagy kiterjedésű láger távoli részében lakott. Én magam sem próbáltam megfejteni a különös látomást. Nem igyekeztem messzemenő reményeket ébreszteni magamban, hiszen a lágeri hétköznapiak változatlanok és megváltoztathatatlanok tűnő körülményei vetek körül.

A harmadik, jelentőségteljes álmom eseményei viszont utólag már logikusan kikövetkeztethetőek – a külvilág körülöttem zajló akkori eseményeiből, még ha ez az álmom is sok valószínűtlennek tűnő elemet tartalmazott.

1953 májusában, két hónappal Sztálin halála után arról értesültünk a lágerben, hogy a köztörvényesek előtt megnyíltak a munkatáborok kapui. Magunk között állandó beszédtema volt: vajon Sztálin utódai gyakorolnak-e amnesztiát a sok millió politikai elítélttel szemben is?

Másrészről pedig attól rettegtünk, hogy a zsarnok halála után az örökösök összemarakodnak a hatalmon, és a birodalom európai részén kitör a polgárháború. Talán az is megtörténhet, hogy halomra lőnek minket kint a lakatlan pusztaságban. Vagy az államszervezet, a közrend, a közellátás összeomlása miatt meglépnek őrzőink, mi pedig elpusztulunk a végeláthatatlan Éhség-sztyeppén, ahogy azt a földrajzi egységet nevezik. Ha akadálytalanul ki is tódulhatnánk a láger kapuin át a sivatagba, mire a sok ezer ember vizet és élelmet találna, egymást is emészthet, elvadultan morzsolódnánk fel.

A kétség és reménység közt vergődve a következő álmot láttam:

A lágeri számoktól több helyen elcsúfított rabruhámban bolyongtam Moszkvában, ott is a Kreml általam elképzelt hatalmas palotájának oszlopsoros, néptelen folyosóin. Betévedtem egy oldaltermembe. Márvány szarkofágok sorakoztak egymás mellett. A korábban meghalt szovjet vezéregyéniségek életnagyságú bronzszobrai feküdtek a fedőlapokon. Ott láttam (a fényképekről ismert) Frunzét, Szverdlovot, Kalinyint és másokat. Ahogy ott nézelődtem, egyszer csak a bronz Szverdlov feltápáskodott, lelépett a szarkofágtól és kisietett a teremből a tágas előtérbe, a hatalmas lépcsőházba. Kiosontam utána, de már sehol sem láttam. Azonban fentről a széles lépcsőkön lefelé tartott Sztálin a kíséretével. Sorra megismertem a minisztereket, marsallokat, tábornokokat.

(A Pravda címlapján minden május 2-án és november 8-án megjelent a nagyságok csoportképe, ahogy ott álltak a Lenin Mauzóleum mellvédjén. A lágerben számunkra mindig érdekes rejtvény volt ezt a fényképet nézegetni az ünnepek után. Ugyanis arról lehetett látni, ki milyen közel áll a középen álló Sztálinhoz, milyen erős a pozíciója a politbüroban? Ki hogyan rukkolt közelebb a vezérhez, és ki szorult ki a szélére, vagy netán el is tűnt a mellvédről?)

Nos, a népes csoportban rémülten vettem észre Svernyiket, az akkori belügyminisztert, a „főnökünket”. Igyekeztem észrevétlenül elbújni az oszlopok mögött, hogy senki meg ne lásson. Ekkor pillantottam meg a lépcsők alján lévő oldalkijáratnál, a téglabástya tövében egy keskeny, zöldre festett vasajtót. Egy pillanatig sem gondolkozva azon, vajon hová vezethet, benyitottam rajta, hiszen ez volt a menekülés egyetlen útja.

Virulóan szép kertbe léptem. Gyümölcsfák, virágzó bokrok, gyönyörű zöld pázsit terült el a szemem előtt.

(Persze itt is emlékeztetnem kell arra, hogy már négy éve éltem Kazahsztán terméketlen sivatagában – ez a látvány álmomban a földi paradicsomba való belépést jelentette, nem csupán a menedéket jelentő, félreeső gyümölcsös kertet.)

Ahogy ott a puha fűvön nesztelenül lopakodtam a bokrok és fák között, egy almafa alá értem.

Gyönyörű piros almák kandikáltak ki a zöld lombok alól. Akkor láttam, hogy alacsony létrán állva egy magyarosan öltözött, pirospozsgás arcú parasztnyecske szedte az almát a karján lévő kosárba. Észrevett és kedvesen megszólított.

- Kit keres, fiatalember?

Magyarul szólt hozzám, és én a megdöbbenéstől alig tudtam hangot adni. Aztán a kérdésre kérdéssel válaszoltam:

- Hogy került maga ide?

- Hát én itt dolgozom – válaszolta mosolyogva. – ezek az oroszok nem tudnak bánni a gyümölcsfákkal, én gondozom ezt a kertet. Innen látom el a Kreml urait friss gyümölcssel.

Mielőtt tovább kérdezősködhettem volna vagy leszakíthattam volna csak egyet is a kívánatos gyümölcsből, aminek a színét sem láttam hosszú évek óta – felébredtem.

A hajnali derengésben, az álom hatására óvakodva néztem körül, de kiébredve csak a takaróba burkolózott társaimat láttam a közelemben, az emeletes priccseken.

Megint csak álmodtam... De legalább megmenekültem Sztálin és környezete közeléből!... Te jó Isten! Ez az álom – csak nem azt akarja jelteni?... – És nem merészeltem tovább gondolni azt, amire gondoltam, de ébresztőig már nem jött álom a szememre.

Bizony sok minden megtörtént még ezután. Hosszú hónapok teltek el kétségek és bizonytalanságok közepette, amire valóban – nem csak álomban -, igazán szabad ember lehettem. És mintha csak álomban történt volna: leszállhattam a Budapestről érkező személyvonatról a nagykanizsai pályaudvaron.

*

Beszélgetések során azóta többször megkérdezték tőlem: nem álmodom-e néha arról, hogy még vagy ismét szovjet lágerben vagyok? Nem kísért-e a múlt, nyomasztó és lidérces álmokban?

Mivel emlékeimet kibeszéltem, kiírtam magamból, nagyon ritkán álmodom azt, hogy elítéltként idegenben, drótkerítés mögött vagyok, őrtornyok árnyékában. Azonban ez az álom egyáltalán nem nyomaszt engem. Első gondolatom: vajon ezúttal tíz vagy huszonöt évre ítélték el engem? Aztán megállapítom magamban: akármennyire ítélték – mivel öreg vagyok már – ezt nem fogom túlélni. Minden pánik nélkül veszem tudomásul, hogy megint rab vagyok. Az életem javát, az első rabság után, már szabad emberként a szülőhazában éltem le. Mit vehetnek el már tőlem? Jöjjön, aminek jönnie kell! Nekem már nem kell a lágeri körülményekhez hozzászoknom, elég tapasztalt vagyok ahhoz, hogy otthonosan mozogjak a sorstársaim tömegében. A nyelvet, a szokásokat, a túlélési lehetőségeket jól ismerem, nem vagyok elveszett ember.

Minden éjjel álmodok valamit, néha még több álmot is látok, de nem foglalkoztat, és nem emlékszem, hogy valami rémes lett volna. Kinyitom a szememet, és már el is felejtettem. Számomra minden nap ajándék, az ébredés pedig örömmel tölt el: - hála Istennek, ezt a napot is megértem!...

Szoliva János

Járkások térképtelenül

kopottan a házak:
valamikori állapot.

Beszűkült sikátorokban
kuttyák nemzenek holnapot.

Megállít

Térképeden kereszteződés.
Beszűkült utcák, terek
zsebedben.

A frissen festett sávon
megállít a tülekedés -

Bohócod, az idő,
előtted jár.

Arcod helyett

Vágyaim dajkálja az est.
Ablakomban házak sziluettje
arcod helyett.

Egyre közelebb ér távolléted.

Ami látszik

Egyszerre mintha több világ,
maszk mögött mi rejtve van.

Kinézed a meztelenséget,
más időkből ami látszik.

Mekkora vidék!

Lehámlik rólad minden gyász.
Evilági-túlvilági örökség,
mit anyád, apád rád hagyott.

Mekkora vidék,
ami a tiéd!

Összeadódik

Otthon vagyok,
bezárnak kapuk, kerítések.
Körülvesznek tárgyaim -,

összeadódik hiányod.

Kergetőzik

Kergetőzik velem a reggel:
egyszerre otthon vagyok,
egyszerre távol -

Terel az idő,
útközben élek.

Összefűznek arcok, nevek,
öröm, keserv gördül velem -,

és marad a titok,
mi nem jut át a kerítésen.

Szegedi Kovács György

Keresztelő

*"s megforduló szemünk kacsintva néz szét
kődébe csalfán csillogó eszüknek"
(Kosztolányi)*

Az éjjel jól berúgtunk
valami égi úrral.
Nótáztunk esthosszat
a kesergősebbekből, s
ki tudja miért, összekaptunk,
vertük egymást kutyául,
majd Asztaltársam egy
mozdulattal kirántotta forgómat,
s már nem is az ájult részegség,
mintha milliók és milliók
döngölnék földbe Istenüket
a mindenség hajnalán,
- mindig is hajnalban
zajlottak a világ
nagy történései -
mert mégis áldássá lett
a maradandó károsodás,
s a rámdőlt lajtorjába kapaszkodva
csak bambultam a semmibe,
mint elítéltek
a rácsos ablaknál,
pedig örülnöm kellett volna az új névnek,
s Vendégem, az ölelések öleléséből
szétfeszítettvén felkiáltott:
Főúr, én fizetek!

Azon kaptam magam

(Szopori Nagy Lajosnak ajánlom)

Fojtó szorongás
a kilincs után nyúlni.
Pedig odaát béke adatik majd;
a feketegyémánt-hajú léte,
és én ügyet sem vetek rá.
A magam Pazar futásai,
az én mutatós aktom,
az Úr tentás-tolla a hátamban.

Bizony hátra fordulnék,
hogy eláruljam forrásom titkát,
hogy elinduljanak velünk a hegyek
új napot karcolni...

Amikor magadra hagytalak
már jóval messzebb érve
azon kaptam magam,
még mindig mosolygok,
s körülöttem
vannak emberek is.

Tigrisbajusz*

novellák, születésnapomra

Ma már nem vadászom, mert Európában több az eszkimó, mint a fóka. Ergo fókapárti lettem. Nem volt ez mindig így. Dél-Amerikában egyszer egy ranchon találtam magam, profi vadász társaságában, aki nyomban szarvasvadászatra csábított. Terepjáróval átvágtunk a szavannán, a Rio Bello partján kiszálltunk belőle. A folyó Guyana és Brazília egyik határvonala. Annyi volt a moszkító, hogy csupán lefüggönyözött kalap alatt lehetett kibírni, de se baj, mert a folyó közepéig nem szállingóztak be, ott kalaplevéve csoroghattunk lefelé a sötét folyón. Két indián evezett. Az első lövés jogát pénzfel-dobással én nyertem el. Éjszaka volt, csak a csillagok világítottak felül, illetve az elemlámpa a kezünkben. A vadász megmagyarázta, ha a part szélén felbukkan a zöld szempár, az azt jelenti, hogy szarvas jött le inni a folyóhoz. Akkor ő odavilágít, ez egy pillanatra megdermeszti a folyóparti állatot – én pedig tüstént lőjek.

Nem telt bele öt perc, felillant az elemlámpa fénye és a fénycsóva nyomán odadurrantottam, ahol a zöld szempár csillogott.

Loccsanás. Az indiánok fürgén odaevettek és a csónakba emeltek egy másfél méteres kajmánt.

Walesi bárdok

Cardiffban laktam akkor, Wales fővárosában, az egyetemen voltam diák. A walesiek szeretik a függetlenséget, ma is, nemcsak Edward király, angol király korában. Van is egy függetlenségi pártjuk, a Plaid Cymru, amelyek az elszakadást hirdeti. A párt egyetemi titkára megkönyékezett. „Te magyar vagy, egy szabadságszerető nép fia. Állj be közénk, mi Wales függetlenségéért harcolunk.” „Jó, - mondtam - , beállok, ha majd lesz saját katonai repülőteretek, anyahajótok és atomtöltetű tengeralattjárótok.”

A titkár megrökönyödött. „Én nem erre gondoltam” – közölte megszeppenve.

- Hát mire?

- Arra, hogy kultúrfölényünket használjuk arra, hogy e földről majd kiszorítsuk az angol nyelvet!

- Igen? Hát akkor több atomtöltetű tengeralattjáró kell, vagy legalábbis egy fél tucat Nobel-díjas walesi bárd.

Szerelmeslevél

Barátom panaszkodott, hogy az első és egyetlen szerelmeslevél után nem kap többet Bécsben tanuló barátnőjétől.

És az az egy, amit kaptál?

Hát kijavítottam benne a helyesírási hibákat és egy nagyon gyengéd levél kíséretében visszaküldtem.

Könyvtár

Írországi igazgatóságom első évében, amikor a könyvtár még új volt, sokan jöttek megtekintésére. Vasárnap is zörögtek lakásom ajtaján. Aztán a zaklatást megelégteltem. Egy vasárnap délben három látogatóra rázártam a könyvtár bejárati ajtaját, majd elmentem ebédelni. Két órára értem vissza. „Hol volt, az Isten szerelmére?” – kérdeztek a látogatók.

„Elvesztettem a kulcsot, azt kerestem. Most végre megleltem, itt vagyok.”

Soha többé nem zaklatott senki munkaidőn kívül.

Magyar négerek

Mikor Guyanába kerültem, a könyvkötő mester, aranyszívű, talpig fekete ember megkérdezte tőlem, hogy bánnak Magyarországon a négerekkel?

- Remekül bánnak – mondtam. – A négerek nagyon népszerűek hazámban.

A szerecsen könyvkötő fellelkesedett:

- És hány néger van Magyarországon?

Megvakartam a fejem.

- Ezt pontosan nem tudom. De hát vegye például az én családomat. A Kabdebók egykor afrikai négerek voltak. Az évszázadok során, a magyar klímán kifehéredtek.

Amikor ezt mondtam, még nem volt annyi afrikai nyár idehaza, mint most. Mindenesetre nyert ügyem volt Guyanában.

Észak-ír néger

Néger egyetemista csoszog Belfast főutcáján. Egy helybeli aktivista megállítja: „Mi vagy, protestáns vagy katolikus?”

A szerecsen megcsóválja a fejét: „Hét nem elég az, hogy néger vagyok?”

Ichtus

Megboldogult Simó Sanyi filmrendező barátom Tahiban, a Duna partján kapacitált: hagyjam abba a horgászást, menjünk vacsorázni, hisz úgysem fogok semmit.

- Fogadjunk – mondtam -, hogy tíz percen belül halat fogok.

Ötezer forintban fogadtunk. A kilencedik percben kirántottam egy leviathánt, alig volt nagyobb a horognál.

- A világ legkisebb hala – mondta Sanyi, de ő fizette a vacsorát.

Az orvos

Barátom, Léderer György matematikus, háziorvosa tanácsát kérte a túlhízás megakadályozására. Ekkor volt ugyanis 156 kiló.

- Harmadannyit enni, mint amennyit maga elfogyaszt – közölte az orvos szigorúan. Majd hozzátette: - Ha nem fogadja meg a tanácsomat, egy éven belül meghalhat.

Nem tartotta be. Meg is halt. Már mint az orvos.

**Burmában az arra érdemes verset a tigris bajszára írják a körömírók: én, íme, rövid novelláimmal teszem ugyanezt.*

Esőben csepp csillan

(dobbantós)

Esőben csepp csillan,
csillagban fény villan.
Mellemből tej cseppen,
elhagylak ma reggel.

Méhemben magzattal,
foganva hajnalban,
elmegek sebtibe,
ne találj, messzire.

Lelkemben szívemmel,
szívemben énekkel,
elmegek dalt szedni
magzatom szeretni.

Keresni ne keress,
hamisan ne szeress!
Eljövök újra én
jövőre magzatér'.

Virág-én

Virág-
zommm,
zümmm-
mög
raj-tam-a
méhhh,
ahhh,
így
jó
e
z
z
z
...

Én, a kicsi

Tudod, Isten, egy kicsit most
neked tetsző nem leszek,
teszek megint magamért, bár
tennem kelljen ellened.

Arcod sírni úgyse látom,
ahogy te se az enyém,
maradj hát, ha Neked így jó,
hozzám hideg és kemény.

Puhaszívű katonának
kellek majd még teneked,
akkor majd, mint néha szoktad,
tudom, újra rámnevetsz.

S mert számomra nem adtad meg,
mi így örökre elveszett,
jövök ekkor én, a kicsi
vádat tenni ellened.

A győzelem végezetül
a tiéd lesz, jól tudom,
bár oly sokszor nem vagy más, mint
moccanatlan kőorom,

hisz enyémnél mindenséged
milliószor több s nagyobb,
de én itt most, hogy élhessek
az enyémet akarom.

Mesterséges-mély versem

Mélységes-mély versem
felmászott a fűzfára
s onnan kiabálta:
- Jaj!

Finnugor dallika szimultán fordítással

Edalla
dadolla
dal.

Ez a dal

Emelle
didille
mell.az emlőről
(didiről)
szól.Baballa
szopolla
glyuk,A baba
szopik,emelle
baballa
dal.ez egy dal
az emlőről
és a babáról.

Fodor Árpád

Lendvai pillanat

Most megállt a táj, s én velem,
Mézédesen nyújtózkodik az idő,
Lassan nyúlik a csuporból,
S a békecsigák ciripel valahol.
Rózsás fátylat ölt a köd a szilvafák között,
És a kertek alatt ott sompolyog az alkony:
Még rötyörög az ég fehérpöttyös kannája,
S álomittasan merül a nagy teásbatyu.
Távoli ködben ásítózva vonul,
Lábát áztatja szórakozottan,
S szívárványillattal áraszt el mindent,
Végignyaldos engem is,
Önzetlenül.

Párhuzamok

Most Krisztus narancsszín tógát ölt,
S Buddha keresztire feszítve üvölt,
Félig az út és félig a cél,
Mélyre nézz, mert egyről beszél.

Elágazódás

Az Isten próbára tesz,
Hunyorít, s haboz a retesz,
Tej az úton, hangos a nesz,
És angyal az, aki Felez, Felez.

Üst

Omlik az éj,
Kandúr krárog benne,
Gyíknak farka rezzen,
A rozs ki van fenne,
Zölden gőzöl a dudva,
Seprűs seprő perje,
Csapzottan pulzál a hold
Pöttyöt a vörös fejre:
Duzzad a gomba,
Felhő akar lenni,
Hőfokán a létra,
Égbe akar menni,
Gördül egy csiga,
Hörcsög az ara,
Baktat egy szék,
Felhág anyjára,
Alvad a köd,
Üstölve tódul,
Megüt a füst,
Sziszegve lódul,
Meghal a méz,
Csordul az ész.
Sárkány szárnyon
Ember röpte,
Kerge felhő,
Mind elfödte.
Kurta álom,
Csenevész.

Széljegyzetek egy kislány szavaihoz

Van igazi szép kutya, de fiúcska, mi azon gondolkodtunk, egy szép napon feleséget keresünk neki. Akkor majd lesznek kiskutyáik, és ha valaki erre jár, mondja is majd, hogy milyen szép családos kutya. Bizony az anyuka kutyákat szokták ám úgy is becézni, hogy Sára Borcsa. Bárcsak tudnál te rajzolni szép várat nekik! Most tudod, miért vágom ki ollóval ezt a rajzból? Mert különben szegény királykisasszony nem tudna sohasem kijönni. Pedig megmondhatod fiúcska mindenkinek, hogy úgy szép a királykisasszony, ha feketével rajzoljuk, még ha nem is ember, hanem kutya királykisasszony. De azért azt ne mondd meg senkinek, se apukádnak, se anyukádnak, hogy ezt a ládát csak te és én, meg a tündérek nyithatják fel. Különben nagy bajt okozhatsz fiúcska, mint az a béka, amelyik gilisztát evett, eltörött a lába és senki nem vitt süteményt a temetésére. Szegény, szegény béka. fiúcska, te ugye nem eszed meg a kukacokat?

A szemembe nézett és én megnyugtattam, hogy nem táplálom magam férgekkel. Aztán arról kezdtem gondolkodni, milyen nyomasztó lehet ott bent lakni a rajzlap határolta várkastélyban. Hirtelen megrémültem, mert eszembe jutott, vajon hányan élhetnek ilyen vastag zsírkrétával húzott, bástyákkal tűzdelt kőfalak között. És az is, hogy talán már túl gyerekesnek tartanád, ha egyáltalán eszedbe jutna, hogy narancssárga műanyag nyelű, életlen ollóval fegyverezd fel magadat és kivágd azokat a papírdarabokat a képből, amik mögött talán éppen te raboskodsz. A gondolat pedig jogos még akkor is, ha temetésekre igazából nem szokás süteményt vinni.

Talán nem halunk meg

A nagyanyám sosem játszott velem, így másokhoz hasonlóan sokszor feküdtem nevető jégesőként az idősebb fiúkkal a park fűvére hasalva, ha az alapos, de nem tökéletes körbetekintés után valamelyik pálnál lábú, virsli testű dakszlit terelgető idős néni a cukorspárgára kötött bukszáért harcba indult. Azt hittem, ha akarom, lassabban kondul meg az Őreg téri torony harangja, melynek szívét álomban dobozba zártam, hogy ne találj meg se te, se én. Közben lassan morzsolódtak fel a harmincas évek nálunk, Varsóban is. Ahogy teltek a napok, porrá lett emberek jajsjava kezdte átlátszóvá mosni szobánk ablakait. Nem volt választás, csak a remény maradt. Aranyló szívárvány lopott késével dobogó izmot a hársra, mondta apám, és a fán lévő szívben benne van mindannyiunk neve, mert az a szív az Istené. Még csak életlen tükröképcskek vagyunk, mégis bőrünkhöz ér, és kacagva keni orunkat mentával – mondta. Nehéz, de boldog napok voltak együtt, s mikor eljöttek érte az aranyműves műhelyünkbe, már nem bántam volna, ha a lépcsőn való leszaladás közben is fogynom kell a korlátot, ha időben ágyba megyek, ha szót kell fogadnom az összes felnőttnek, aki csak létezik. A gyerekek közül, akikkel együtt jártunk iskolába, kevesen nőttek fel, de én megkaptam már hat évesen. És ma, ha betoppanna is, ízetlen gyulladást hordozó panorámát festve ünnepi abroszunkra a múlt. Tudnám, hogy soha nem halunk meg, míg újra és újra kirakjuk a ládában szenderegő ezernyi kőből nevét életünkbe, ha a mozaik megannyiszor szét is hull a partot nyaldosó hullámok nyomán, nem halunk meg, mert ott a nevünk.

Az éjszaka

Az idő többé nem létezett. A pillanat lassan magába nyelte a múltat és a sok elképzelt, de már soha nem foganó és születő víg és hazug holnapot, pont mint Noé idejében. Koldusként mind maguk maradtak, és saját sebeiket száraz, szivacsos nyelvükkel nyalogatva csikorgatták fogaikat az emberek, még az ítélet előtti végső percben is. Halottként éber öntudattal, szemük előtt hamvakra vágyva égett az idő fehér tornya. Élő lángokkal kormoztatva kínálta vékony, meztelen nyakát a mindent próbára tevő tűznek. Az elkészült napok arcát lüktető izzás porába vont a irgalom. Újra hallották azon az éjszakán, mint Éden vesztekor az égnek síró jajsavát a bukott angyalok és emberek. Ahogy a mindenség ívtelen teste megfeszül, öröm és gyász színei oldódtak a valóságba. Ökölrázással fizetve a sok eredménytelenül kimondott hívó szóért.

Aztán más csatornára kapcsolt, régen kortyolt sör ízét érezte a szájában és arra gondolt, lemehetne abba a nem régen nyílt közeli bárba, ott elég olcsón mérik az éjszakai kalandokat, aztán hanyag pillantást vetett a most a szüleinél nyaraló felesége és kislányuk asztalon álló, keretbe foglalt fényképére. Rájuk mosolygott, s mivel úgy érezte, tényleg a jól megérdemelt lazítás vár rá abban a Night Clubban, zuhanyozni indult. Nem tudta, hogy már csak percek vannak vissza addig, mikor már nem kapcsolhatja ki újra, unottan a televízió készüléket.

Egyszerű örömök

- Mint ha ezerévnnyi gályarabság után számukra ismeretlen eredetű szabadítójuknak tennének apró és a velük tett jóhoz képest elenyésző mértékű szívességet, úgy vedelik a keserű barna sört. A csapos arcán a gondoskodó atya önzetlen és elégedett nyugalma terít a kozmetikai cégek által garantáltan fiatalító hatást előidéző reményeket, ahogy az asztaltörölgetést meg-megszakítva újabb korszakkal örvendeztetni meg harcedzett barátainkat. Ahogy a pult mögül egyik kezében a tálcán falanxba rendeződött korsó seregekkel, a másikat az al- és felkar derékszöveget alkotó elrendezéssel elemi törölközőtartóvá alakítva, fehér ruhaszalvétával ékesítve, sietős léptekkel a társaság felé indul, mintha csak az égben lakók számlaszámára befizetett újabb törlesztő részletet bocsátotta volna útjára, mely egykor majd remek kilátással és légkondicionáló berendezéssel felszerelt öröklakást garantál a számára az Olympos egyik egész pofás kerületébe, a szeszre szomjazókkal tett jótéteményekért cserébe. Na persze vannak profánabb okai is, hogy a mi kocsmárosunk követte a máig méltán népszerű spanyol módszertani alap-tételeket, akik üveggyöngyöket aranyra cseréltek a modern üzleti etikában járatanabb bennszülötteknek, bár később ez utóbbiakat sokszor mégis a sors kegyeltjeinek neveztek, hogy még idejében megismerhették a római hitet, ha máshol nem, még füstölgő falvaik romjai közt kísértve.

- Az elnéptelenedett bányászfaluból, aki tehette, elköltözött, de az itt maradtok utolsó fillérjükig hűségesek zarándokai voltak a csehónak. Egyszerű, tanulatlan és sajnos ez esetben az egyszerű parasztésznek is híján levő népek. A „barbárokat” elbűvöli az új és ezért először látott kékes fényben derengő, gerendára erősített, halkan duruzsoló fémketrec. Néha rövid, agresszív hangot hallat a misztikus valami, elektromos kisülés fényjelenségével kiegészülve, amiről kellemetlen élmények kellemes távolságból integető emlékei kerülnek elő, bizonyos hamis kutyákról, akik hízelgő és bizalmas szolgálai farkcsóválással csalogatva az alkalmas időben hirtelen harapással fizetnek meg a romantikusoknak. De a gép mégis csodálatos, s ebben elnéző mosollyal egyetért a tulajdonos is, aki eredetileg padlására száműzte a régi berendezést, mikor tartozásai miatt el kellett adnia városi lakását és kocsmáját, ám ösztönös emberismerete szavára hallgatva újra előkereste azt.

- Ezen az estén mindenki boldog. A vendégek a munkanélküli segély italra válthatóságának mámorító tudatától vezérelve, a tulajdonos, hogy milyen nagyszerű, hogy a kuncaftok rendelkeznek ezen ismerettel.

- Egyedül a szúnyogokkal nem foglalkozik senki. Ahogy a rovarokat igéző kék fénybe öltözött ketrec fém teste és az esedékes áldozat közt megfelelővé változik a távolság, túlbujánzó töltéseivel megperzseli, szétégeti, szénné alakítja az apró vérszívókat, hát mégiscsak csodálatos a világ.

Az Almanach

- Valami hirtelen mégis megállásra kényszerít. Füstszerű ujjával a kapcsolótábla megfelelő gombjaira gyakorol talán csekély, de a kívánt cél eléréséhez mégis elegendő nagyságú nyomást. A koponyámat kitöltő kegyetlen fehérséggel és sokszor hasonló jellegű tudatosság-mentességgel keményített mozivásznonról még a rövid távú memória számára is érzékelhetetlen és konzerválhatatlan időegység alatt lesznek semmivé a színek, az ízek, az előre elképzelt bosszúság ilyenkor nyáron savanyú, kövér izzadságcseppek párájába burkolt próféciája, hogy mi a francért áll a kocsisor, mikor nekem már rég otthon kellene lennem. Mindez a múlté. Visszalépek az ajtóból a dohos falak ölelte családi történelem mérhetetlenül jelentéktelen és végtelenül jelentős fényképekké foszlott évtizedeibe. Zavarba hoz, hogy olyan tétován állok megint ebben az ajtóban, ahogy húsz évvel ezelőtt.

- Vajon tényleg elaludt nagyapa? Észreveszi, ha hazaszököm, vagy a bor lehelte álom erősebben tartja ölelésében, mint ahogy ez a taknyos kölyök óvatoskodva végigrecseg a deszkapadlón? Ma már egészen biztosan. Talán csak a keze által életre hívott robosztus, faragott diófaszekerények figyelmét tudnám magamra vonni, amik fénynyelő feketeségükkel hirdetik gazdájuk jelenlétét, ezek az eleven-holt harcosok, akik miután kivágták őket, valahol a hátsó műhelybe kaptak új életet, sajnos ez esetben már csak a halottak között.

- Visszalépek és nagyot kortyolok a régi parasztházakra oly annyira jellemző nyári, hűs félhomályból és a nyugalom vályogba zárt illatából. Néhány érverés alatt torz kentaurra ötvöződünk a hosszú, támlátlan paddal, ami régen mindig szigorúan a fal mellett honolt, s ami soha sem tűrte volna el, mikor még nagyapám élt, hogy egy ilyen kis mitugrász keresztbe üljön rá.

- Már tudom, mi rángatott vissza az utolsó ütközet elől, mikor a régen látott rokonok temetéseket és halotti torokat víg pletykálkodással vagy falvakat is elmosni képes gátszakasztó szóáradatainak s türelmesnek tűnő protokolláris érdeklődés beágyazott hallgatásainak kontaktusa tesz még groteszkebbé, de most mindez nem érdekel, hisz itt az album. Vágyom érezni az emlékek újra jelené válását, és mohón felnyitom a kéregerű bőrbe öltöztetett könyvet. Sárgán hunyorgó, kopott szürke mosolyok percek peregnek, érzem azt, ahogy az emberek elhinni vélik a fényképezőgép ígerte halhatatlanságot, ahogy ünneppé hatalmasodik a masina előtt lelki térdekre kényszerítő áhítat. A megőrkítő gépezet ajándékozta, lejárt szavatosságú, de reménykeltő álom, hogyan veszi birtokába az emberek gondolatait. De hol vannak ők? Hol vannak ezek a letűnt mosolyok? Valami különös őszi szelek szépen, lassan szá-lakra bontották az éveket. Elkopott minden, a múlt plasztikussá, a csapongó fantázia, a minden csepp esőt gondosan magába nyelő és magába fogadó földde lényegül át, ami még mindig nem elégszik meg ennyivel, mert valahol néhány méterre a felszín alatt agyagos vízzáró réteg állja útját a víznek, s így fosztja meg a végleges elmúlástól, s az újra élhető emlékek születésétől a halandókat. Hol a nagymama, aki nyolcvan éves kora ellenére gyerekként halt meg, és épp az imént temettük el? Hol van? Nem az atomszerkezetére gondolok, nem a folyton kopó hámrétegekre, izomrostokra, zsírrétegekre, vastag szá-lú, dús hajra, ami mikor cigarettázott, egészen összeolvadt a nehézkes táncú füstködökkel, a mosolya, a fiatalsága hol van? Vagy az asztalos nagyapám, akit hat éves koromban láttam utoljára, ahogy karos-zékében ülve egy üveg kadarkával és kopasz halántékkal integet utánunk a szobából, s arca hanyagul rendezett vonásaiból ki sem tetszik a testében fogant prosztata rák nyújtózkodásának tudata.

- Hol vannak az idők? Talán rapszodikus indulataim kezdenék nemzeni hősi halottként gondolataikat, szépen nekilátva az önsajnálattal gyönyörűsége, kisajátítható és meglehetősen szálnalmas ér-zéseit, mikor könyörtelenül elem tárul az a régi most. Az a perc, mikor nagyapám halálát bejelenti nekünk gyerekeknek anyám. Arra, hogy nekem akkor mennyire nem volt összeegyeztethető annak a fájdalom-

nak a nagysága a szörnyű felismeréssel, hogy a nővéreim és az én kedvenc kutyám, aki a szomszédban volt adósrabszolga, egyik reggelre megszökött, s talán már soha nem játszhatok vele újra, talán már soha nem nyálazza össze a képemet a kölcsönös örömök forrásaként együtt töltött órákat köszönve. Ennyire képlékeny minden, ami már nincs, s minden, amit épp most szalasztunk el. Azt hiszem, túl sok a múlt és a jövő, s alig marad hely a jelennek, annak, hogy most dönthetek, most választhatok, most velek jó magvakat, vagy tesztek tönkre dolgokat. Most. Most. Most. S az állandó más idősíkokon zajló kalandozások csak arra jók, hogy a pillanat felelőségének érzetét felcseréljék valami szintetikusra. Ilyenek vagyunk mi, emberek. Azt hiszem, mégis jó lesz néhány szót váltani a rég látott rokonokkal.

Major-Zala Lajos

Teller Edének, 94. születésnapjára

Az ész=vész?

Te 18 évesen én 19 voltomban
ifjúi hévvel még kortalan
könnytelen dobott ki a haza kirúgott
a remény lesodort a jövőről időt-teret
a nagyvilág lett a határtalan keret
az agyba álmokat préselt tudót szívet
telítve hogy hamarosan itt az új haza
kezemet megfogja az Úr anygala
tüzes kardjával füleket aprít orrokat vág
kiherél minden hazai árulást
lenyisszantva a szóról a hamisat
az alakoskodóknak kupájába fúrva
hogy éljenek most már mint emberek
börtön internálás szerelem szökés
szívembe bökött a hazátlan kés
anyagilkos lettem vértelen
gyötrőn sajnó emlékekben

hallgattalak Teller Ede
a rádióban televízióban
szellemi kofferod még mindig tele
csodáltam elmédet őszinteségedet
gyökér ízű csodálatos kiejtésed
hogy neked ez az ország nem idegen
talán mert karosszéked fölött
a lyukas zászló mint nekem:
íróasztalaomon: az átdöfött

a kifacsart Föld szinonimája az: öld?
öngyilkos lesz-e a Föld
hogy szabaduljon e dögtől
a fertőző embertől?!

az ész=vész?

Teller Ede hát van még ész?
vérszélküli tiszta ész?
könnyeztél Adyt hallgatva
veled én is: hát ez a nóta...?

az elcsattanó vég?

Teller Ede áldon meg az Isten
de mégis de mégis de mégis
kérdem: van-e még vész nélkül ész?

vagy az Ész a vész gátja
nem csak a Léte
hanem az Életet
fenntartó teljesség

alfa és ómega

Viszket az ülepem

Ne legyen új máraisándor
hogy hitvány köpéseiteket
halálom után

érdes nyelvvel
onnan lenyaljátok
ahol viszket az ülepem

előre levakarom halálom

Testamentum

Koldulni sosem szoktam
a koldulás nem magasztos
vagy ha igen akkor malasztos
már annak aki adja

térthajtás nem allűröm
nyelvem koptatása
a köszönő szóban
az odadobott alamizsna
a dobó szemében a kevély
lelki pornográfia

a közömbös harmónia
sz -ótár: lét káosza
hozama a kifordított Rendnek

az adásban a megalázásban
magam elveszésében
nyakam fém elvesztésében
a recsegő derék
meg nem görbülésében

szeretetet
szerelemt koldulni nem szoktam

a lakatot nem verem le
a kulcsot nem fordítom el
kulcstalan jöttem
kulcstalan

tovább állok

Tóth Imre

A Kali-yuga éjszakái

In memoriam Molnár István

Már itt vannak. Közöttünk járnak.
A valóság? Egy lidércnyomás.
Még néhány lélegzetvétel, és
kezdődhet a változás.
Azt hiszed, túléled?
Se te, se én.
Feketén reszketnek a
csillagok.
Egy angyal fekszik
a fűben, hanyatt.

Sebestyén Péter

A macska, aki a mesébe
költözött

Hét mínusz egy: hát ennyi az egész.
Jó vicc, telitalálat. Röhögni való.
Cirmos cica Tejúton egerész,
egyszer csak ráköszön a trójai faló.

Házibulik, néhány szép, ravasz dal.
Generáció (sikeresen meghülyült)
nőtt fel a kísérleten: az asztal
a csizmába valahogy belesikerült.

Fenn a kéményen kis éji büntény.
Puhán suhansz, tiéd már minden háztető.
Aztán botrány. Rágcsálóknak élmény.
Az a telefon – megbocsáss – nem hihető.

Talpraesőnap: kijelölendő.
Kínos, hogy folklórba vitte (tudat alatt)
édes életünk. Mi a teendő
most, mikor a létezésből csak hat maradt?

Egy mosoly távozása

Molnár István

1956-2004, Zalaegerszeg

Valamelyik reggel erre ébredtem: „Aki bennem hisz, nem hal meg soha.”
Ültem egy idegen városban, több mint ezer kilométerre innen, és nem jutott eszembe a város neve.
Mégis, mintha itthon lettem volna. Nehéz nekrológot írni. Eddig még nem is próbáltam soha.

Molnár Istvánt mindenki Macskának ismerte. Sokan nem is tudták polgári nevét,
csak a gyászjelentés olvasásakor döbbsentek rá, hogy ő az. A Zalai Írók Egyesületének alapító tagja,
sokáig az egyesület pénztárosa volt. Az Írókör összejövetelei gyakran az ő lakásán folytatódtak, haj-
nalig tartó beszélgetésekkel. Nagy idők voltak... Húsz évig lehettünk barátok.

A halála előtti héten (már régóta kómában volt) álmomban beszéltem vele. Eljött
elköszönni, mosolygott, mint egész életében.

Nem ment el örökre. A temetőben egy macska sétált a sírok között...

Tóth Imre

Pater, Puer,
Puella(Csokonai *Culturá-jának nyelvi
kódjai*)

2. Az examenszínjáték mint architektuális
háló
/Interludium a „bajomi hír” nyomában/

Az iskolás darabok /amelyekhez közvetve az iskolai jeles napokhoz fűződő játékok is hozzátartoznak: farsangi játékok, Gergely-napi színi események, illetve a gergelyjárás, óévbúcsúztatók, Gál-napi játékok és különféle köszöntők/ gyakran a tanulással, a tanultak igazolásával kapcsolatos tematikát választottak, s egy részük vizsgák alkalmával került előadásra, olykor actus oratorius, azaz deklamáció-sorozat, consultatio vagy certamen szerű actus formájában.¹ Tágabb értelemben tehát minden olyan színi produkció vizsgálódásnak tekinthető, amely examenek alkalmával került sorra, ezek motívumvilága igen széles és heterogén, ám az előadási alkalom sajátos jellege, körülményei kihatnak a szövegek egy részének témakörére, szerkesztésmódjára, dramaturgiai és scenikai komponenseinek rendjére, s így szűkebb értelemben e fogalom a színdarabok egy körvonalazható típusára vonatkozik, amelyek jellegzetes vizsgálódásnak, examenszínjátéknak nevezhetők. A *Cultura* feltételezésünk szerint nemcsak a fogalom tágabb, az előadási alkalom által meghatározott értelmében, vagyis színjátékszöveggként nevezhető vizsgálódásnak, hanem a terminusnak szűkebb, írott szövegekre vonatkozó jelentéskörébe is beletartozik. A Csokonai-szöveg jellegzetes plasztikát kap, ha ebbe a kontextusba helyezzük. Egy szöveg műfaji jellegének, típusának meghatározása végső soron, mint Genette hangsúlyozta, nem magának a szövegnek a dolga, inkább az elemző feladata, mindazonáltal a *Cultura* kapcsolata ezen architektuális hálóval, mint láttuk, mégsem egészen néma kötődés, hiszen Lehelfi „Bajomba léte”-kor szerzett információja a csurgói vizsgáról, sőt bizonyos mértékig még az említett apokrif paratextus utalása is „az Examen szoros napok”-ra, e textuális transzcendencia nyomának tekinthető, ami elemzésünknek ezen a pontján tehát „nyomolvasói” ki-

térést követel.

Munkánk során – ebben a fázisban főként Varga Imre kutatásai nyomán haladva – az alábbi, szűkebb értelemben vizsgálódásnak tekinthető szövegeket elemeztünk:

Bökényi János: *A parasztemberről és annak oskolába járó fiáról* /Ekel, 1767/

Bökényi János: *Actus a mesteremberekről* /Ekel, 1768/

Szilágyi Sámuel: *A poéták búcsúvételekor játszott játék* /Debreceni református kollégium, 1786/

A tanulóknak a Múzsáktól való búcsúzása /Kolozsvári unitárius kollégium, 1790 körül/

Játék a beszéd nyolc részéről /Sárospataki református kollégium, 1790/

Iskolajáték a tanulóéletpályára való törekedésről /Sárospatak, 1790-1791/

A leendő múzsákat édesgető játék /Sárospatak, 1791-1792/

Az A. B. C. *harcáról* /Sárospatak, 1792/

Komédiajáték /Sárospatak, 1792 körül/

Komédia egynemely mesterségről /Ákos, a XVIII. század második fele, talán 1782-1796/²

A felsorolt munkák esetében a műfajjelölő paratextusok közül a *lusus* /játék/ a leggyakoribb, de a *comoedia* /versus *comoediales*, *komédia játék/* is többször előfordul, megvan az *actus* s egy esetben a *butsuzás* formula, sőt a *tragoedia* is felbukkan.³

Az examen-színjáték általában rövid lélegzetű mű, mely az iskolai megmérettetések, kivált a nyári vizsgák alkalmával került színre. Az examen alkalmat jelentett a tananyag és a belőle táplálkozó szerep birtoklásának igazolására, s ebben, mint látni fogjuk, végső soron egy megfelelő érettséget, felkészültséget, tájékozódást, mint beavatottságot tükröző döntés nyilvánítása történt meg. Az iskolai élet bemutatása gyakran társul a darabbeli világ két szintjének, az iskolán belüli s az azon kívüli élet szembesítésével. Ez a kontraszt Bökényi János műveiben a legerősebb. *A parasztemberről és annak oskolába járó fiáról* című szövegben⁴ ez az ellenpontosító technika két lingvisztikai kód folyamatos szembesítését jelenti. Az apa és fiú világa radikálisan elkülönül: „Jobb, hogy ő papirost tentájával kennyen, / Kend pedig, jo Apa, kaszát, kapát fennyen”⁵, mondja a Negyedik Gyermekek,

aki a játékot befejező rituális aktusok egyikét, a magasabb értékek világából való kiűzetés gesztusát realizálja, amelynek áldozata a méltatlan Őkrész /a lángpallos felmutatása számára is érthető nyelven történik, morális indoklással: „Takarodj, vakarodj, kert lopást ohajto!”⁶/, míg a beavatásnak az előbbivel ellentétes lehetőségét a Fiú szavai teremtik meg: „Inkább villa helyett forgatom könyvemet, / Mert az által varom én tisztességemet.”⁷ A *tisztesség* jelen esetben nemcsak a tudás és a morális fölény megszerzését jelenti, hanem a vele járó rangot /Bökényi másik munkájának szavaival: a „püspök”, „Fő biró”, „fiscus”, „Vitzispány” méltóságát/ is. A szerző a Schola világát elnagyoltan, jelzésekkel mutatja be /hiszen az előadás környezete magáért beszélt/, s a paraszti szféra jellemzésének lexikális bőségét /„két tsáko tulok”, „eke”, „eszteke”, „Deres tsiko”, „Tsikászo to”, „eke szarva”, „szena hordas”/ sem a referenciális szándék magyarázza, hanem a morális-pedagógiai tendencia az iskolai világ magasabb rendűségének hangsúlyozása a fonákjáról.⁸ Az *Actus a mesteremberekről* című játék⁹ szövegét is éles nyelvi elkülönülés jellemzi, amire az egyes mesterségek eszközeinek felsorolása teremt módot /„karmasin Tsizma”, „ollo”, „poszto”, „pöröly”, „patko szeg”, „kerek” /ti. kerék/, „hám”, „Mensa” /ti. asztal/, „firnajt”, „esztergály”, „ir”, stb./.

A vizsgálódásokban ugyanis gyakran fel lépnek az egyes foglalkozások képviselői, akik torborzó szándékkal elmondják saját életformájuk dicséretét, hogy a diákokat, akik ily módon választás elé kerülnek, magukhoz csalogassák. Bökényinél a bemutatás nézőpontjára jellemző, hogy a darab egyik kéziratában a sorra fellépő mesterek neve latinul szerepel, ami sejteti, s ezt a bemutatás lebecsülő jelzői /a „fűstös”-tól a „korhel”-ig/ még határozottabban éreztetik, hogy a két Gyermekek, noha kezdetben, a kiállott vizsgák fáradalmi után még hajlandók lennének „farba rugni” a Grammaticát, végül a tanulmányok folytatása mellett fognak dönteni.

A nyelvi szembesítés a témáját Ovidiusból merítő¹⁰ *Komédiajáték*-ban¹¹ a legsokrétűbb, mert itt nemcsak az aranykor és a civilizáció fogalmainak ütköztetése valósul meg, főként lexikális szinten, de a két vitázó istennő alakja is más-más beszédmód által képződik: Ceres megszólalásait a kenyér fogalmaköré és az állító szerkezetek dominanciája jellemzi, míg Vesta nyelvét a tagadások és

a virtus képzetbázisa. E vitából sarjad a drámai cselekmény, melynek során a Köz Haszon Munkálkodó Összegyűjti a panaszosokat, akik elhatározzák, hogy a letűnt aranykor visszaállítása érdekében „instanciát” küldenek az istenekhez. A szereplők /a nyolc Instáló Személy/, akik attribútumaik és jellegzetes szókincsük által válnak szcenikai tényezővé, a Mercurius által hozott elutasító válasz meghallása után négysoros versekben foglalják össze csalódásukat, majd, mintha haláltáncparódiának lennének tanúi, „egymás után el oszlanak”. A *Komédia egynémely mesterségről*¹² című játékból hiányzik ez a jellegzetes, ellenpontoszó nyelvi differenciálás, tanúsítván, hogy az előadás helye komoly determináló tényező: az ákosi kisiskola, ahol bemutatták, elsősorban nem az értelmiségi pálya felé orientált, az előadók inkább az általuk megszemélyesített mesterségek üzésére készültek, s nem is a diákok csepülnek a mestereket, ezek egymással versengenek foglalkozásuk előnyeit ecsetelve, a Szabó például elárulja, hogy méretvevénél gyakorta megtapogathatja a Kisaszszonyok „hasát, tsetsit, farát”. Az egész játékot vitriol nélküli, szelíd humor hatja át, s a barátságos hangulatot a nézőkkel való kedélyes kommunikáció teljesíti ki: a főztjével büszkélkedő Csizmadiáné után fellép az Inas, aki meghívja a jelenlévőket vacsorára /legalábbis azokat, akik nem „tsak komédiára” jöttek, hanem „főzni valót küldöttek konyhára”/. Hasonlóan békés hangulatú *A tanulóknak a múzsáktól való búcsúzása* című darab¹³, hiszen a szüleikhez készülő diákok – tudván, hogy a múzsák nélkül nem lennének alkalmasak „szentséges papságra”, de még „énekző kántorságra” sem, visszatérésükre adnak parolát.

A lingvisztikai feszültség, a nyelvi skála futamainak dinamikája, a zsargonok tarka szötteése olyannyira a megszólalások módjára, s ezáltal magára a nyelvre irányítja a figyelmet, hogy a szemléletmódnak ez a sajátos koncentráció több esetben magának a nyelvnek a tematizálását eredményezi. Ilyen Az A. B. C. *harcáról* szóló szöveg¹⁴, amelyben a mulatságos küzdelem oka, hogy A és B kapálás közben összevesznek a galuskán /B ugyanis felettébb torkos, látszik is, hiszen két hasa van/; komolykodó *Játék a beszéd nyolc részéről*¹⁵ nem a betűket, hanem a szófajokat lépteti fel, hasonló komikus szándékkal. Jellegzetesen többnyelvű szöveg, amely a szófajok rendszerének Nomen és Verbum vitájából való, kölcsönös „véráldozat-

okkal” járó genezisést adja elő. Az 1790-ben keletkezett drámaszöveg magyar-latin polifóniájának hátterében – ez nemcsak abból fakad, hogy a nevek latin terminusok, a zömmel magyar nyelvű replikákba is latin intarziászövegek helyeződnek – alkalmasint, e szövegek intenzív lingvisztikai érdeklődése mellett, azok a nyelvi intézkedések állnak, melyek során II. József visszavonta a német nyelv oktatására vonatkozó s a német nyelvű oktatóról szóló rendeletét, s intézkedett, hogy a Helytartótanács ülésein a latint állítsák vissza, az országgyűlés alsótáblája pedig kimondta, hogy tárgyalásait magyarul folytatja, a közügyeket magyar nyelven lehet intézni, de megengedte a latin használatát is.¹⁶ A drámában jelzett többszólamúság fontos tényezője az is, hogy az érintett lingvisztikai fogalomkörrel szemben a nők, a Frajelein, az Ancilla és a Domina nevű szereplők házias képzetekből, a virágoskert és a konyha lexikai bázisából és lazább, hétköznapiabb grammatikai rostokból szövik megszólalásaik anyagát, sőt a fellépő Larvatus által a többnyelvűség mulatságos félreértések /praepositio – mint a dió, particula – pilula, stb./ forrásává is válik.

Ez az álarcos figura, aki a más színjátékokban Morio néven szereplő bohócot képviseli, az *Iskolajáték a tanulóéletpályára való törekedésről*¹⁷ című, nyelvileg az előző műhöz hasonló sajátosságokat hordozó darabban „Igaz Magyar”-nak nevezi magát, aki „Eszem iszom vármegyéből” származik /a Bessenyeinél még az *agroikosz*-hoz tartozó jelző itt átcsúszik a *bohóc* szférájába/, csípős, olykor gorombán megfogalmazott, vaskos tónusú, s a korhangulatot tükröző, torzított német kifejezésekkel fűszerezett megjegyzésekkel kíséri a latin instrukciók által irányított, mitológiai szereplők által folytatott dialógusokat, melyeknek centrumában Clio meséjének értelmezése áll a fiait felhaló Saturnusról. Ezt Calliope oly módon hozza összefüggésbe az idővel, jelesül a „mostani”-val, hogy a magyarázatot figyelmesen hallgató Pater ennek hatására „oskolába” küldi a fiait. A *leendő múzsákat édesgető játék*¹⁸ centrumában hasonló döntés áll: Puer és Dux vitája itt is azt eredményezi, hogy előbbi mintegy újjászületik az „ehetném, ihatnám” állapotából /„fel köttem én ágyambul, mint én testi koporsómból”/, és iskolába készülődik, miközben Larvatus népies hangulatú nótákkal /„Az én Kintsem arany tőke...”, „Dinom, dánom káka tő...”, ellenpontoszó nyelvi-zenei effektusokkal kíséri Puer metamorfózisát.

A nagy valószínűséggel Szilágyi Sámuel által szerzett, alkalmasint hiányos szövegű munka, *A poéták búcsúvételekor játszott játék*¹⁹ latin címparertextusában ugyan a „tragoedia” szó szerepel /*Tragoedia Occasione Valedictionis Poetarum*/ de dramaturgiai jellemzői többé-kevésbé a tárgyalt típusba sorolják. A tragikum és a komikum szférája a protestáns iskoladrámában egyébként sem különül el élesen. E színjátékos szövegcsoporthoz esetében nem mindig beszélhetünk az olvasatok tragikus vagy komikus modalitásának műfajok mentén történő elkülönülésétől. Itt is sorra fellépnek a mesteremberek, és dicsérik saját foglalkozásukat, felettébb utilitarista szemlélettel: ki-ki arról beszél, mi mindene van, s miként dűskál a javakban. Ezt a felfogást ellenpontosza az Első Poéta, aki latin szövegében Phoebus dicsőíti. A nyelvi kontraszt dramaturgiai bonyodalomhoz vezet: a költő szavait ugyanis a többiek nem értik, még azok sem, akik pedig ezt állítják, mint az Őtvös és a Kalmár, aki gúnyosan „Fitzkó”-nak nevezi a poétát. A Paraszt Gazda tudatlanságában még rosszhiszeműen félre is magyarázza az elhangzottakat, s a latinul szólót „garabontzás”-nak nevezi. Gonoszkodó leírásából a figura korabeli, más drámákból is ismert képzele rajzolódik ki.²⁰ A jelzett nyelvi bonyodalom – a jelenet szereplői egy számkra érthetetlen szöveggel szembesülnek – a korabeli vígjátékok jellegzetes fordulata, mint ahogy az is, hogy az egyik jelenlévő szereplő, ez esetben a Második Poéta tolmácsolja az elhangzottakat a többiek tájékoztatására, miáltal a kialakult kontraszt még élesebbé válik. Az ekkor bekövetkező dramaturgiai fordulat ironikus reflektálás a jelzett birtokosi szemléletre: az Első és Második Követ rossz hírekkel érkezik /az Őtvös háza leégett, a Kováts szerszámaikat ellopták, elszéledtek a Gulyás marháik, stb./, majd a javak és csalódott birtokosai groteszk haláltáncát az Első Poéta a hamarosan eltávozó Phoebus értékrendje felől kommentálja.

A vizsgált szövegek a controversia szembebesítő formájára épülnek. Retorikai értelemben olyan dialógusok, amelyekben két vagy több polemizáló fejt ki álláspontját valamely vitakérdés, sorsdöntő probléma kapcsán, mint amilyen a pályaválasztás. Történeti-poétikai szempontból ezért certamennek tekinthetők, amely Varga Imre szerint „csupán beszélt, nem cselekményes dráma; a színpadon nem cselekszenek, vitatkoznak”²¹, jóllehet, tehetjük hozzá, a replikák egy részében a meggyőzés retorikája, a direkt és indirekt felszólí-

tások sora, különféle illokutív elemek és a kommunikatív kompetencia megnyilvánulása valamely, az iskola világához közel álló szereplő részéről /ilyen a két poéta Szilágyi Sámuel munkájában, Dux *A leendő múzsákat édesgető játék*-ban vagy Calliope *az Iskolajáték a tanulóéletpályára való törekedésről* című munkában/ arról tanúskodnak, hogy a cselekvések, mint kívülről ható életmegnyilvánulások hiánya ezen szövegek esetében nem jelenti egyszersmind a beszédaktusok hiányát is; amelyeket dramaturgiai értelemben szintén tetteknek lehet számítani.²² A certamen rokonítható a pergő ritmusú, élesen felelgető, gyakran népi humorral fűszerezett – s ugyancsak széles rokon körrel /Dialogspiel, moralitás, hitvitázó dráma/ rendelkező vitaszínjátékkal, amelynek cselekménye parabolajellegű, hősei allegorikus figurák, elvont fogalmak megtestesítői. Gyökerei mélyre nyúlnak, egészen a rituális színjáték különböző formáig, a mimoszahagyományig. Folklor változata a vetélkedő játék, amire még visszatérünk.²³ A vizsgálódások egyébként a jelek szerint sokat merítenek a népi színjátékos hagyományból, ahol gyakran felépnek a paraszti életformától idegen alakok /iparosok, kereskedők, cigány, zsidó/, ám itt – nézőpontváltással – a diákélet, az iskola világa lesz a deviáns jelenségeket meghatározó támpont, amelyek sorába már a paraszt is beletartozik.

A certamen szerű examenszínjátékoknak három domináns dramaturgiai komponensük figyelhető meg: /1/ elkülönülő nyelvi világokból szerveződnek, ellenpontoszó technikával kialakított, értékszembesítéssel társított beszédmódok, mint jellegzetes kulturális kódok alkotják, ily módon /2/ olyan szituáció alakul ki bennük, amelynek examen-jellege a választás gesztusában teljesedik ki. A döntést a Puernek /iskolába készülő, további tanulmányok folytatását fontolgató, esetleg az iskolát elhagyni szándékozó diáknak, gyermeknek/ kell meghoznia, akinek elhatározása a színjáték vi-

lágában megidézett szociolingvisztikai kódok s a velük társuló kulturális szférák egyikének elfogadását, birtokba vételét jelenti, mint sorsalternatívák közti választást, ami gyakran /3/ a Pater, vagy más, Pater-szerepet betöltő figurák /ilyenek lehetnek a mesteremberek, valamely paraszti figura vagy a Larvatus/ ellenállásának, ellenkező akaratának leküzdésével sikerül. Puer, döntésének eredményeként, kilép a Pater régi világából, legalábbis elutasítja annak csábítását, és átlép egy másik világba, amely a színjáték világában magasabb értékűnek minősül. A vizsgálódások ezen ismérvei feltételezésünk szerint – módosulva, mint az eredeti helyéről, ha nem is nyomtalanul, de elmozdított Pater-figura esetében, ám azért jól érzékelhetően – a *Culturá*-ban is fellelhetők, tehát e típushoz, amelynek körvonalait kitapogattuk, nem csupán az egykori csurgói előadás körülményei kötik. A korabeli színjátéknak ezt a formáját olyan dramaturgiai hálózatnak tekintjük, amelybe belehelyezve a Csokonai-mű bizonyos elemei sajátos színárnyalatot kapnak, olyan interpretánsnak, ami determináló jelleggel részt vesz a témakörhöz tartozó szövegek, így a *Cultura*-textus drámai tényezőinek, scenográfiai komponenseinek kiválogatásában és folyamatszerű összerendezésében.²⁴ A mű exozíciójában megismert „Cultus ember”, illetve „Culta személy” a bonyodalom során olyan radikálisan tagolt nyelvi kontextusba kerül, a mű Debreczeni Attila által megfigyelt kontrasztos szerkezete²⁵ olyan értékszembesítéssel jár, amely folyamatos examinációként bomlik ki, s ennek során a Puer-szerepbe helyezett Petronellának, a Puellának kell a döntést meghoznia, miközben a többször is megszólított, a spectator státusában az actor bizonyos jellemzőivel felruházott nézőnek szintén át kell élnie a döntési szituáció posztulátumát, hogy részesüljön abból az *egyéb haszon*-ból, amire Lehelfi célzott.

Jegyzetek

1. Varga Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*. Bp. 1995. 100-128.
2. A szövegeket a *Protestáns iskoladramák*. 1-2. S. a. r.: Varga Imre. Bp. 1989. /a továbbiakban: *Protestáns iskoladramák 1.* és *Protestáns iskoladramák 2.*/ alapján tanulmányoztuk, az egyes darabokat ennek megfelelően jelöljük, s egyéb adataikat is ebből merítettük.
3. A *Iusus* a kiválasztott darabok címében 4-szer, a *comoedia* /és változatai/ 3-szor, az *actus* 2-szer, a többi elnevezés egyszer-ször szerepel.
4. Bökényi János: *A parasztemberről és annak iskolába járó fiáról*. In: *Protestáns iskoladramák 1.* 375-382.
5. Bökényi János: *A parasztemberről...* 380.
6. Bökényi János: *A parasztemberről...* 379.
7. Bökényi János: *A parasztemberről...* 381.
8. A világnak ez a szembeállító megkettőzése az iskoladramák – nyelvilag is megvalósuló – gyakori és fontos jellemzője. Például igen plasztikusan mutatja ezt a *Vargaműhely, a tunyák iskolája* című piarista /bár jezsuita gyökerű/ színdarab.
9. Bökényi János: *Actus a mesteremberekről*. In: *Piarista iskoladramák 1.* 383-400.
10. *Metamorphoses* I. 89-112., lásd: *Protestáns iskoladramák 2.* 1368.
11. *Komédiajáték*. In: *Protestáns iskoladramák 2.* 1343-1370.
12. *Komédia egynémely mesterségről*. In: *Protestáns iskoladramák 1.* 233-242.
13. *A tanulóknak a Múzsáktól való búcsúzása*. In: *Protestáns iskoladramák 1.* 211-216.
14. Az A. B. C. *harcáról*. In: *Protestáns iskoladramák 2.* 1327-1342.
15. *Játék a beszéd nyolc részéről*. In: *Protestáns iskoladramák 2.* 1227-1246.

16. *Protestáns iskoladramák 2.* 1261-1262.
17. *Iskolajáték a tanulóéletpályára való törekedésről*. In: *Protestáns iskoladramák 2.* 1247-1264.
18. *A leendő múzsákat édesgető játék*. In: *Protestáns iskoladramák 2.* 1311-1326.
19. Szilágyi Sámuel: *A poéták búcsúvételekor játszott játék*. In: *Protestáns iskoladramák 1.* 295-308.
20. Szilágyi Sámuel: *A poéták...* 301. A garabonciás diák figurájának egyik legérdekesebb példája: Hagymási Imre: *Garabonczás László*, de az alak szempontjából igen fontos még: Illei János: *Tornyos Péter*.
21. Varga Imre, i.m., 128.
22. John L. Austin: *Tetten ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások*. S. a. r.: J. O. Urmsón. Fordította: Pléh Csaba. Bp. 1990.; John R. Searle: *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge, 1969.
23. William Tydemann: *An introduction to medieval English Theatre*. In: *The Cambridge Companion to Medieval English Theatre*. Ed. by Richard Beadle. Cambridge University Press, Cambridge, 2001. 1-36.; Dömötör Tekla: *A népszokások költészete*. 2. kiad. Bp. 1983. 201-204.
24. Olyanféle hálózatra gondolunk, mint amilyenről Gérard Genette beszél a transztextualitás általa architextualitásnak nevezett típusáról. G. G.: *Palimpseste. Die Literatur auf zweiter Stufe*. Aus dem Französischen von Wolfram Bayer und Dieter Hornig. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1993. 9-17. Magyarul: G. G.: *Transztextualitás*. Fordította: Burján Mónika. Helikon 1996. 1-2. 82-90.
25. Debreczeni Attila: *Csokonai az újrakezdések költője /A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben/*. Debrecen, 1993. 144.

A Pannon Tükör előző számában Dr. Nagy Imre *Pater, Puer, Puella* című három résztanulmányból álló dolgozatának, melyet folyamatosan közlünk, első része egy korábbi szövegváltozatban jelent meg. Emiatt a végleges változatnak megfelelően, szükségesnek tartottuk a javítások, illetve hibák megadását és korrekcióját. A vétett mulasztásért a szerzőtől és olvasóinktól is elnézést kérünk!

Javítási jegyzék:

42. oldal

- o Lehelfi fogadásának jellegzetesen induló helyett:
Lehelfi fogadásának a szokásoknak megfelelően induló
- o A dráma idézett szövegrészében:
- Tisztes első szövege után instrukcióként:
(: Lehelfi tesz széket a' Tisztes alá :)
- az Úr, urat helyett mindenütt rövid nagy U betű áll, így Ur, Urat a helyes alak

43. oldal

- o hanem a befogadás szándékára utaló, helyett:
hanem a házba való befogadás szándékára utaló
- o „ tesz széket a' Tisztes alá „ kurzívan
- o a drámaszövegből idézett rész helyesen:
„[...] ő mint Cultus ember nem szokott igen sokat hivalkodni pro 1mo az *iró szobában*. pro 2° a *Bibliothecában* pro 3° a' Jozsága körül szokott rend szerint láttatni és ez már fő Cultura”
- o a „Termesztőnek” részletezve taglalt „tulajdonságai”-val helyett:
a „Termesztőnek” részletezve taglalt „tulajdonsági”-val
- o 1818-ból származó *Előbeszéd-ének* helyett:
1818-ból származó *Előbeszéd-ének*
- o az ideális gazda képének megrajzolása helyett:
az ideális gazda képének megrajzolása

44. oldal

- o A'melly Nemzet helyett
A' melly Nemzet
- o a *Tempefői* ellenpontozott s a *Karnyóné* démonikus helyett:
a *Tempefői* ellenpontozott miliójú, az iskoladrámák szimultán színpadának hangulati lehetőségeit kiaknázó vagy a *Karnyóné* démonikus
- o Szászlaki dicstelen távozása után is visszatér ehhez a kérdéshez helyett:
Szászlaki dicstelen távozása után is visszatér majd ehhez a kérdéshez
- o „Hajlandónak láttszik hozzája” helyett:
„hajlandónak láttszik hozzája”
- o ellenáll a bonyodalomképzés szándékának helyett
ellenáll a bonyodalomképzés eme szándékának
- o a drámaszöveg idézett része helyesen:
„ nem szokott ide 's tova portyászni, flangerozni, itthonn is talál idő töltést, pro 1mo A' házi foglalatosságban, pro 2° A' Himvarrásban, pro 3° az olvasásban, és ez már Cultura.”
- o helyesen:
a *Tempefői* Rosaliájától eltérően,

45. oldal

- o A drámaszövegből idézett rész helyesen:
„Kedves Ur, most is szeretnék Comediába lenni”
- o De miféle Comediába”? helyesen:
De miféle „Comediába”?

Jegyzetek

A címek természetesen mind a főszövegben, mind a jegyzeteknél kurzívak.

- o az 1. pontban helyesen:
A színműre vonatkozó kritikai megállapításoknak
- o a 16. pontban helyesen:
Magyar Practicus Termesztő
- o a 28. pontban Fenekes idézett szövegrésze helyesen:
„ FENEKES No én pedig bizonyosan ott hallottam és ezt el is hiheti az Ur, nékem a' Jantsi Kotsis beszélte, annak meg a' Kukta mondta, a' Kuktának meg a' Szakáts, annak pedig a' Szeretője a' Szoba Leány, a' pedig hallotta az öreg Guvernantnétol mikor a Kávét beadta. no már ennyi sok szép tanubizonyásnak tsak adhat hitelt az Ur.

Az írás: helyzetek és képek

- Mátyus Aliz: Kígyószisz –

A művészet egzisztenciális kérdés. Mátyus Aliz számára mindenképpen az. Az eredendően falukutató szociográfus, tanulmányok és szociográfiai publikálása mellett, íróként újra és újra saját belső terének felfedezésére, elemzésére tesz kísérletet. Az 1987-es *Faluregény* és az 1992-es *Any meg halt* című korábbi kötetei is erőteljesen önéletrajzi ihletésűek. Sugárzik belőlük a környezet és az ember iránti érzékenység. A legfrissebb munka, a több mint tízévi hallgatást követően megjelenő *Kígyószisz* pedig immár trilógiává bővíti a visszaemlékezések sorozatát. Az új mű is egyszerre írja szembesítés és szembesülés a szerző jelenkori önmagával és addig megtett életútjával.

A legnehezebb arról írni, ami megrázó, átstrukturáló hatású az emberre. Mi lehetne meghatározóbb élmény egy író számára, mint saját életének sorsfordító eseményei, emlékei, melyeket visszaidézni és művészi formában feldolgozni kényszerül? Íróként és anyának a legsorsdöntőbb élmény és ihletforrás a gyermek megszületése és emberré érése. Ez az a történet, amely alapvetően rányomja bélyegét az írásmódra. A legújabb regényben a megszólaló narrátor mellett így kap egyre nagyobb teret egy másik személy, az ajánlás címzettjével névazonosságot viselő fiú, Bence. Mindenekelőtt ő az elősegítője a megnyugvásnak, a végső megbékélésnek.

Életet jelentő élmények sorakoznak egymás mellett; személyes és hivatásbeli kudarcok és sikerek. A megfoghatatlanul intim téma feldolgozási lehetőségét az eltávolítás, az egyes szám harmadik személyű megszólalás teszi lehetővé. Az emlékek áradó tudatfolyamból érzékletesen pergő álomképpé alakulnak át. A pusztító, üldöző tűzvész tisztítóüzzé szelídül. Az átalakulás nyelvileg is érzékelhető. A végeláthatatlan, többszörösen összetett körmondatokat kérdések és szikár tömondatok követik, mígnem a nyelvet álomszerűség és kiegyensúlyozottság hatja át. A regény(novellafüzér) kereteként szolgáló kezdő- és zárójelenet természetkép; egy nézőpontból, egy beállításból szemlélt állókép. A helyzetek és a képek legfőbb ösztönzője: a film és az impresszió-

nizmus. Egy szemszögből láttatott benyomások, asszociációk, színek követik egymást. A meghatározó művészeti élmények: Paul Cézanne, Ferenczy Károly és Andrzej Wajda. Singularis harmadik személyben, kívülről mutatkoznak meg a legbensőbb dolgok, színek, érzések, hangulatok által.

„A fényképekkel könnyebb, a szavakkal nehezebb.” Az elbeszélő hagyja a szavakat áradni, ismétlődni, botladozni a maguk útján. Elsősorban a képekre koncentrálnak, mégpedig az emlékképekre. „Amíg kész nem lesz a könyvvel – mondja -, fejleszt a képet. S közben, mert élni kell, aludni kell, dolgozni kell, lebontja ezt az egész életében, s különösen a fiával kettes életükben, egyre gyarapodó, felhalmozódó tárgyi világot, beleértve a papír neműeket is, ami neki csak az írott papírokat, de a fiának a rajzoltakat és festetteket, s az utóbbi években egyre nagyobb tömegben a fényképezeteket is jelentette. Mégpedig úgy, hogy a kincsek őrzését átviszik a ténylegesből a virtuálisba, a körülvevő tárgyakból kiválogatják, amik már nem az otthonérzésüket okozzák, csak a rendtelenséget, s ezekről Bence fényképfelvételeket készít. Ami addig kézzel fogható kincs volt, ezennel fényképpé válni képes emlék lesz, s miután kiállta a megörökítés próbáját, megválhatnak tőle.”

Mozaikokból áll össze a könyv. Kincs-em-

léktár készül, melynek tétje a készenlét, a továbblépés. A kincsestár egyik meghatározó mozaikdarabja Ferenczy Károly többször is idézett, kedvencnek vallott festménye: az *Október*. A regénybeli lelkiállapot képi megjelenítése. A festményen a középponti alak, látóköréből mindent és mindenkit kizárva, egyedül az olvasásra koncentrálnak; hátat mutatva az árnyék felé indul. Hasonlatosan a re-

gény létösszegzést művészi formában megjelenítő, transzcendenciára nyitott főhőséhez. A lezárás azután újra a természetet. A megállíthatatlan körforgás: az elvirágzott kígyószisz helyébe lépő élet-erős vaddohány.

(Pannon Tükör – Orpheus, 2004)

Tunyogi Csapó (Kocsis) Gábor

Csattanós válasz

– Lugánói Tanulmányi Napok –

Voltaképpen csaknem mindegy, ki mikor, miért és hogyan hagyta el 1945 után az akkor földig rombolt s a továbbiakban porig alázott magyar Hazát. S az is csaknem teljesen mindegy, ki mikor, hogyan és miért tért vagy tér vissza; a visszatérők egy kalap alá kerülnek s szembe kell nézniük a kérdéssel, még akkor is, ha az kimondatlanul marad: Amikor dörgött és villámlott az ég, megfutottatok, s míg mi, akik maradtunk, elszenvetdük mindazt, amit el kellett szenvednünk, mit csináltatok ti, azon kívül, hogy a nyugati luxuskultúrában megszedtetek magatokat? Mit akartok újra e megnyomorított Hazában? Fitogtatni a gazdagságotokat? Maradtatok volna ott, ahol voltatok! Nincs szükségünk rátok!

Nem akarom kétségbevonni e kérdések jogosságát, hiszen talán sok esetben van bennük valami igazság. Le kell azonban szögezmem azt is, hogy voltak – talán szabad azt mondanom: voltunk – a megfutók között olyanok is, akik nem azért menekültek, mert jobb életkörülményekre vágytak, s elsősorban nem is csak azért, hogy az irhájukat mentsék, hanem azért, hogy másutt, más eszközökkel megpróbálják újra felvenni azt a harcot, amelynek folytatása Magyarországon a brutális szovjet beavatkozás után lehetetlenné vált.

Ez az állítás itthoni körökben persze nem sok hitelt talál, ami bizonyos fokig érthető is, hiszen nagy és látványos eredményeket nem tudunk felmutatni. Viszont: éppen ezért fontos, hogy azt a keveset, amit tehetünk és tettünk is, dokumentáljuk mind a jelen, mind az utókor számára.

Ilyen dokumentáció *Saány Éva* „A Lugánói Tanulmányi Napok Tizenöt Éve” c., a *Szenczi Molnár Társaság* által kiadott, szép kiállítású, gazdag fénykép-anyaggal ellátott könyve. A szerző „civilben” geológus, aki szakmájában is mindig, mindenütt megállotta helyét; „úgy mellesleg” költő, író, festő- és fotóművész s mindezen túl a Ticinoi Magyar Egyesület, valamint az 1976-ban megalakult Svájci Magyar Irodalom- és Könyv-barátok Körének (1984-től: Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, a továbbiakban SMIKK) elnöke és primus motorja tizenhat esztendőn át.

Könyve csattanós válasz a fenti, fanyalgó kérdésekre. Már hát: a világot nem tudtuk kifordítani a sarkából, ez azonban másoknak sem sikerült. Az viszont kétségtelenül elismerendő teljesítmény, hogy a SMIKK 1977-től 1991-ig minden év októberében négy-öt napra(!) összehozott 100-200 – többé-kevésbé akadémiai végzettséggel rendelkező – magyart, akik nem szórakozni jöttek a festői szépségű Luganoba illetve 1990-ben Szegdre s egy évre rá Egerbe, hanem azért, hogy meghallgassák neves vagy kevésbé neves honfitársaik – közöttük nemzetközileg is ismert és elismert professzorok, tudósok, írók, gondolkodók – előadásait, amelyek megpróbálták minden ideológiai szemelencze nélkül elemezni, látni, láttatni és értékelni a magyar múlt, jelen és – különös hangsúllyal – a jövő kérdéseit. És ezt a munkát nem szponzorálta semmiféle szervezet vagy alapítvány; az előadók nem kaptak – nem is kértek – semmiféle honoráriumot és a résztvevők készségesen megfizették a ha nem is borsos, de jelentéktelennek sem mondható részvételi díjat.

Mindez persze nem sokat mond e Tanulmányi Napok légköréről, hangulatáról, amelyet egyrészt a teljes szellemi nyitottság, másrészt a nemzet iránti, feltétlen történelmi elkötelezettség jellemez. Aki e kettőt nem tudja összeegyeztetni, annak nyilván soha nem volt szerencséje bejutni egy ilyen szellemi műhelybe, ahol minden előadást élénk, sokszor parázs vita követ, s ahol a "hivatalos program" után egy asztalnál ülnek az előadók és a közönség... Az ember hatalmas kovácsműhelyben érzi magát, ahol valamennyien együtt püföljük a fehéren izzó vasat, amely ontja a szikrát... Éjjelig... Éjjel kettőig... És néha tovább is, különösen, ha valaki kimerülten e szellemi kovácsmunkától elkezdte énekelni, hogy: "Elindultam szép hazámból"...

A könyvismertetésnek nem az a feladata, hogy mindent elmondjon a könyvről, sokkal inkább az, hogy kíváncsivá tegye az olvasót. Éppen ezért bizonyára nagyon érdekes utalni a statisztika adataira, amelyek ékesen bizonyítják, hogy mennyire a szellemi nyitottság és az összmagyar tudat alapjára épültek a Lugánói Tanulmányi Napok. A tizenöt év 92 előadója közül 57 jött Nyugat-Európából, 12 tengeren túlról s 23 Magyarországról és/vagy az elszakított területekről. Az emigránsok közül itt és most tudatosan csak azokat említem meg, akiket Magyarországon – tudtommal – még ma sem ismer senki, éppen azért, mert befogadó, új hazájuk polgáraiént tettek szert nemzetközi elismertségre, mint **Bogyai Tamás** művészettörténész, **Czettler Antal** jogász/közíró, **Dénes Tibor** író, **Ferdinándi Mihály** történész, író, etnológus, a puerto-ricói egyetem világhírű professzora, **Gosztonyi Péter** történész, a berni Kelet-Európai Könyvtár igazgatója, **Barki Éva-Mária**, a nemzetközi, kisebbségi jogok világszerte elismert szakértője, **Békés Gellért**, a római Pontificio Ateneo S. Anselmo intézetben a dogmatika és az egyháztan tanára, majd az ökömenikus tanszék vezetője, **Yves de Daruvár** történész, aki francia diplomataként futott be fényes pályát, **Matúz József**, a freiburgi egyetem turkológus professzora, a keleti tudományok nemzetközileg ismert és elismert kutatója, **Monoszló Dezső** író, az ausztriai Theodor-Körner-díj és az osztrák köztársaság arany érdemkeresztjének tulajdonosa, **Révész László**, a Svájci Keleti Intézet főmunkatársa, a berni és a zürichi egyetemek professzora, **Reszler András** az európai eszme- és kultúrtörténet professzora az USA leg-

nevesebb egyetemén, **Piazza Péter** építészmérnök, csaknem tíz éven át a johannesburgi angol egyetem tanszékvezetője, **Vajay Szabolcs** történész, jog- és államtudós, közgazdász, aki csaknem negyed századon át képviselte Argentínát az UNSECO-nál, vagy **Váralljai Csocsán Jenő**, az oxfordi egyetem demográfiai tanszékének professzora...

Az aránytalanság természetesen szembeötlő: a 92 előadó közül 69 (75%) emigráns és csak 23 (25%) jött a Kárpátmedencéből, holott nyilvánvaló, hogy a világban szétszórt magyarság csak kicsiny töredéke a nemzet egészének. Ez azonban kétségtelenül nem a Tanulmányi Napok szervezőin, hanem az akkori Magyarország és az "utódállamok" egyöntetűen "aczélos" kultúrpolitikáján múlott. Mert hát nyugati rendezvényekre – meghívás ide vagy oda – azért nem engedtek ki bárkit; ezt figyelembe véve az arány nem is olyan rossz. Az első nem emigráns előadó a marosvásárhelyi **Veress Dániel** volt 1980-ban; Magyarországról elsőnek őstörténetünk nagy kutatója, **László Gyula** professzor kapott és mert vállalni szerepet, 1981-ben. Csak a nyolcvanas évek végén jöttek – jöhetnek s mernek jönni – egyre többen Magyarországról. Időrend szerint felsorolva: **Szállási Árpád** neves orvos-történész (1983), **Vígh Károly** (1984), **Lisztóczy László**, **Szűz Rezső** (1985), **Tamás Gáspár Miklós** (1987), **Pomogáts Béla**, **Szakolczay Lajos** (1988), **Lengyel László**, **Szigethy Gábor** (1989). A két utolsó, már Magyarországon (1990-ben Szegeden, 1991-ben Egerben) megrendezett találkozón már a 21 előadó közül csak 6 volt emigráns.

Nem kevésbé érdekes a Tanulmányi Napok keretében mindig megrendezett képzőművészeti kiállítások statisztikája. Itt természetesen figyelembe kell venni, hogy a festőnek, szobrásznak, a nehezebb a dolga, mint az előadónak, aki "csak" előadásának kéziratát hozza magával; képzőművészeti tárgyak szállítása sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik, különösen határokon keresztül. Nem a rendezőkön vagy a Nyugateurópában élő magyar művészekén múlott tehát az, hogy e kiállítások 77 résztvevőjének 36%-a Svájcban, további 26%-a valamely nyugateurópai országban, elsősorban a Német Szövetségi Köztársaságban élő művészek köréből került ki. Annál érdekesebb viszont, hogy mégis 19 kiállító érkezett Erdélyből (25%), míg Magyarországból csak 6 (8%). E kiállít-

ások megszervezésében és rendezésében Saáry Éva mellet döntő szerepet játszott az Erdélyből 1980-ban Svájcba menekült festőművész **Török Pál**. Föltétlenül megemlítendő a forradalom 25. évfordulója alkalmával 1981 január 31 és február 27. között a luganoi Malpensata palotában megrendezett emlékkiállítás, amely élén nemzetközi visszhangra talált.

A kis kötet természetesen csak utalásokat tartalmazhat arra a hatalmas, dokumentációs anyagra, amely felgyűlt a Lugánói Tanulmányi Napok során. S itt nemcsak az előadásokat tartalmazó, 1000-

2000 példányban megjelent tizenöt kötetről van szó. A 15 év alatt elhangzott előadásokról, valamint az azokat követő vitákról, hozzászólásokról is hang- részben videofelvétel készült, a most már történelmi értékű fénykép-anyag több albumot tölt meg, s nagyon érdekes kortörténeti anyagot nyújt a SMIKK elnökének a konferenciák szervezésével kapcsolatos levelezése is, amely ma a Petőfi Irodalmi Múzeum irattárában található.

Minderről ne szólj szám, akkor sem, ha emiatt fáj a fejem. Aki tudni szeretné, kérem, vegye meg és olvassa el a könyvet. Higgyék el: érdemes...

Molnár Andrea

A „belül valók mécsének” fényéből

Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia és kultusztörténet. Képes tanulmányok

Másodéves főiskolás hallgatóinak Lőrincz Zoltán tanár úr a profi táncos könnyedségével találkozó, a valcer méltóságteljes tökéletességével, néhány tánclépésben prezentálta a barokkot az ehhez képest botladozó, partnerének lábára taposó manierizmus után. Az akkor még sokunkat megmosolyogtató jelenet – mint későbbi tanulmányaim kapcsán kiderült – igazán érzékletes szemléltetése a kor gondolatiságának.

A sokáig – túlkapásai miatt – elítélt korszak neve a különböző nyelvekben szabálytalanságra, nyakatekertségre, vörhenyre, sebhelyre utal. Az előző korszakok szigorúságával szemben ugyanis a mosolyt, a grimaszt, a rémületet, az embert jellemző hangulatokat: a valóságot kezdték ábrázolni a kor alkotói. Úgy az érzelmre, mint az értelemre ható stílus a magasan művelteket és az írástudatlanokat, az élet minden területén a lét elmentéses pólusait fogta egybe. Az 1870-es években, az impresszionisták önigazolása okán újra felfedezett stílus, ahogy Bálint Sándor mondotta: „*sugárzó, vagy sommás*” barokk a világban létezőket egységbe foglaló teljességgel zárta az élet minden területére ható, klasszikus korszakok sorát.

Aki soha nem mélyült el a művészettörténetben, az esetleg elutasító a barokk stílussal szemben. Érthető, hiszen ha értékeit nem ismeri, úgy szemléli produktumait, ahogy esztétikai érzéke azt megsúgja neki. Reflexként felvillan korábbi

tanulmányai kapcsán az arany felhőkben úszó puttókkal, indákkal túldíszített, cirádás, oroszos barokk világa: elképzeli életterében annak motívumait, és nem látja szépnek. A barokkot nem szabad úgy szemlélni, hogy „*berakom a szobámba!*” Azonban a barokk világát megismerni vágyó, ha képzőművészeti alkotások révén szeretne közelebb jutni a XVII.- XVIII. század szelleméhez – úgy, hogy észre sem veszi –, jártassá válik a művelődés-, művészet-, kultusztörténet, – a népi gondolkodásmód megismerése kapcsán – a néprajz tudományában, s ha addig nem, rövid idő elteltével eligazodik a keresztény ikonográfia jelrendszerében is.

2003-ban a Balassi Kiadó gondozásában jelent meg Szilárdfy Zoltán *Ikonográfia-Kultusztörténet, Képes tanulmányok* című könyve. A székesfehérvári egyházmegyei római katolikus áldozópap, művészettörténész Dr. Szilárdfy Zoltán azon tanulmányaiból válogatott a mellékletekkel több mint négy és félszáz oldalas vaskos könyvbe, melyek – az ókor mellett – fő kutatási területének legfrissebb eredményeit tartalmazzák: a keresztény ikonográfia és kultusztörténet barokkig ható archaikus motívumainak felfedezését, illetve azok módosulásainak okát, a kor újdonságait, a képzőművészet más művészeti vagy profán területekkel való kapcsolódásait és számos önálló alkotás titkainak megismerését ígéri a kötet. Mindig hiány a könyvesboltok, könyvtárak polcain

a tanulmányoknak az a típusa, amely úgy tanít, hogy az olvasó lexikon nélkül is megérti a sorok tartalmát mindamellett, hogy a kiadvány hiteles, a mai kutatók számára nélkülözhetetlen eredményeket hoz nyilvánosságra. Pedig mindennél fontosabb lenne az ilyen szellemben született írásos művek megjelenése a művelődés- és kultusztörténet területén! Sajnos azonban még az olvasottabb emberek egy része is elhalad a Szilárdfy-könyvhöz hasonló címmel kiadott munkák mellett anélkül, hogy belelapozna.

Dr. Prohászka Ottokárnak ajánlva, halálának 75. évfordulóján olyan kötet várta kiadását és látott napvilágot egy évvel később, melyet nem csak tudósnak írt a tudós. A szám szerint összesen 510 színes és fekete-fehér képpel illusztrált könyv a kultusz- és művelődéstörténet, ikonográfia területén kevésbé járatos érdeklődőknek is szól: e célkitűzés a kutató három évtizedes művészettörténeti munkálkodása során – talán éppen az ókor és barokk ilyen gondolkodásához igazodva – mindvégig irányadó elv volt.

Egy-egy tanulmány kapcsán a biztonság érzésének jóleső nyugalma szállja meg az olvasót azáltal, hogy az egy helyütt tárgyalt képeket szemlélve maga talál rá azon jelekre, melyek értelmezése már nem okoz nehézséget. Ismerőssé válnak egykor látott ábrázolások, s jelentést kapnak a szakrális képző- vagy iparművészeti munkákon ismétlődő motívumok. Mindemellett a nem tipikus eseteknél olyan történelmi magyarázatot is nyújt egy-egy tanulmány, mely tovább megy az egyes jelek értelmének fejtegetésén: azok kialakulásának oka is feltárja.

Az egyes tanulmányok tömören, adatokkal gazdagon, de röviden tárgyalják témájukat, s bár tematikai szempontból többé-kevésbé csoportosítva és a bibliai történetek alapján időrendben halad a kötet, olvasásnál mégsem igényli az oldalszámok szerinti sorrendiséget: így a bő kínálatból bármikor, bármely írás méltó lehet arra, hogy lehetőséget kapjon megmutatni egy szeletet a kötet 325 oldalnyi tudományából.

Ez a szerkesztés adta szabadság visz arra, hogy javasoljam az érdeklődőnek mindenek előtt

A kegyképek Bálint Sándor szemével című tanulmány elolvasását. Mert ez az írás arról a magyar nép iránti és a magyar nép által viszonzott szeretetről szól, mely a néprajzkutató és művészettörténész Istentől kapott ajándéka lehet csupán, s mely népünk kutatóit segítette abban, hogy a tudomány eredményeit a jó nevelő magatartásával adják át, s így példamutatással tanítsanak az értékek őrzésére.

Ezzel a szemlélettel, melyet Bálint Sándor tanítványaként Szilárdfy Zoltán is követ, olvasmányaim során Berze Nagy Jánosnál találkoztam. Legyen erre példa az a néhány sor, ahogy Dömötör Sándor Berze Nagy Jánosra posztumusz munkájának előszavában emlékezett: „*egész életében izig-vé-rig pedagógus volt. Tanár volt és tanítók – sok-sok tanító – oktatója lett. Szívesen magyarázott egész életében a hagyományok értékéről kultúrpolitikusnak és szántóvetőnek egyaránt. Szilárd meggyőződése volt, hogy a nemzeti élet nemcsak anyagi, szellemi, történelmi, erkölcsi és társadalmi közösség, hanem érzelmi egység is, amelyet a néphagyomány és önismeret segítségével éppen a pedagógusok sokasága tud megteremteni*”.

Szükséges olyan kutatók könyvét olvasni, kik a régiektől tanult magatartást, a keresztény humanizmust hirdetik, nem fennhangon, hanem csendesen tevékenykedve, sürgés nélkül adják át tudásukat! Szilárdfy Zoltán Bálint Sándorra emlékezve programot ajánl a mai kor kutatóinak: „*Ott ragyogott szellemisége mélyén a transzcendens fény, amely életének zarándokútját elejétől a végéig bevilágította, s amely kifejezésén is átsütött, szavában és írásaiban pedig mindig felcsillant.*

Mi, akik valamilyen fokon hozzátartozunk, az őt jellemző misztikus „belül valók mécséből” (Nagy Szent Teréz–Sík Sándor), gyűjtsük meg együtt szellemi szövegtünköt.” Szilárdfy Zoltán könyve is ebben a mécsben fogant, s e mécsnek fényéből látott napvilágot. A „népet tanító tudós”-magatartás a kötet gerincét adja: erőt a kutatáshoz, íráshoz s a tudás átadásához. Az olvasóval szembeni olyan attitűd ez, amely a szülőé, ki nem lehajol, hanem letérdel gyermekéhez, s úgy segíti ráncba szedni annak tovaszaladt cipőfűzőit.[RTF

A magyar holocaust-kutatás egy újabb(vidéki) állomása

**Gergely Anna:
A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája (1938 - 1944)**

Raj Tamás főrabbi és rendszerváltó országgyűlési képviselő előszavából fontos szempontokat, adalékokat ismerhetünk meg a témáról, a felkészült szakember tényszerű előadásában. Azt, hogy a római kori Intercisában, a mai Dunaújvárosban már az időszámításunk szerinti 3. században zsidó közösség működött Alexander Severus császár uralkodása idejéből (222 - 235) származó emlékek szerint és pedig választott vezetőséggel. Azaz: demokratikusan. „Mondhatnók tehát, hogy őslakónak Pannóniában nem a magyarok számítanak, hanem a zsidók.” A megye területén és Székesfehérvárott, a magyar koronázó városban szinte mindvégig jelen volt a zsidó vallási közösség. Itt kell megjegyeznünk, hogy az előszó írója és a kötet szerzője is a magyarországi zsidóságot csakis vallási felekezetként értelmezte. Tehát: ők más vallású magyarok. „A megye és a város fejlődésével együtt haladt az itt letelepedett, nagy többségében magyar anyanyelvű zsidóság.” - olvasható, de ezt azzal a kiigazítással kell értelmeznünk, hogy az említett előrehaladás előrelendítő résztvevői voltak a különös nevű emberek. Az első összeírásakor 1784–85-ben 1400 állandó lakót számláltak meg, s röviddel az egyenjogúsítás után 1869-ben már 7000-re nőtt a számuk. Amikor elkezdődött a törvények szerinti, sokoldalú üldözésük, 1941-ben 4433 zsidó személyről szóltak a kimutatások, a munkaszolgálatra elhurcolt férfiakon kívül.

A bevezetésben a szerző meghatározta könyve célját is: be akarta mutatni a címben szereplő zsidóság 1944-es megsemmisítését. „ A Fejér megyei zsidóság tömörítését, a székesfehérvári zsidók gettózását, annak egyes fázisait tehát igyekeztem részletesen tárgyalni, a levéltári források, a feldolgozások és a visszaemlékezések alapján.” - olvasható a bevezetésben. Föltehetően a zsidóság összetömörítésére gondolt a szerző, s annak egyes szakaszait taglalja a könyvben.

Szerencsére nem csak ezt olvasható ki a közel 300 oldalas munkából, amelyet okkal minősít úgy Raj Tamás, hogy „ alapos és pontos történeti mű, jelentős forrásanyagra épít, ám mindenek előtt ... őszinte munka... a teljes igazságra törekszik.” Már az elején hozzátehetjük: fölkorbácsoló, megrendítő könyv. Pedig szenttelenül tényközlő történelmi munka.

Székesfehérvár szabad királyi városba a képviselő testület 1837. évi határozata, majd az 1840:XXI.tc.alapján telepehetek be zsidó kereskedők és kézműiparosok. A városi letelepedési engedély szerint a zsidó zsebében legalább 6000 ezüstforintnak kellett csörögnie, a város pénztárába még el kellett helyeznie 400 ezüst forintot váltóságdíjként az engedély után, s fizetnie évente a zsellér-és kereskedő adót .Mindezek ellenében megtiltották neki az „ aprókereskedést”, az ingatlan javak megszerzését, s a céhbeli jogokkal összekötött mesterségek üzését. A Löwy-Lánczos család története (38.oldal) érzékletesen mutatja a tehetségek kínlását, igaz, már a XX. században. Ez a rész alkalmat ad arra, hogy fejteghessünk a nagy gonddal összegyűjtött lábjegyzetekért, amelyek háttérismertként egyenrangúak az eredeti művel, amely csak velük együtt érthető és teljes.

Mindennyiből is kitetszik, hogy a könyvtész a közrendű olvasó szemszögéből méltatja Gergely Anna könyvét. Ez föl fogható az Emlékezet, kultusz, történelem című (Laczkó Dezső Múzeum - VEAB Veszprém, 1999)kötetben *A székesfehérvári zsidók 1848-ban* cím alatt megjelent 11 oldalas munkája folytatásaként. Ebből is kitudható két dolog: a zsidók bizony magyar szabadságharcosok voltak, bárha „ szinte mindenütt tiltakoztak a zsidók bevétele ellen a nemzetőrségbe,” holott az érvényes törvény nem tartalmazott vallási kitételeket. Talán előzményként olvasható, hogy „ Székesfehérvárott 1848. április 2-ra hívtak össze népgyűlést... , hogy a zsidók csukják be a boltjaikat és a várost három nap alatt hagyják el véglegesen.” Pulszky Ferenc visszaemlékezéseit idézve a szerző közreadja, hogy a magához rendelte „ a zsidók kiűzését kezdeményező fehérvári polgárt.” *Végre 10 órakor magamhoz behívtam a már türelméből kifogyott főigazgatót, valóságos német nyárs-*

polgárt... szárazon megmondtam, hogy ő izgatta fel a népet a zsidók ellen...” Vagyis: a nép nem magától, hanem **egyed-izgatók érdeke** szerint látta és űzte a zsidókat.

Talán az ilyesfajta történelmi előzmények is közrejátszottak abban, hogy a világon elsőként hozott közhatalmi testület, jelesül a magyar országgyűlés, zsidóellenes törvényt, az 1920. XXV. számút, a Prohászka Ottokár római katolikus székesfehérvári megyéspüspök szavaival „a nemzeti faj önvédelmének” jegyében. Ezzel a zsidóságot kirekesztették a nemzetből. Nyolc év múlva módosult ugyan a numerus clausus néven elhíresült törvény, de a lényege szemernyit sem változott: szinte teljes megsemmisítéséig a zsidóság állandó rettegésben, bizonytalanságban, egyre szűkülő életlehetőségben létezett.

Ezt az állapotot súlyosbította, hogy 1938. március 12-13-án Hitler náci hadserege megszállta egykori szülőhazáját, Ausztriát, így Magyarország közvetlen szomszédjává vált Németországnak. Meg is jelentek a Fejér megyei üzletek kirakataiban a zsidógúnyoló rajzok... Ugyanennek az évnek július 29. napján Székesfehérvár kisgyűlése kihirdette az első zsidótörvényt.

A kisemberek sokszor mondogatták akkor és később is: ha ezt a kormányzó tudná. Tudta. Gergely Anna könyvében idézi a merész Walter Schellenberg SS-tábornok jellemzését Horthyról: „A kormányzónak az az álláspontja, hogy a kis, Galíciából származó és bevándorolt zsidókat feltétlenül ki kell kapcsolni, de akik tudományos téren, Magyarország iparosítása és a pénzügyek terén az országban érdemeket szereztek, azok jó hazafiának tekintendők, és azokhoz nyúlni nem szabad.”

Ehhez képest tucatjával menekültek el hazájukból azok, akik aztán külföldön – főképpen az USA-ban - világhírűvé, Nobel-díjassá váltak, például létrehozták az USA atom-ütőerejét. Node ki ismeri az igaz magyar keresztény fajvédelem egykori hirdetőit?

Viszont ők hozták meg mindazokat a jogszabályokat, amelyek nyomán törvényesen irtották ki a zsidókat majdnem teljesen. Ugyanis a magyar törvényhozásba még véletlenül sem került be zsidó, még vagyoni alapon sem, a helyi képviselő testületekbe igen.

Jöttek is egymás után a zsidókat visszaszorító – például a közéletben, oktatásban részvételi arányukat folyamatosan leszőkítő - törvények. Ezt a folyamatot mutatja be szívszorító részletességgel

a szerző.

Székesfehérvár 47 968-as lélekszámú lakosságának 4,3 százaléka volt izraelita az 1941. évi népszámlálás szerint. (A többségük 34,3 % vagyonsodáshoz vezető a kereskedelembe és a hiteléletben dolgozott.) Őket ítélte megsemmisítésre törvénnyel, közönnel a fennmaradó 95,7 százaléknál keresztyén.

A megyeszékhelyen kívül a szerző igyekszik teljes képet nyújtani Fejér megye zsidóságáról településenként is. A hitközségek elhelyezkedését térképen is bemutatja.

A kötet külön értéke, hogy - főképpen a lábjegyzetek révén - az olvasó érzékletes képet kap a zsidóság vallási és egyéb szokásairól. Néha a szomszédok mesélik el tapasztalataikat, emlékeznek a látottakra-hallottakra. Ugyanígy kapunk érzékletes képet a zsidóság életének különböző szelétét működtető egyletekről, egyesületekről, alapítványokról, egyéb szervezetekről mindaddig, amíg az 1944. április 22-én életbe lépő rendeletében a belügyminiszter haladéktalanul föl nem osztotta valamennyit. Törvényesen.

Aztán eljött, amitől mindenki rettegett: a német megszállás. Emberek tucatjait tartóztatták le, alázták meg, hordták szét vagyontárgyaikat. Például a Gestapo (Geheime Stadtpolizei = Titkos Államrendőrség) egyedül a székesfehérvári zsidó hitközségtől az első napokban 120.000 pengőt követelt készpénzben. Később aztán jöttek az állandó házkutatások értéktárgyak, nemesfém után. Mindezen hatósági intézkedések nem csak a zsidó családok állandó zaklatásával, de sokoldalú megalázásával, meggyalázásával jártak! Hihetetlen értékek tűntek el ílymódon a házkutatók zsebében, érzékeltetve a tulajdonképpeni célt, a megsemmisítést. Ez ellen minden rimánkodás, hivatalos levelezés, személyes közbenjárás kísérlet meddő próbálkozás maradt.

Az 1939-ben megválasztott megyei alispán ezt mondta: „... a zsidótörvény igen fontos és nagy feladatot ró az alispánra. Én maradéktalanul és becsületesen fogom ezt a törvényt a vármegyében végrehajtani.” Hiába tiltakozott lemondással tiszteiről a korábbi polgármester, a főispánná megválasztott Csitány G. Emil 1943 januárjában. A helyébe lépő dr. Toldi Árpád szolgálaton kívüli csendőr alezredes immár főispánként habozás nélkül teljesített minden felsőbb parancsot a székesfehérvári SS-különítmény parancsnokával, egy SS-örnggyal egyetemben. Ezen különítmények élén Magyaror-

szágon Adolf Eichmann állott. (Hitlerrel egyazon középiskolába járt, esküjét is személyesen a vezére előtt mondta el. Ő szervezte meg és irányította a zsidók elszállítását a haláltáborokba. Szörnyű tettesteiről ennyit mondott első kihallgatásakor. „Munka volt. Olyan munka, amit meg kellett csinálni. El-fogásáról Peter Z. Malkin - Harry Stein Eichmann a markomban című, 1994-ben megjelent könyvének 187. oldalán olvashatunk. – F.Gy.)

Ezt követte az összetömrítés. A művelet összekötője az SS és a magyar csendőrség között vitéz Ferenczy László csendőr alezredes volt. Belügyi államtitkárként már a Sztójay-kormányban Baky László és Endre László bokázott a németek előtt. Az országot „ deportálási zónákra” osztották, amelyek jószerint leföldték a csendőrkerületeket. A kakastollasok és a velük együttműködő rendőrök parancsot kaptak az azonnali fegyverhasználatra, ha a felszólított nem áll meg!

A hatóságok arcátlan módon zsidó tanácsokat hoztak létre összekötőként - szervezzék meg ők sorstársaik megsemmisítését, amelynek aztán ők is részesei lesznek!

A zsidók elszigetelésének első lépése a hatágú sárga csillag fölvarratása volt a ruházatra. Ezt követte az utazásukat korlátozó rendelet 1944. április 7-i hatállyal. (Csak utalok rá, hogy minden fészületen a következő betűk olvashatók: INRI = Iesus Nazarenus Rex Iudeorum = a názareti Jézus a zsidók királya — F.Gy.)

A további lépések részletes megszervezésére 1944. április 7-én értekezlet ült össze a belügyminisztériumban közigazgatási vezetők, fegyveres parancsnok és az SS képviselőinek részvételével. Ezután jelent meg Jaross Andor belügyminiszter rendelete: „A m.kir.kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól..., akiket nemre és korra tekintet nélkül gyűjtőtáborokba kell szállítani. Az elszállítás fogolyként(!) ... történjék.” A Fejér Megyei Napló 1944. április 28-i száma közölte a helyi gettórendeletet, amely lehetetlenné tette a zsidóság mozgás-szabadságát, testi-lelki önvédelmét. Megszűnt a gyülekezési jog is, lőfegyvereket le kellett adnia, újat nem kaphatott. Május 16-20 között 8 nagyobb településre szállították a sárga csillagosokat, akik este 8 és reggel 5 között el sem hagyhatták a házakat, a szórakozó helyeket nem látogathatták, s bevásárlásaikat is csak korlátozott időben végezheték el - zsidó boltok már nem is működtek. A rendelet szerint a zsidó-fejadag havonta 30 deka cukor, zsír helyett 30 deka

szeszamolaj, hetente legföljebb 10 deka csont nélküli marha,-vagy lóhús....A helybéli lakók lelki megterhelését szolgálta, hogy korábbi szomszédai, iskola-és játszótársaik összegyűjtésében bizalmiként részt kellett venniük. Volt, akiben fölébredt a lelkiismeret.

„ Amikor meghallottam, hogy a zsidókat a Bruck-malomba vitték, azonnal élelmet pakoltam egy kosárba. Örök álltak a bejáratnál, nem akartak beengedni.” A 8 éves kislány sem látogathatta meg hasonló korú barátnőjét. „Évike sírva kért, hogy menjek be, de hiába, nem lehetett. Mancinénit, Goldbergernét kérdeztem, hogy vannak. Azt felelte: Halálra ítélték minket. Utána soha többé nem láttam őket.” — mesélte egy visszaemlékező. - Dunapenteléről a Bruck-malomban őrzött zsidók egy részét - öregeket, gyerekeket, - szekérra rakták, a többieket pedig gyalogmenetben hajtották a csendőrök a vasút felé.”

Az összegyűjtött zsidókat mindenütt motozással gyötörték. A nőket bábaasszonyok vizsgálták végig - egyikük nem rég a szülését vezette le a hozzá beosztott szerencsétlennek.

Az elszállításuk után mindenütt megkezdődött a zsidó vagyon – disznó és szekrény, tyúk és asztal - szétlopása, vagy először összegyűjtése, majd szétoztása a lakosság között. Mindenki vitte, amihez hozzáfért...

A továbbiakban a haláltáborokba - főképpen a mi Hedvig királynéknak nyughelye, a Krakó melletti Oswiecim-Auschwitzba - elszállítását részletezi a szerző. A gettóházakból kiköltöztetés 1944.június 6-án kezdődött. „Hajnali 5-kor a kapukat döngették puskatussal. A csendőrök bejöttek a lakásokba és kijelentették,10 percünk van pakolni és elhagyni a lakást A csendőrök tőlünk nem loptak el mást, csak anyu karikagyűrűjét. Le kellett vetköznünk, hogy bizonyítsuk, nem rejtettünk el semmit...A legtöbb nő és fiatal lány fizikai vizsgálaton is keresztülment.” — olvasható Vera Kohn vallomásaiban..

Hamvas püspök Serédi Jusztinián hercegprímáshoz írt levelében „ a női méltóság és szeméremérzet perverz megtiprásának” nevezte a makói zsinagógában férfiak jelenlétében végrehajtott „motozást.” Jellemző az elvetemültségre, hogy még 6 éven aluli kislányokat is végig tapogattak a csendőrök. Volt lány, akit visszavittek a lakásába, ahol megerőszakolták...

Adolf Eichmann szerint lehetőleg téglagyárakban kell kijelölni a gyűjtőtáborokat, mert ott na-

gyobb tömeget lehet egyszerre elszállásolni és vasúti vágányok is vannak. A téglagyári menetben bandukolt György Oszkár költő, tanár, Baudelaire első magyar fordítója is... Elszállítás előtt a csendőrök elrejtett vagyon után kutatva a nők és férfiak meztelen talpát verték, hogy vallomást csikarjanak ki tőlük.

Dr. Berzsenyi Zoltán kórházi főorvos tiltakozása ellenére a mozgásra képtelen betegeket is elszállították. Auschwitzban őket pusztították el legelőször. Az egységes országos karhatalmi parancsnok lehetővé tette volna a nélkülözhetetlen orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, állatorvosok vizsdatartását, ám Kerekes Lajos polgármester szerint ilyenek nincsenek.

Június 14-én aztán behúzott a székesfehérvári állomás harmadik vágányára a 47 marhavagonból álló szerelvény, amelynek megtöltését személyesen irányította *vitéz* Hanthy Károly csendőr alezredes. Minden kocsi ajtajához vadonatújban beolajozott két talpfát támasztottak, hogy azon járhasanak föl a halálra ítélték. Akik állandóan visszacsúsztak, tehát az SS-katonák folyamatosan ütlegelték őket a csendőrök buzgó segítségével. Minden kocsi 65-70 ember került.

A hatóságok elvetemültségét tetézte, hogy az elszállítás költségeit a megmaradt zsidóvagyon kiárusításából akarták fedezni.

A *Kivándorlás, alíja* című fejezetből alig ismert mozzanat tudható meg. Sokan készültek a palesztinai kivándorlásra, ezért a fiatalok meg akarták tanulni a mezőgazdasági munkát, s ezért táborokat szereztek, például Bodajkon, Enyingen. Néhányuknak sikerült is a szökés hosszas, életveszélyes bujdosás után. Mások öngyilkosságba menekültek. Volt, aki a házkutatáskor kútba ugrott...

Hiába érkeztek Shvoy Lajos megyéspüspökhöz keresztényi lelkiismerettől indított levelek a csendőrszuronyos menetek láttán. Hiába utasították vissza az egyházak egységesen a harmadik zsidótörvényt (igaz, a keresztény és keresztény történelmi egyházak felsőházi képviselői megszavazták az első és a másodikat is!). A harmadikat elutasító és minden templomban, imahelyen fölolvasható főpásztori körlevél nem jött létre.

A szörnyűségek előli menekülést szolgálta az átkeresztelkedés. Bilkei Ferenc Székesfehérvár felsővárosi plébánosa 1944. július 28-án 58 felnőtt zsidó megkeresztelését jelentette Shvoy püspöknek. A plébános még a gettóban is megkeresztelt 4 zsidót. Egyébként Shvoy püspök magatartására

jellemző, hogy a nyilas főispán beiktatásakor nem volt hajlandó misét mondani, papjainak pedig megtiltotta, hogy a bolszevizmus ellen prédikáljanak a szószékről! A nyilasok 1945. februárjában a püspöki palotában tartóztatták le a főpapot, annak fivérét Shvoy Kálmán altábornagyot, Büttner Ferenc kanonokot és Fülöp Ferenc kispapot. Még Sopront is megjárták, s csak április 22-én tért haza maga a püspök is.

Eichmann SS-alezredes Auschwitzba utazott, hogy ellenőrizze a halálgár működését. A magyarországi első „szállítmányt” személyesen kísérte el. Csepel-Gödöllő-Hatvan-Vámosgyörk-Füzesabony-Mikolc-Szerencs-Hidasnémeti-Kassa volt az útvonal, olvasható a 12. fejezetben. Szívszorító jelenet: 1944. június 14-én késő délután indult el a szerelvény. A „beszállás” közben úgy összerugdosták a várandós Weltner Katát, hogy az megszült a zsúfolt marhavagonban. „... az SS-hóhér Weltner Katát a vagonból a parányi kiseded gyermekével együtt a vasúttöltés aljába dobta, majd puskatussal Weltner Kata és az újszülött fejét széjjelverte. Édesanyja, testvérei mindent láttak.” - idézi a könyv az egyik szemtanú visszaemlékezését. A tábori hónapok borzalmai után az áldozatokról és túlélőkről olvashatunk. Idézzük:

„A székesfehérvári II. csendőrkerület területén összesen 23 725 zsidó személy összegyűjtéséről számolt be Ferenczy. A Székesfehérvárról elszállítottak és visszatértek számát az adatok hiányossága és pontatlansága miatt éppúgy, mint az országos adatokat is csak becsülni lehet. A JOINT adatai szerint 1945 októberében 44 563 vidéki zsidó tért vissza... Székesfehérvárott ekkor 819 túlélője volt... A Zsidó Világkongresszus magyarországi képviselőjének felmérése alapján 1946-ban 289 személyt vetek nyilvántartásba.”

Csak emlékeztetőül: 1941-ben a lakosság 4,3 százaléka volt zsidó, ez az arány 1946-ban lecsökkent 0,6-ra.

Azok közül, akiket a náci kétértelmű munkán - a hadiiparban, a tanyásgazdáknál, egyebütt - tudtak robotoltatni, viszonylag többen maradtak életben. A zsidók között ilyenek alig akadtak. Az elvakultság pedig nem engedte, hogy kamatoztassák azt az óriási szellemi vagyont, amely a halálra gyötört zsidó fejekben halmozódott föl.

Végezetül a zsidó imaházak, a zsinagógák soráról kaphatunk – szó szerint is - képet. A még alaposabb tájékozódást segíti elő az áldozatok névjegyzéke a megye településein, az időrendi átte-

kintés, a személy-és földrajzi nevek mutatója, a képek jegyzéke és forrása, a fölhasznált irodalom, a törvények, rendeletek, összefoglaló művek fölsorolása. Nagyon alapos történelmi munkát hajít be, aki a végére ér.

Azt kérdezheti magától: elérte-e a szerző az előszóban és a bevezetésben kitűzött célt?

A válasz egyetlen szó: maradéktalanul. A könyvméltató már csak két gondolatát osztja meg olvasóival. Soha többé ne jöhessen el az az idő,

amikor embereket felekezeti hovatartozásuk, nemzetiségük szerint ítélnének meg. Fölmerülhet a gondolat: no és a lakosság miért nézte közömbösen ezt a tömeges emberirtást? Nehéz rá a válasz. Talán azért, mert élesre töltött fegyverekkel szemben valószínűleg mindenki tehetetlen. Ráadásul a törvénytisztelet mindenféle törvényre vonatkozik. A zsidótörvények is az országot igazgató, kis számú, politikai elit által meghozott törvények voltak... Mégis, a tragédia ma mindannyiunké.

A Szépség hajszolása a szerelem útvesztőiben

Moliere Don Juan-ja a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színházban

A Don Juan misztikus alakja köré szőtt történetek sorából kiemelkedik Molière klasszikus szövege, mely az európai dráma történetének jelentős reprezentáns dokumentuma lett. Az, hogy a színháztörténetben kevésbé kanonizálódott a francia szerző műve, elsősorban az ősbemutató által kiváltott botránynak (a darab akkor mindössze 15 alkalommal került színre), illetve a fabula egyéb, sikeresebb feldolgozásainak (melyek közül a legfontosabb Mozart operája) volt köszönhető. A színházi avantgarde fedezte fel újra a Don Juant, a XX. század eleji mise en scéne-k közül kiemelkednek Jovet, Mejerhold, valamint a cseh Hilar rendezései, a század második feléből pedig Korzeniewski, Efrosz, Benno Besson és Vitez munkái említhetők.

A Don Juan színházi kanonizációja tehát voltaképpen a XX. század első felében kezdődött és, hogy a darab sikere Magyarországon is töretlen, a kortárs bemutatók bizonyítják. A 2003/2004-es évadban a Miskolci Nemzeti Színház mellett a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház is műsorára tűzte a művet. A zalai előadást Bagó Bertalan rendezte, aki már több sikeres munkán (gondoljunk Brecht Kurázi mamájára, vagy Bereményi Shakespeare királynőjére) van túl a színháznál.

Molière szövege dramaturgiaiilag több okból is problematikus. Egyrészt azért, mert – jóllehet a francia szerzőt az irodalomtörténet vígjátékírónak tartja – drámái voltaképpen nem felelnek meg az arisztotelészi komédia-definíciónak, azaz nem, vagy nem mindig silányabb nálunk a protagonista jelleme és az átváltozás (metabolé), melyet megjelenít, sem balsorsból jó sorsba történik (a Don Juan mellett ebből a szempontból pl. a Dandin György emelhető ki). Másrészt Molière jellemei csak egy-két fő vonás által rajzoltak, nem komplexek – amint erre Strindberg is felhívja a figyelmet a Júlia kisasszony előszavában. Harmadrészt problematikus lehet a szövegváltozat kérdése, ti., hogy a rendező melyik magyar fordítást preferálja.

Bagó Bertalan mindhárom problémát kiválóan oldotta meg: nem rendezte komédiává a darabot, a komikus elemeket, az egy Koldus kivételével az interludiumra korlátozta; Don Juan jellemét kiemelte, mélyebbé tette és szembeállította a többi, rizomatikusan megrajzolt alakkal; végül a Petri-féle átültetés felhasználásával élő, mai színpadi nyelvet teremtett, jóllehet a dramaturgiai munka során bekerült a színdarab szövegbe néhány olyan rész is, mely a drámában megfelelő ugyan, a színdarabban azonban értelmetlen. A drámaszövegben szereplő alakok egy részét a színdarab mellőzte, így Bagó rendezése a felvilágosodás korabeli komikus tradícióval szemben egy ókori hagyományt preferált, mely Molière korától eltávolította ugyan, a mai nézőkhöz azonban közelebb hozta a darabot. Gondolok itt Gusman (a drámaszövegben Elvira szolgája) szerepének kiiktatására, helyette Sganarelle a nyitójelenetben a közönségnek vázolja a drámai szituációt. La Ramée (a drámaszövegben „kötekedő”) ugyancsak kimaradt, őt szövegei nem kötik típusához (a kötekedőhöz, a komikus hagyomány ókori eredetű, majd a vásári színdarabban elterjedt tipo fixo-jához), így a jelenetbe jó érzékkel beillesztve, Ragotin mondja el Don Juannak, hogy üldözik. Nagyon fontos rendezői átértelmezés a kíséret (Don Juan, valamint

Don Carlos és Don Alonso kíséretének) elhagyása, jóllehet meglepő húzás ez Bagó Bertalantól, hiszen ismeretes (ld. Bereményi Shakespeare királynőjében), hogy a fiatal rendező kedveli a képszerűséget, meiningeni mintára, a tablószerű nagy, csoportos jeleneteket. A kíséret szerepe Molière-nél ugyanis a drámai alak társadalmi státusát reprezentálja, az, hogy ezzel együtt a színdarab szövegéből kikerültek a díszes öltözetet tárgyaló dialógusrészek, általánosan emberivé, társadalmi státustól függetlenné teszi a drámát. Ugyanez a jelleg dominál a Vereckei Rita tervezte jelmezekben is, a szalagok, csokrok és aranyos díszek helyett a színek közérthető szimbolikája, elsősorban fekete-fehérre épülő dialektikája jellemzi, határozza meg az öltözékeket. A fekete-fehér, világos-sötét bináris oppozícióra épül rá a díszlet is (ugyancsak Vereckei Rita munkáját dicséri), melynek azonban későbarokk falikútja és klasszicizáló oszlopfői kifelé mutatnak az ahistorizálásból és dominánsan a szerző korát, a XVII. századot idézik. Hasonló a helyzet a Horváth Károly által komponált zenével is, melyet egy, a színpad hátsó részén felül, keresztben húzódó erkélyen ülő, történeti jelmez viselő női vonósnégyes tagjai adnak elő. Általános és konkrét illetően kettőssége, valamint a szín-dialektika kiválóan játszik a filozofikus színdarab

veg alá, melyet az általános társadalmi érvényű barokk etika és a felvilágosodás individuális etikája (gondoljunk később Kantra) közti ellentét szervez. Ez az oka tömeg és egyén különállásának, melyet talán célszerűbb lett volna az alakok színpadi mozgásával is demonstrálni. A morális vonal mellett (az értékek általános és individuális értelmezése), a valóság és látszat problémája (a képmutatás) és a szenvedélyek értelmezésének kérdését veti fel a darab.

Az előadást három sötét ruhás Angyal vezet be, akik a sötétben, lámpással kezükben az Embert keresik, végül a színjáték végén ők viszik majd magukkal Don Juant a Pokolba. Eztán a nyitóképben Sganarelle, Don Juan szolgája kávéházi asztal mellett kávézva, dohányozva vázolja a szituációt – a zárójelenetben, hasonló színpadképben ugyancsak ő az elveszett bére miatt kesereg – így a cselekményt az Angyalok és Sganarelle mintegy keretbe foglalják. Az első jelenetben* mondott szövegét, mint fentebb jeleztem, Gusman helyett a nézőknek mondja a szolga. Ebből derül ki, hogy Don Juan egy kolostor falai közül rabolta el Donna Elvirát, akit előbb nőül vett, majd elhagyott. Sganarelle szavai elárulják saját jellemét is. A szolga típusának ugyanis az ókori komédia és aztán a commedia dell'arte két variánsát különítette el: az első az okos, talpraesett ravasz szolga, a cselekmény voltaképpeni bonyolítója, aki általában megoldja a konfliktusos drámai helyzetet, míg a másik a buta szolga, akinek rovására mindenféle csínyet elkövetnek, s aki a darab végén hoppon marad. Sganarelle – amint szövegeiben is megmutatkozik – a buta szolga típusába tartozik, nemcsak buta azonban, hanem képmutató is, amint ez a gazdája színre lépésekor rögtön kiderül, hiszen az addig csepeült Don Juannal szemben rögtön rendkívül alázatos lesz.

A második jelenetben megjelenik a főalak és kifejti szolgájának a szerelemmel kapcsolatos elgondolását, azaz, hogy nem köti le életét egy nőnek, hanem lehetővé teszi minden szép leány és asszony számára, hogy őt megszerezze. Don Juan tehát voltaképpen a Szépségbe szerelmes, mely minden nőben megvan, ezáltal tehát a művész típusának egyik variánsává válik (az esztétikai tárgy, hiszen Don Juan számára a nő az, által nyújtható élményt keresi). Ugyanakkor kifejti az erkölccsel kapcsolatos álláspontját is, mely az általános etikai

norma totális elvetésére épül. A szituációt illetően pedig kiderül, hogy a fiatal spanyol nemes nemcsak Donna Elvirát szöktette meg, de megölte annak apját, a Parancsnokot is, a gyilkosság alól azonban felmentették, most pedig már újabb csábításon töri a fejét. Úr és szolga dialógusát Donna Elvira belépése zavarja meg, aki magyarázatot kér férjétől annak tettére, Don Juan azonban hidegen elutasítja, hallani sem akar már felőle. Donna Elvira gesztusrendszerével és színpadi mozgásával is (mindenáron közel akar kerülni Juanhoz, át akarja ölelni) az alázatos asszonyi szerelmet jeleníti meg (jelmezének színe ugyancsak erre utal). Emellett ő az egyetlen alak a darabban, aki nem képmutató, példaként szolgál azonban Molière jellemábrázolás-problémájára, hiszen egy jellemvonás határozza meg éthoszáját. Míg Elvira mindent elkövet, hogy testi kontaktust teremtsen a férfivel, Juan szinte menekül előle, együttes mozgásuk ennek megfelelően egyfajta negatív táncként is értelmezhető (általában kortárs dramatikus szövegekben van erre példa). A jelenet végén aztán úr és szolgája falképnél hagyják a lelkiileg összetört asszonyt.

A harmadik jelenet voltaképpen interludium (a terminus primär az iskolai színjáték komikus népi közjátékát jelölte – az iskolai színjáték egyébiránt ugyancsak hatott Molière-re, itt másodlagos értelemben használom). A színen tengerparti strandrészlet látszik, a nézői baloldalon büfébódé, jobbra nyugágyak, mögöttük napernyő. Frici, a matrőzpólós parasztleány udvarol jegyesének, Marinak, a büféslánynak. A leány azonban a fiú közeledése helyett inkább a tengerből kimenekített uraságokra kíváncsi (Don Juan és Sganarelle ugyanis az új szerelem nyomában járva hajótörést szenvedtek). Mari és Frici mozgása (a fiú közeledik, a lány elutasít) enyhébb formában, de mintegy rárimel Don Juan és Elvira második jelenetbeli negatív táncára. Kiderül, Frici számára nem is a szerelem maga fontos, inkább a közvélemény ítélete, hogy *mások* lássák, hogy Mari szereti őt – ez a vonás határozza meg jellemét, így voltaképpen ő is képmutató. Miután a fiú távozik, Don Juan és Sganarelle jönnek, és az úr felfigyel Marira. Úgy vizsgálja a leányt (fejtartását, fogát, etc. nézi), mint egy lovat, míg kezét anatómusként veszi szemügyre – ezáltal igazolva a tézist, miszerint Don Juan számára a nő mindössze esztétikai tárgy, a Szépség hordozója. Természetesen a parasztle-

ányt is feleségül kéri, s miután Mari boldogan mond igent, obszcén szexuális gesztusokkal demonstrálja szerelmét. Ez az obszcénitás egyébiránt végig meghatározója Don Juan gesztusrendszerének (gondoljunk a második jelenet elején Sganarelle nemi szervének megragadására, itt Mari kezének megnyalására, vagy a nyelvjátékra, etc.) és ellentétes a Szépség keresésének esztétikai szerelem-felfogásával – Don Juan képmutatása részint már eme diszkrepancia által megmutatkozik. A leánykérés ugyancsak bevett gesztusokkal, rutinnal, szinte már utálkozva történik, Don Juan rezzenéstelen arccal hazudik – ezáltal igazsághoz való viszonyában abszolút negativitásként van jelen. Mari afeletti örömeiben, hogy nemesi férjet foghat, Sganarelle-t csókolja meg, akiben felbuzog a vágy és törne tovább a leány után, ám az időközben már Don Juannal enyeleg a bódében. A távollétében elhagyott Frici obszcén nyelvjátékuk végére érkezik, igazi balekként, a menyasszonyának szánt virággal kezében. Jó megoldásnak bizonyult, hogy ebben a jelenetben szinte minden kellemék játszik: a bódé, Frici evezőlápátja, a virágcsokor, de még a napernyő is (mellyel korábbi nagy igyekezetében Mari saját fejét csukja oda). A fiú arra törekszik, hogy jegyese és annak csábítója közé férkőzzön, melyet Don Juan mindannyiszor meggátol – ez ismét egyfajta hármastáncként értelmezhető -, végül a nemes úr Mari kezével pofozza fel Fricit. A parasztleány mindössze egyszer üt vissza, ezt azonban a békíteni igyekvő Sganarelle kapja. A jelenet Bernadette színre lépésével tetőzik, akinek korábban Don Juan szintén házasságot ajánlott – Mari és Bernadette jellemének meghatározó vonása: voltaképpeni szerelem nélkül gazdag férjet akarnak fogni mindenképp, ugyancsak a képmutatás egyik módosulata. A két parasztleány veszekedését vágyuk magas társadalmi státusú tárgyának kell lecsillapítania, úgy, hogy önmagának ellentmondva hol egyik, hol másik újdonsült menyasszonyának tesz ismételt ígéretet (a negáció negációja). Don Juan mozgása a két nő között – Mari a férfi felől a nézői bal, Bernadette a nézői jobb oldalon helyezkedik el – tovább erősíti a táncértelmezés érvényességét. Miután Juan békülésre szólítja fel imádóit, a két nő veszekedése lesbikus aktusban oldódik fel, melyet a férfiak (Don Juan, Sganarelle és a megbékített Frici!) napozószékből néznek végig. A homoszexualitás di-

rekt ábrázolása a közönség körében felháborodást keltett és emiatt sokan el is hagyták az előadást, míg mások meg sem nézték azt, elvetve, öncélúnak nevezve ezt a rendezői megoldást. Itt azonban nem erről van szó, a homoszexualitás preferálásáról szó sincs, ezzel ellentétben a szexualitás antik értelmezése kerül előtérbe, miszerint nincs hetero- és homoszexualitás, csak szexualitás van. Az előadásban a lesbikus, illetve maszkulin homoerotikus jeleneteket (utóbbi esetben nyilvánvalóan Don Carlos alakjának ábrázolásáról van szó) Don Juanra kell vonatkoztatni, az ő szexuális vonzereje hat így nőre és férfira egyaránt. A nők enyelgését Ragotin érkezése sem zavarja meg, aki jelenti urának, hogy lovasok üldözik (ez a drámában La Ramée szövege). Don Juan nem esik kétségbe, rövid időre a két leány közé parancsolja, majd elzavarja inasát. Sganarelle-nek felajánlja, hogy cseréljenek ruhát, így legalább ura helyett halhat meg, a gyáva szolga azonban elutasítja és megígéri, hogy inkább mindkettőjüknek álruhát kerít.

A negyedik jelenet kezdetén az orvosnak öltözött Sganarelle halottaskocsin tolja be fehér lepellel letakart gazdáját. A szolga jelmeze a *commedia dell'arte* egyik tipo fixo-ját a Dottorét idézi: fekete ruhában jelenik meg, azzal a különbséggel, hogy a Dottore homlokot és orrot takaró, általában sötét félmaszkja helyett itt Sganarelle világos, nagyorru maszkot visel. Kiváló némajátékkal adja elő, hogyan kértek tőle tanácsot különböző bajaikra útközben a környékbeli parasztok és miként segített rajtuk. A doktor-jelenet beiktatása egyébiránt Molière közismert orvos-gyűlöletét idézi. Az olasz vásári színjátékra való utalás rendkívül ötletes rendezői asszociáció, hiszen a francia klasszicista komédia valóban itáliai gyökerekkel rendelkezik. A fehér lepel alól rövid fej-láb játék – mikor Sganarelle behajlítja ura lábát, az felemeli a fejét, ha visszanyomja a fejét, kinyújtja a lábát – után Don Juan kerül elő fehér ágyékkötőben, mely akár újszövetségi metaforaként is interpretálható. Mivel eltévedtek, a városba vezető úttal kapcsolatban egy Koldustól kérnek eligazítást. A Koldus artikulálatlan, makogásszerű beszédét – a drámából ezek a nyelvjátékok hiányoznak, az előadásban a nyelvi performansza problémáját mindig a kompetencia deficitje okozza, gondoljunk a Koldus mellett Donna Elvira szaggatott beszédmódjára – szemléletes gesztusrendszer egészíti ki. Don Juan pénzt ajánl a szerzetesi csuhát viselő alaknak, ha káromkodik, ő azonban képtelennek bizonyul erre, de azt megígéri, hogy átkaiba foglalja a nemes úr nevét. A Koldus után egy fiatalember tűnik fel, akit némajátékban útonállóknak támadnak meg, a közbelépő Don Juan azonban megmenti az idegen ifjú életét. Kiderül, hogy a szőke – némiképp feminin gesztusrendszerű – fiú Don Carlos, Elvira bátyja, aki fivérével, Don Alonsoval húguk csábítójának üldözésére indult. A színre lépő Don Alonso meglepve látja, hogy öccse halálos ellenségük nyakába borul, akivel szemben a fiatalember feltámadt homoerotikus vonzalma meggátolja a bosszúállást. Miután Don Juan ráismer Alonso-ra, kiderül, annak bosszúját valójában nem is annyira húguk elcsábítása, mint inkább egykori szeretőjének elszerevése élteti a protagonistával szemben (ezzel kapcsolatos szöveg nincs a drámában, csak a színjátékba lett beemelve). Ezáltal Don Carlos alakjában a nemesség, méltóság, míg Alonso-ban a becsület érteke, a spanyol nemesek legfőbb erénye válik irre-

levánszá. A jelenet közben Don Juan a nézői bal oldalon levő barokk díszítésű, bibliai motívumot formázó falikútból (szenteltvíztartóból?) megmossa nemi szervét, minősítve ezzel egyrészt a kialakult szituációt, másrészt igazolva saját etikai különállását, cselekvés-szabadságát. A falikút (szenteltvíztartó) és az oszlopok felvetik a játék dereális terének problémáját, mely eszerint a szakrálishoz kapcsolható (templombelső?).

Az ötödik jelenet a meggyilkolt Parancsnok szobránál (a továbbiakban: Szobor) történik, mely nincs jelen a színen, valahol a nézőtérben nincs (nem-van). Ezt a perspektíva is alátámasztja, hiszen, mikor Don Juan és Sganarelle belépnek a Szobrot elkülönítő rácsos kapun, alakjuk megdől, a néző-pontból mintegy fentről mutatkoznak. Ez az optikai játék rendkívül érdekes rendezői megoldás és szinte kiprovokálja azt az értelmezést, hogy a Szobor a nézővel azonos, így a megelevenedett Szobor maga a néző – azzal a különbséggel, hogy a néző nincs tudatában saját, a játékba történő bevonásának, így nem hajtja végre a Don Juan vacsorameghívására válaszoló bólintó gesztust sem. A néző és Szobor azonosítását elveti aztán az a tény, hogy a Szobor hangja a játék terén – így a színpad- és a nézőtérben – kívülről hallatszik. Mielőtt Don Juan belépne a síremlék kapuján (elsőként Sganarelle-t küldi be, majd miután nem hisz neki, megy be maga is), oldalról erős, fehér fény világítja meg a sötétben, mintegy védve a sírt az illetéktelentől, erősítve ezzel a fekete-fehér dialektikáról fentebb mondottakat.

A következő jelenet Don Juan házában játszódik, a szín közepére állított hatalmas ágyon (nyilvánvaló utalás) két párnán, basaként trónol a protagonista, mikor Violette (a drámaszövegben La Violette feminin neve ellenére Don Juan inasaként van jelölve) Vasárnap urat jelenti be. Violette, aki itt szobalány, hangja éles kontrasztja Ragotinének (a színjátékban ő a tulajdonképpeni inas) – míg a szobalány mély torokhangon beszél, az inas vékony fejhargon -, ezáltal utalva arra, hogy a színjáték világán belül minden alak a látzattól eltérő szerepet játszik. Vasárnap úr, a kereskedő, aki a pénzért jött, mellyel a nemes úr tartozik neki, képtelen behajtani követelését, ebbéli szándéka megtörik a házigazda szívességén (ld. a székekkel való játékot) – mely ugyancsak a képmutatás egyik formája, hiszen arra irányul, hogy Vasár-

nap úr üres kézzel távozzon. Az udvarias Don Juan kivonulása után a kereskedő számára nem marad más lehetőség, mint a szintén a színen tartózkodó Sganarelle ellen fordulni, a szolgán követelni annak csekélyebb tartozását, majd miután itt is kudarcot vall, Don Juan két párnájával és a számára odakészített székekkel távozni. Vasárnap urat követően Don Louis, a főalak apja érkezik, sötét öltözékben, napszemüvegben és tolókcobiban, mint egy igazi keresztapa. Jöttének oka, fia szemére hányni annak tisztességtelen életét, s felszólítani a javulásra. Hogy Don Louis ugyancsak képmutató, már az is mutatja, hogy a beszélgetés hevében kiszáll a tolókcobiból, mely ezáltal mindössze a keresztapa-szerep egyik kellékévé degradálódik. Az apa számára már az elég lenne, ha fia – mindenfajta érdembeli, viselkedésbeli változás nélkül – szóban ígérné meg, hogy szakít addigi bűnös életével, így Don Louis-nak, akár csak Fricinek a faluközösséget illetően, a nemesi, udvari közvélemény a kizárólagos fontosságú. Miután látja, hogy hiába beszél, fenyegetőzve távozik. Közben kitolják az ágyat, s Don Juan a vacsoraasztal terítésére szólítja fel szolgálait, mikor Donna Elvira lép be. A második jelenet ragaszkodó, szerelmes asszonyával ellentétben Elvira ezúttal mezítláb, gyalocsokba tartak testtel, kicsavart végtagokkal és levágott hajjal jelenik meg, mely Molière korában a nők esetében az elmebetegséget jelezte, s szaggatott, töredékes beszédmódja (mely rárimel a Kolduséra) is alátámasztja, hogy Donna Elvira megőrült. Felesége szerelmet nem, már csak szánalmat érez férje iránt, s könyörög neki, hogy változtassa meg életét, ne vonja magára az ég haragját. Don Juan azonban hajthatatlan és a bolond asszonnyal kapcsolatban újra csak szexuális vágyat érez, amit obszcén gesztusa (megmarkolja Elvira nemi szervét) és a nő éjszakára való invitálása bizonyít, mire Donna Elvira távozik. A nő illetén szerepváltozása ugyancsak a rendező kiváló megoldása (a drámaszövegben instrukcióban sem szerepel Elvira változása, ott lefátyolozott hölgyként jelenik meg), a két variáns kontrasztív megjelenítése a Don Juan iránti szerelem végzetszerűségét mutatja, s ezáltal mintegy előrevetíti a főalak sorsát is.

A hetedik jelenet a vacsoraasztal terítésével kezdődik, melyre tányérok fekete és fehér szoborszerű figurák kerülnek ételként. Ezek közül a falánk Sganarelle rögtön befal egyet, melyet aztán ura

fenyegetésére – fel akarja vágni a szolga arcára nőtt ronda hólyagot – kiköp. Közben döngő léptek zaja hallatszik, s a vendég elé küldött szolga halálos rémületben jelenti be urának a Szobrot. Mivel időközben Don Juan a nézőtérnek háttal egy székre ült, mely mögé Sganarelle félelmében elbújik, láthatóvá válnak a Szobor sűrű füstből kibontakozó tagjai. A látvány hatására a nemes úr is megijed, de nyugalmat erőltetve magára borral kínálja vendégét, aki viszonzozza a vacsorameghívást, melyet Don Juan elfogad. A Szobor alakjának fragmentaritása (a disjecti membrá-ból azonban nem áll össze egység), a felépítmény fenségességének de-konstrukciója ironikusan interpretálható. Megjegyzésként említem a miskolci előadás analog Szobor felfogását: ott a hatalmas építményből egy fehér ruhás kisfiú bújt elő.

A meghívást követően – a drámában ez nyilvánvalóan másnap történik – dramaturgiailag megalapozatlanul és a színjátékban is előzmény nélkül Don Louis keresi fel újra fiát. Az apa örül fia változásának (sem a drámaszövegben, sem a színjátékban nincs bevezetve ez a jelenet), s Don Juan kép-

mutatóan megerősíti hitében az öreget, mondván, hogy teljesen más emberré lett. Majd apja távozása után – Don Louis ezúttal nélkülözte a keresztapa-szerepre utaló rekvizitumokat – Sganarelle-nek a képmutatás aktuális divatjáról értekeznek, mire a szolga utoljára is megpróbálkozik ura megtérítésével. A drámaszövegben szerepel itt egy, Don Carlos látogatását tartalmazó jelenet, mely azonban, mint a színjáték szempontjából szükségtelen, kimaradt. A jelenet zárlatát ugyancsak megváltoztatta a rendező, hiszen a hajthatatlan Don Juant a sűrű füsttel megnyíló Pokolba a színjáték alakjai taszítják bele, a protagonistát az Angyalok viszik magukkal.

Ez a vég mintegy alátámasztja Sganarelle zárójelenetbeli szövegét, melyet a nyitójelenet kávéházi asztala mellett mond, ti., hogy Don Juan halála mindenkit kielégített, a záróképbe azonban kevés-

sé illenek a szolga saját, elvesztett bérét sirató szavai.

A szereplők közül kiemelkedik a Don Juant megformáló Ilyés Róbert játéka, aki egyenletesen, mégis sokszínűen jelenítette meg a protagonista összetett jellemét. A drámai alak által már a név formációban predestinált csábítót fáradt rutinnal, a filozófust mély gondolatisággal, az individualistát dacos indulattal játszotta.

Szakács László (Sganarelle) saját, kissé harsány játéktípusa kiválóan kiegészítette Ilyést és okot ad a reményre, hogy a páros közös játéka (ezt az időközben bemutatásra került Faust is bizonyítja) sok értékes percet szerez még a színház kedvelőinek. Szakács alakításának csúcspontja a negyedik jelenet elejének némajátéka volt, míg az előadás végére érezhetően elfáradt, a zárójelenetben már nem tudta az általa megcsinált, egyébként kiváló

Sganarelle-figurát hitelessé tenni.

Donna Elvira szerepében Tánczos Adrienne nehéz feladatot kapott, hiszen az általa megjelenített drámai alak két variánsát (voltaképpen két szerepet) kellett étellel megtöltenie. Az előadás elején a szerelmes asszonyt mély líraisággal, a bolond nőt pedig lélektanilag realiztikusan játszotta, jóllehet utóbbit (mint a drámaszövegben nem szereplőt) voltaképpen neki kellett megkonstruálnia, munkájának gyümölcse az évad egyik legjobb női alakítása lett.

Gábor László (Don Carlos), a Herner Ferike faterjának rendőre után ismét igazolta, hogy epizódszereplőként is lehet jól játszani.

Zalányi Gyula (Don Alonso) ugyan kevés lehetőséget kapott, de a rövid jelenetét játékaival értékesebbé tette.

Don Louisként Farkas Ignác szerepe sem volt mérhető az Üvegcipő Sipos-ához, mégis rutinnal, markáns gesztusokkal jelenítette meg a főalak apját, két jelenete közül az első sikerült igazán jóra. Pap Lujza az egész évad során sokat dolgozott, igazolta tehetségét, Mari szerepére azonban nem bizonyult igazán jó választásnak. Ez ugyanis nem az a szerep, melyben saját játéktípusa érvényesülni tud, kacér gesztusai az egész harmadik jelenet során művinek tűntek.

Hasonló a helyzet Meisitz Fáni esetében is, az általa megformált Bernadette meglehetősen harsány-

nak tűnt, különösen Marival való veszekedése, a kibékülésük azonban valódi esztétikai élményt nyújtott.

Szegezdi Róbert újfent bizonyította, hogy noha régóta nem kapott igazán megfelelő szerepet, a kisebbeket is jól meg tudja formálni. Frici-figurája a harmadik jelenet legjobb színészi alakítása volt.

Igaz ez Kiss Ernőt illetően is (a POSZT-on nem véletlenül választották a legjobb 30 éven aluli színésznek), Vasárnap úrként igazi moličre-i figurát csinált, igazolta, hogy kiválóan játssza az epizódszerepeket.

Végül, a fiatalok közül Derecskei Zsolt (Koldus) gesztusrendszerével tűnt ki, Horváth Nóra (Violette) és Trinfuj Mihály (Ragotin) pedig színpadi mozgásukkal.

Rajtuk kívül dicséret illeti a zenészeket, akik kiválóan tolmácsolták Horváth Károly zenéjét és hozzájárultak, hogy Bagó Bertalan rendezésében a 2003/2004-es színházi idény újabb jól sikerült előadása jöhessen létre.

* Jelenet alatt itt a színjátéknak azt az egységét értem, mely a következő színpadkép-váltásig tart.

Zalai nyár, színházi élményekkel

Nesze nekünk, Mandragóra...

Meglehetősen gyenge előadás született az Erdei Színház idei évadnyitásán. Niccol Machiavelli *Mandragóra* című drámáját a Békés Megyei Jókai Színház színészei mutatták be, Konter László rendezésében.

A firenzei író klasszikus vígjátékát Boccaccio-témára ugyan, de az antik komikus kánont követve alkotta meg. Műve ennek megfelelően *commedia erudita*, követve a műfaj összes dramaturgiai előírását (öt felvonásból áll, a dialógusokban egyszerre háromnál több személy nem vesz részt, egy alak ötnél több alkalommal nem jelenik meg, stb.). Konter László a kötött dramaturgiájú, kizárólag tradicionális olvasatot felkínáló drámát *commedia dell' arte*-ként próbálta színre állítani, s alighanem ez a mise en scène deficitjének alapvető oka. A *commedia dell' arte* ugyanis népi eredetű, rögtönzött színjátékos forma, mely a drámaszöveg helyett ún. lazzo alapján dolgozik, állandó típusokat (tipo fixo) feltételez, szimbólumrendszer (pl. a jelmezeket illetően) meghatározott, stb. A két fenomén tehát alapjaiban különbözik egymástól, közös pont mindössze a komikumhoz kötöttség, valamint az a kétségtelen tény, hogy, ugyan a dráma-, illetve a színháztörténetben, de egy kor-

ban (az olasz reneszánsz idején) is hatottak. Semmi sem indokolja tehát a Mandragóra ilyen formában való színpadra állítását, hiszen ily módon Plautus, Shakespeare vagy Molière vígjátékait is lehetne tisztán *commedia dell' arte*-ként megrendezni, a létrejött színjátéknak azonban nem sok köze lenne a dráma által bemutatott voltaképpeni világhoz. A rendező előtt így – amennyiben következetes akar maradni a drámához – két út áll: vagy elfogadja a drámaszöveg által egyedülként felkínált olvasatot és csinál egy hagyományos Mandragórát (ez esetben célszerűbb talán Karinthy Ferenc fordításával dolgozni), vagy hagyja Machiavellit és a színészek rögtönzésére bízva, csak lazzo-t adva létrehoz egy *commedia dell' arte* előadást, de legalábbis olyan olasz, esetleg francia drámát választ, melynek szövege, dramaturgiája felkínálja ennek az interpretációnak a lehetőségét.

Ebből a koncepcionális deficitből adódóan válik problematikussá a színjátékszöveg is. Pozsgai Zsolt kitűnő drámaíró ugyan, de átdolgozása ezúttal nem gazdagította a firenzei szerző magyarországi recepcióját. A jelmezek (Papp Janó munkája) szép színészek voltak, az esztétikain kívül nélkülöztek azonban minden más funkciót - nem játszottak a

színjáték során, s az alakoknak még státusát sem tipizálták. Jellegtelen volt a díszlet is (Székely László tervezte), de különösen a zene, melynek az átkötésen kívül semmi szerepe nem volt, s arra sem bizonyult a legjobb választásnak.

A színészi játék szinte csapnivaló volt, de mindenképp tanulsággal szolgált. A reneszánsz vásári színjátékának nézői is nevettek, ha valaki cáromkodott, vagy hasra esett a színpadon (hiszen ezek a komikum felkeltésének másodlagos, alacsonyabb rendű módjai), a különbség a maiakhoz képest, hogy a *commedia dell' arte* színészei (mint erre a terminus etimológiája utal) kiváló aktorok voltak, rendkívül magas szintű mesterségbeli tudással, akik hatásvadász eszközök, erőltetett gegek nélkül, gesztusrendszerükkel, színpadi mozgásukkal (mimikáról esetükben a maszk miatt nem beszélhetünk) magas fokú komikus hatást is el tudtak érni. Mivel az előadás ezt nélkülözte, a színészek közül sem emelhető ki senki. Prestits Tamás erőltlenül jelenítette meg Callimaco-t, a fiatal nemes; Csomós Lajos (Ligurio, fiatal léhűtő) szerepe súlyához képest jelentéktelen volt; Nicia mester (bankár) figuráját Karczag Ferenc nem tudta hitelesen megcsinálni; Komáromi Anettnek (Lucrezia, N. felesége) inkább vonzó nőiessége, mint színészi képességei domináltak; Sostrata szerepében (Lucrezia anyja) Muszte Anna rendkívül közönséges és harsány volt; végül Gerner Csaba Timoteus frátere erőltetettnek bizonyult.

Összességében tehát a Konter László által rendezett Mandragóra csalódást keltett, a társulat számára a fejlődés, szakmai kiteljesedés szempontjából ez az előadás remélhetőleg olyan kitérőt jelentett, melyen nem tanácsos továbbhaladni.

Szemes Péter

Szemes Péter: Nesze nekünk, Mandragóra...

Alsóerdei *Amphitryon*

Az ókori görög mítoszokból ismert - antropológus istenekről szóló - történetek az egyetemes irodalmi művek kedvelt forrásai közé tartoznak. A több európai drámaíró által feldolgozott Amphitryon-témát ezúttal a kortárs német szerző, Peter Hacks szövege nyomán ismerhette meg az Erdei Színház közönsége.

Az Amphitryon (1968) cselekménye tehát antik mesére épül: az emberi világ bonyodalmaiba keveredő Olümposz-lakók közül, Jupiter (Zeusz), a főisten erős testi vonzódást érez Amphitryon felesége, Alcmene iránt. Célja, hogy az asszony szerelmét megszerezze, akkor teljesülhet be, amikor a több hónapja háborúban távol lévő férj alakjában megjelenik Alcmene-nél. Terve végrehajtásában az időnként szabadkozó Mercurius (Hermész) segíti, aki Amphitryon filozófusának, Sosiasnak alakját ölti magára. Jupiter, kihasználva isteni hatalmát - az időt is kizökkentve megszokott rendjéből - hosszúra nyújtott boldog éjszakát tölt Alcmene-vel, aki bár meglepődik „hazatért férje” szerelemittas viselkedésén, nem gyanítja, hogy a legfőbb istenséggel hált együtt. Közben megérkezik Amphitryon, aki Sosiasat küldi előre, jelentse győztes háborúból való hazajövetelét, majd ő maga is látni kívánja házat és asszonyát. A szerepek összecserélése komikus és groteszk helyzeteket vált ki, míg végül tisztázódnak a félreértések, és helyreáll a világ rendje.

A német szerző darabja a téma régisége, a szöveg filozofikus tartalmának túlsúlya, nyelvezetének „veretessége” (Tandori Dezső kitűnő fordításában) ellenére is korunk színpadára írott alkotás. Ennek bizonyítéka Hacks parabolisztikus témakézelése, szatirikus-ironikus távolságtartása (mely az istenek szerepének dekonstrukciójában is manifestálódik), a filozófiai eszmék kortalanságának megfogalmazása. Az utóbbi igazolására talán a címszereplő paradox mondatát („Ez a világ már csak olyan világ, hogy/ Isten legyen, aki ember maradhat.”), illetve Jupiternek –az író korunknak szóló üzenetét is magában foglaló – okító szavait („Ha / Látja, nem ember még: ez teszi

az embert csaknem emberré.”) idézhetjük. Hacks komédiává formált műve dramaturgiai szabályosan felépített darab, így Bodolay Géza rendezőnek kisebb átigazítások elegendőek voltak színpadi elképzelésének megvalósításához. Legjelentősebb változtatása - amely nem csorbította a téma kompozícióját -, hogy aszimmetrikusan két felvonásra vonta össze a három felvonásnyi írott szöveget. A rendezői koncepció azt mutatta, Bodolay időtlen alkotásként értelmezte Hacks művét, felfogásában Jupiter befejező sorainak tartalmát tartotta irányadónak: „Áldjátok, hogy játszotam veletek./ Megoldás nincs. Az van, ami lehet.” Az isteni és az emberi világ ingataggá válását követően színpadán igazából Sosias elmékedéseinek, önironikus magatartásának van létjogosultsága. Nem véletlen, hogy Jupiter őt változtatja kutyává a darab záró részében. Bodolay Géza jelenünkre hangszerelt rendezését erősítette a díszlettervezés is. Mira János könnyűzenei koncertre utaló színpadképét a fém és plexi uralta. Az elidegenítő effektusként is használt

rekvizitumok (az istenek dörgedelmét közvetítő bádoglemez, az éjszaka és nappal váltakozását jelző vászon leeresztésére használt csörlő, az emeleten ágyként is funkcionáló fürdőkádb, stb.) jól illeszkedtek az előadáshoz. Ugyancsak ötletes megoldást jelentett az istenek átváltozását jelző maszkok használata. A brechti hatás nyomait viselte magán (Hacks is Brecht követőjének vallotta magát) az Éj megszemélyesítése, a grammatikailag ugyan helytelen, ám a színész nemére utaló „der Nacht” táblát viselő, sötét ruhás alak szerepeltetése. Az alsóerdei Amphitryont a Kecskeméti Katona József Színház vendégelőadásában láthattuk. A tisztességes rendezői munka mellett elismeréssel szólhatunk a színészi teljesítményekről is. A Jupiter alakját megformáló Kőszegi Ákos játéka egyaránt visszaadta a világ fölött teljhatalommal bíró istenség méltóságát, az emberré változó isten esendőségét és a földi asszony után áhító férfi mámoros vágyakozását. Szokolai Péter Mercurius szerepének eljátszásával Kőszegi méltó társának bizo-

nyult. Ígéretes tehetségét főként Sosias alakjának megjelenítésében érzékeljük. A címszereplőt alakító Hegedűs Zoltán szerepbeli feladata volt a legnehezebb, hiszen Amphitryon figurájának összetettségét kellett életre keltenie. A győztes hadvezér erkölcsi fölényességében tetszelgő férfiú, a szolgájával perlekedő uraság, a komikus helyzetbe keveredő férj és az isteneket tisztelő ember alakját egyaránt jó érzékkel formálta meg. A legjobb teljesítményt a helyzetkomikumokban történő megnyilvánulásaival nyújtotta. Az egyenletes, általában jó színészi alakítások Epres Attila (Sosias) játékkal tetőződtek. Színpadi produkciója a mester-

ségbeli tudás, a szereppel való maximális azonosulás magas fokát bizonyította. A darab egyetlen női szerepét Danyi Judit (Alcmene) alakította, aki nem egészen hibátlannak tűnő beszédtechnikája mellett elsősorban vonzó nőiességével hívta fel magára a figyelmet. A sikeres darabválasztás, az értő rendezés és a játékra összpontosító színészi teljesítmények együttes hatásaként olyan előadást láthattunk az alsóerdei színpadon, amellyel a „társulatnak” a hazai közönség előtt sem kell szégyenkeznie.

Szemes Béla

Évadzáró komédia az Egervári Várszínházban Caragiale *Farsang* című darabjáról

A drámai műfajok közül talán a komédiák színpadra állítása jelenti a legnehezebb feladatot a társulatok számára. Tapasztalataink szerint a vígjátékok helyzet-és jellemkomikumait önmagukban is a siker garanciájának tekintő koncepciótlan rendezői hozzáállás, a kisszerű gegekkel megelégedő erőtlen színészi teljesítmények gyakorta gyenge előadásokat eredményeznek.

Mindez nem érvényes Ion Luca Caragiale *Farsang* címmel játszott darabjára, amelyet az egervári várkastélyban mutatott be a Zalai Nyári Színházak Kht. alkalmi társulata. A román szerző több művét is rendező Merő Béla (legutóbb *Az elveszett levél* című darabot az alsóerdei színpadon láthattuk) ezúttal a nyári zalai színházi évad legjobb rendezői teljesítményét nyújtotta. Merő mostani sikerességének egyik biztosítéka, hogy következetesen meg tudta valósítani azt a dramaturgiai elképzelését, amely a nevetetés középontba állítását tűzte célul. Ennek elérésére a színpadon kitűnő érzékkel használta fel az írott darab nyújtotta lehetőségeket: az emberi viszásságok szatirikus leleplezését, a bohózat határáig tágitott „vígjátéki helyzetek szellemes variálását” és a caragiale-i komédia abszurd szituációkat felkínáló elemeit. Rendezésének másik erősségét a jelenetek tudatos és részletes kidolgoztatása jelentette, amelynek következtében -

Bodor Ádám az eredeti szöveghez és Szász János átültetéséhez viszonyított kötetlenebb fordítása, valamint a pikánsabb színpadi megoldások ellenére - a legmerészebb verbális színészi megnyilvánulások és gesztusok is a frivolitás keretein belül maradtak.

Caragiale *Farsang* (1885) című darabjában a miniatűr mozzanatoknak is fajsúlyos szerepük van, hiszen maga a cselekmény rendkívül szűkre szabott. A mű eseményeinek egyik lényeges színhelye a borbélymester külvárosi műhelye, a másik közeg a farsangi bál színes forgataga. Az előbbi helyszínre érkezők – Bóbitás Janó, Mica, Adóhivatali Gyakornok – valamennyien Mátyásra, a borbélymesterre várnak, miközben csupán Jócó, a borbélysegéd „szórakoztatja” őket. Eközben elhangzó szövegeikből kiderül, hogy Micát szeretője megcsalta, s Bóbitás Janó kedvesét, Didinát ugyancsak elcsábították. A szerelmi bonyodalmak tárgyi bizonyítéka egy levél, amelyet Mica írt titkos szerelmének, aki azt Didina hálós-

zobájában elveszítette. A félreértések, gyanúsítgatások és hazudozások (senki senkinek nem mond igazat) sorozata után megtudjuk, hogy az asszonyok körüli szerelmi bonyodalmak Mátyáshoz vezetnek.

A farsangi álarcos bál zűrzavaros forgatagát követően a történet ismét a borbélyműhelyben folytatódik, ahol megoldódnak a rejtélyek, feloldódnak a konfliktusok, minden félreértés tisztázódik és megteremtődik az élet hétköznapi rendben való folytatásának esélye.

A koncepciózus rendezés dicsérete mellett elismeréssel kell szólnunk a díszlet- és jelmeztervező munkájáról, hiszen az egervári előadás felépített színpadképe, a szereplők ruházata kitűnően illeszkedik a színjáték által megteremtett világba. Mira János élethűen berendezett borbélyüzlete a „város érdes részének” hangulatát életre keltve teljességgel idomult a felhasznált drámaszöveg instrukcióihoz, az alkalmazott kellékekkel funkcionálisan segítette a rendezői elképzelések

megvalósulását. Laczó Henriette ötletes jelmezei találóan hangsúlyozták a mű szereplőinek társadalmi státusát. Különösen hatásos volt az inkognitójuk megőrzésére törekvő álarcosbáli figurák öltözékének fantáziadús megtervezése.

Caragiale *Farsangjának* szerepeit kiváló színészek játszották. Valamennyien bizonyították, hogy a színpadon a ripacskodó, direkt hatások kiváltására törekvő megnyilvánulásokkal szemben igényes színészi játékkal érhető el igazán a kívánt eredmény.

A drámaíró művének sajátosan egyedi alakjai a színészek tökéletes mesterségbeli tudása révén keltek életre, így aztán az apróbb árnyalatnyi

különbségektől eltekintve a férfi és női szerepekben egyaránt színvonalas alakításokat láttunk. Szívesen emlékezünk Epres Attila (Jeremiás Mátyás, borbély és felcser), Haás Vander Péter (Bóbitás Janó), Ujlaki Dénes (Tuskólábú), Szívós Győző (Adóhivatali Gyakornok), Fehér Anna (Didina), Takács Katalin (Mica) karakteres játékára. A vendégszínészek mellett külön dicséretet érdemel Kiss Ernő a Hevesi Sándor Színház művésze a borbélysegéd alakjának megformálásáért.

Szemes Béla

Miért nem az, ami?

Kis magyar háttér tanulmány

A rendszerváltás óta, birtokolni vélt szabadságunk tudatában, előszeretettel hangsúlyozzuk akár a mi „átkosunk”, akár más, hasonló berendezkedésű államok kultúrkorifeusainak szelektív, vagy legalábbis erősen elfogult történelemképét, e csapda azonban minket is kísért. A hazánkban – részben vagy egészben – az elmúlt két-három évtized művészetének történéseivel foglalkozó írók túlnyomó részét körülengi a déj vu fuvallata, aminek eredete természetesen nem tartalmi okokban, hanem a téma – mégoly szakszerű – megközelítésének tendenciózusságában rejlik. Bár a boldog(talan) emlékezetű, mindössze néhány éve kimúlt 20. század még élénken él nem csupán emlékeinkben, de zsigereinkben is, az utóbbi évtizedben különböző történelmi aspektusból már számos, rálátásunkat elegendőnek ítélt összegzés tett kísérletet egyes rész-időszakainak, vagy akár egészének rendszerezésére. Az értékelés objektivitása közhelyszerűen bizonyos távlatokat igényel, s itt nem csupán időbeli távlatokról van szó, hanem az értékelés tárgyát képező jelenségektől történő távolságtartásról is. E távlatok hiányuk esetén joggal kérhetők számon, hisz nélkülük a szisztematizáló diszciplína nem töltheti be teljes mértékben funkcióját. Arra vonatkozóan, hogyan érvényesül, vagy nem érvényesül mindez a gyakorlatban, irányítsuk figyelmünket mindössze egyetlen, immáron öt esztendeje napvilágot látott, címe és szándéka szerint különösen nagyjelentőségű kötetre. Ennek górcső alá vétele olyan, az utóbbi időszakban (is) jellemző jelenségre irányítja rá figyelmünket, ami elősegíti egy kulturális terület mai működési mechanizmusának megértését. A kiadvány képzőművészetünk múlt századi történetének feldolgozására vállalkozott, ráadásul oly módon, hogy a következő generációk tudományos alapvetéseként, mint egyetemi tankönyv jelent meg (Andrási Gábor – Pataki Gábor – Szücs György – Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században*, Corvina, 1999.). A szerzők kellő tudományos megalapozottsággal, széles körű ismeretekkel felvértezve, a nemzetközi áramlatokba illesztve rajzolták meg művészeti életünk legkarakterisztikusabb tenden-

ciáit. Megközelítésük alapvetően formalista, az utóbbi másfél évtized domináns műírói-kritikusi iskolájának sajátja, az uralkodó hazai és nemzetközi trendbe illeszkedő. A könyv szakmai kvalitásait nehéz lenne megkérdőjelezni, ez nem is lehet célunk. Gondolatvezetése világos, az egyes művészeti jelenségek és összefüggések interpretálása meggyőző. A jelen kis írás nem megkésett könyvismertetés, és nem is a könyv egyes állításaiával való vitatkozás szándéka szülte, inkább arra szeretné felhívni a figyelmet, ami kimaradt belőle, illetve a pregnáns, de egyoldalú megközelítés veszélyeire, amelyek végső soron megakadályozzák a szerzőket szándékuk maradéktalan valóra váltásában. E művet nem egyedi, hanem tipikus jelenségként felfogva szeretnék általánosan rávilágítani a mögöttes rejtőző művészet-interpretálási mentalitásra is.

Az egyetemes művészet történetét tárgyaló legkiválóbb feldolgozásokat számos nyelvre lefordították, aminek révén az e területről szerzett ismeretek a nyugati civilizáció legnagyobb részén viszonylag egységesek. A legnagyobbak, Pheidiasz, Michelangelo, Raffaello, Tiziano, Rubens, Rembrandt, Bernini, Monet, Picasso, Duchamp, Warhol és a többiek neve általánosan ismert, a fő stílusokról és „izmusokról” nagyjából ugyanazt tanulja a chicagói, a párizsi, a jeruzsálemi és a zalaegerszegi diák. Az egyetemesség azonban rögtön viszonylagossá válik, ha a teheráni, az új delhi vagy a pekingi tankönyveket képzeljük magunk elé, s rögtön kiderülhet a fogalom erősen körülhatárolt volta. Mi azonban jelen esetben ne engedjünk kétegyeseknek, s győzzük meg magunkat arról, hogy a globalizálódó nyugati civilizáció valamennyi közül a legsikeresebb, s ezért nyilván a legfejlettebb is, dominanciája általánosságban az egész földgolyóbisra kiterjed, ezért terminológiánk helyénvaló. A „mi is ebben élünk” tudatából származó jó érzésünk csak akkor szenved ismét csorbát – együtt a civilizáció legtöbb országának gondolkodóival –, amikor saját művészeinket keressük e rendszerben, vagy a saját művészetünk történetét próbáljuk a jól ismert sikertörténetekhez viszonyítani. Magyar, lengyel, portugál vagy norvég művészt véletlenül is csak akkor találunk e művekben, ha a nagy francia, német, angol, olasz, vagy – utóbb – amerikai művészeti központok egyikéhez kötődnek. A művészet történetét, mint köztudott, nem a kis országokban írják. Ezeknek annyi lehetőségük marad, hogy a „nagyok” mintájára elkészítsék

a saját művészettörténetüket, és minél több kapcsolódási pontot találjanak az „egyetemeshez”. Az már teljesen természetesnek mondható, hogy az itteni művészeti jelenségek és törekvések csak szekunder jellegűek lehetnek, nem előzhetik meg amannak jelenségeit, hiszen értelmüket éppen az ahhoz való viszonylatukban nyerik el. Ebből világosan következik, hogy Izsó Miklóst, Szinyei Merse Pált, Kisfaludi Strobl Zsigmondot vagy Vajda Lajost (behelyettesíthetők a lengyel, portugál, norvég vagy más nemzetiségű művészek legjelesebbjeivel is) nem lehet a fent felsoroltak mellé állítani, habár személyes meggyőződésem szerint nem voltak kisebb tehetségek náluk. Az „egyetemes” fogalom így nem csupán külső viszonylataiban inog meg, de befelé is csak nagyon korlátozottan érvényes. A kultúra jellegét azonban ugyanott szabják meg, folyamatait ugyanott szabják fazonra, ahol a történelem íródik, ami a dolgok logikájából fakadóan természetesnek mondható.

Ha az egyetemesnek mondott művészettörténet csupán ily szelektíven nyújt tájékoztatást a művészet valódi eseményei és jelenségei között, okkal gyanakodhatunk arra, hogy az ennek kvázi alrendszereként működő magyar (lengyel, portugál, norvég stb.) művészettörténet belső viszonylataiban hasonlóan tendenciózus módon került összeállításra, így ahhoz hasonlóan hiányos. A hiányok kikapogatóhoz nem egyes művészek vagy folyamatok számon kérő felelőtlenségével kell hozzáfogni, hisz e próbálkozás a jelenségek szubjektív értelmezésének szabadságára történő hivatkozással visszautasítható. A hiányok akkor érhetőek tetten, amikor az őket előidéző tendenciózusság lelepleződik, legfőbb feladatunk tehát, hogy erre próbáljunk meg rávilágítani. Esetünkben ennek forrása a csaknem doktriner módon formalista megközelítés. A művészet iránt áttételesen Arisztotelészre, majd az ő nyomán Senecára visszavezethetően általánosan támasztott követelmény – már alapfokon is ezt sulykoljuk – a tartalom és a forma egysége (Arisztotelésznél az ellentétpár az anyag és a forma, Senecánál a forma és az idea). Ha az egyik primátust szerez a másikkal szemben, a művészet jellege megváltozik. Ha a tartalom kerül előtérbe, a minőség kérdőjeleződhet meg, ha a forma, akkor a műalkotás kiüresedésének nő meg a veszélye, és a művészeti folyamatokat a közönségtől (ha úgy tetszik, a társadalomtól) mind jobban elszakadva önmaguk gerjesztik. Ez az elmúlt két évszázad európai művészetében különösen

szembetűnővé vált. A keresztény világkép és az erre épülő művészet dominanciájának széthullásával a 18. század vége felé megszűnt az a másfél évezreden keresztül hatékony tartalmi vezérfonal, amelyre az európai művészet gyakorlatilag felfűzhető. Ez egyik oldalról a művészet addigi funkciójának alapvető megváltozását eredményezte, másik oldalról a hangsúly a megújulni képtelen tartalmi oldalról a formaira tevődött át. E folyamat az impresszionizmus, majd az avantgárd térhódításával vált igazán érezhetővé. Bár az ezzel egy időben, a 19-20. század fordulóján körül kikristályosodó művészettörténet-tudomány számos jeles képviselője a mainál jóval nagyobb hangsúlyt helyezett a tartalmi vonatkozásra, ikonológiai jellegű kutatásokra (*Hans Sedlmayr, Aby Warburg* stb.), a megváltozott és az egyre szerteágazóbb irányzatok révén mind bonyolultabb és áttekinthetlenebbé váló helyzetben a kortárs művészeti jelenségek ilyen irányú vizsgálata egyre inkább ellehetetlenülni látszott. A művészek tevékenységének központjában a formai-technikai extrémítás, a művészettörténetészekében ezek dokumentálása és összefüggéseik feltérképezése állt. Egységes tartalmi megközelítés vagy kérdésfelvetés a különböző irányzatok többségét nem jellemezte, az egyes, mind bonyolultabban dekódolható magán-mitológiák interpretálása pedig az erőfeszítéshez képest kevés hozadékkal kecsegtetett, és sokszor maguk a művészek sem igényelték azt (értelmezze ki-ki magának az alkotást, ha tudja). Udvardi Erzsébet ezt így fogalmazta meg: *„Miközben a bizonytalan értékeket teremtő 20. század a tagadás szellemében mindenáron olyat szeretett volna produkálni, 'amilyen még nem volt', fokozatosan feledésbe merültek a festészet alapszabályai. A festék nem vált színné, csak rikító anyag lett a vásznon, az idomok eltorzultak. Olykor sejteni sem lehet, mit akar kifejezni a művész munkájával. Megfeledkezünk az alkotás ősi vágyáról: ábrázolni, feloldani, vagy megosztani a szívszorító emberi magányt, közvetíteni a létezés csodáit.”* (Magyar Nemzet 2003. dec. 24; 36. p.)

Nem állítható persze az, hogy ez a folyamat, amely a művész és a közönség közötti távolságot mindinkább megnövelte, a művészet teljes spektrumát jellemezte volna (illetve jellemezné), s az sem, hogy a „szakma” oldaláról nem születtek más, a tartalmi-tematikai szempontokra nagyobb hangsúlyt helyező rendszerezések (elsősorban persze a korábbi századok vonatkozásában, pl.

Szilárdfy Zoltán 18. századi ikonográfiai szempontú tanulmányai révén [ld. Sz. Z: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok. Balassi Kiadó, 2003.*], vagy *Werner Hoffmann: A földi paradicsom. 19. századi motívumok és eszmék* c. művében [München, 1960, magyar fordítása: Képzőművészeti Kiadó, 1987.], amely az iparosodás nagy századának művészetét ikonológiai megközelítésben, a hagyományostól teljesen eltérő, de az előbbivel rokon módon tárgyalja). Az ábrázoló művészeteken belül is széles körben élnek tovább a kommunikatív funkcióra nagyobb hangsúlyt helyező, akár vallási, akár profán, társadalmi alapról kiinduló törekvések, ám ezek a dominánssá vált formalista iskola jóvoltából csak igen korlátozottan jutnak nyilvánossághoz. A művészetben belül így erősödő polarizálódás figyelhető meg, amit az egyik oldal igyekszik mind inkább elkenni, és csupán a kvalitásra és az eredetiségre visszavezethető jelenségeként értelmezni, míg a másik oldal... Nos, a másik oldalnak a pusztán létén és a közönség széles rétegeihez való szorosabb kötődésén kívül nincsenek, vagy alig vannak eszközei véleményét kifejteni, vagy érvényre juttatni. Az ide tartozó alkotók által közölt, kevéssé kozmetikázható vagy magyarázható tartalom gyakran túl erőteljes vagy túl népszerű, az ezt hordozó forma – olykor a téma maga sem – „nem tükrözi eléggé korunkat”, így művészetük nem felelhet meg „napjaink kulturális szintjének és követelményeinek”. Csizsár Elek, Fischer György, Gicz János, Kisléghi Nagy Ádám, Németh János, és még hosszan lehetne sorolni azokat az európai rangú művészeket csak a Nyugat-Dunántúlról, akik – úgy látszik – csupán a másik oldal magyar művészetéről szóló 20. századi összefoglalóban kaphatnak helyet. Alig esik szó a könyvben a templomi művészetéről, vagy a köztéri szobrászatról. Nem szerepel benne nagy múltú művésztelepeink (pl. Hódmezővásárhely) jelene, vagy az újabb alkotótábori kísérletek (pl. Zalaegerszeg-Gébárt), csak ha a prekoncepcióba illeszkednek. Nincs ismertetés a jelentős kiállítótermekről, galériákról sem (ez amúgy sokat elárulna a szerzők által preferált törekvésekről). Akik viszont helyet kaptak, döntő többségükben fővárosiak, vagy egy-két vidéki művészeti központunkhoz kötődnek. A vidéki Magyarország – a provinciák világa – művészeti téren nem létezik, legalábbis e nézőpont szerint. (Majdnem „sajátos nézőpont”-ot írtam, de sajnos nem az.)

A két oldal, vagy pólus persze nem minden

esetben különül el élesen egymástól. Különösen tanulságos volt ilyen szempontból 2002 nyarán és őszén a Kecskeméti Képtárban megrendezett I. Kortárs Keresztény Ikonográfiai Biennálé. Itt másfél száz, eltérő alapállású művész értelmezése szerepelt a kereszt, illetve keresztre feszítés témaköréről. A résztvevők egyik részének alkotása sugárzóan mély hitből táplálkozott, másoknál viszont a kereszt kizárólag tartalmilag már kiüresedett ikonográfiai motívum volt. A legtöbbben persze a két pólus között álltak, s munkájukban egyik véglet sem volt ilyen karakterisztikusan kitapintható, vagy legalábbis kódrendszerük ezt meglehetősen sikerrel leplezte. Kicsiben azonban a kiállítás – alighanem a rendezők szándékán túlmutató módon – leképezte a mai magyar művészeti palettát.

Nehéz ellene állni annak a kísértésnek, hogy mindezek mögött mélyebb, vagy más irányú összefüggéseket keressünk, maradjunk mégis – amennyire lehet – a művészettörténet területén. A probléma nem egyetlen könyvvel, annak szemléletmódjával van, hanem korunk vezető művészet-interpretátorainak, legalábbis azok jelentős részének szelektív megközelítésével. Egy tudományágon belül nem lenne szabad helyet adni sem elvi alapállásból, sem szubjektív nézőpontból fakadó megkülönböztetésnek. A 20. századi, de különösen a kortárs képzőművészet sokkal szélesebb spektrumú, mint ami akár a tárgyalt könyvből, akár a leghangsúlyosabb – és leginkább támogatott – (elsősorban budapesti) kiállítótermek programjából megismerhető. Lehet, hogy az aczéli „három T”-ből ugyan csak kettő maradt (támogatunk, türeink), de a kettő hatékonysága vetekszik a hároméval? Lehet, hogy képzőművészeink jelentős hányada nagyon is körülhatárolható, bár gondosan leplezett okokból jut lényegesen kevesebb lehetőséghez, mint a nemzetközi trendbe jobban illeszkedő társai? Nyilvánvalóan nem sajátosan magyar jelenségről van szó. Az egyetemes kortárművészeti összefoglalókban nem csak a magyar, lengyel, portugál, norvég művészek feltűnő hiánya tűnik ki, de az említettekkel párhuzamba állítható, tartalmilag igényesebb és a lokális tradíciókkal szorosabb korrelációban lévő törekvéseké is. Egyfajta művészeti globalizációnak, ha úgy tetszik, amerikanizálódásnak lehetünk tanúi. Bár a nagy korstílusok jellege mindig is globális volt, esetükben az adott stílusjegyekkel kifejezhető tartalom gyakran nagyon is helyi aktualitásokat tükrözött. Ma a globális művészetben nem csak a forma, a

(kvázi)tartalom is (már ahol egyáltalán beszélhetünk róla) globális. Ennek a jelek szerint éppen az a célja, hogy a helyi aktualitásokat visszaszorítsa, illetve az egyes művészeti jelenségeknek a felszínen túlmutató tartalmi mélyrétegeit szublimálja. Az uniformizálódás így nem formai vagy tartalmi előírásokból, hanem azok tiltásából fakad, ebből kifolyólag megőrzi kvázi-heterogenitását. A művészet nemzetközi formavilágba illeszkedő tárgyalkotásai globális gondolatokat hordozhatnak, ami pedig ettől eltér, hagyományokhoz jobban kötődő megfogalmazásával, adekvátabb szimbolikájával, „disszonáns” tematikájával csupán negligálásra számíthat (egyházi művészet, köztéri szobrászat nagy része, nemzeti tematika, stb.).

A tartalmi kiüresedést és az azzal ekvivalens elművészietlenedést hivatott leplezni a formai oldal folyamatosan gyors és látványos változása. A lényegét elárulja az a megközelítés, mely szerint „...a kortárs képzőművészet ... mindig az adott korszakra jellemző, mindig más tartalommal feltöltődő, folyamatosan változó entitás...” (Magyar képzőművészet... i.m. 253.). Ebből következik egyrészt az inkompatibilis tartalmi árnyalatok periferezálásának egyértelmű igénye, másrészt a tematizáció irányított volta. E művészetfelfogás antagonisztikusan szemben áll azzal, amit a kilencvenes évek egyik legnagyobb hatású, transzcendentálisában legtisztább alkotója, Kisléghi Nagy Ádám így fogalmazott meg: „A művészet gondolat és nem asszociáció. Minőség. Kinyilatkoztatás és nem ködösítés. ... Állandóan változik, és mégis állandó. ... A rejtettől az érthetőn keresztül tud szólni, nem pedig a rejtettől a rejtetten keresztül. Mindenkihez, nem csak az elithez. ... Nem a kultúrmajmok műbalhész bulija, nem kifizetődő. ...A művész... a tanúságtevő, a hitelesítő.” (Kisléghi. Festmények, é.n.). E két, végletesen eltérő értelmezés számára a magyar művészeti paletta a jelek szerint szűknek bizonyult. Ez vezetett a nyolcvanas-kilencvenes évek meglehetősen egysíkúvá monopolizált művészeti sajtójának világában a kilencvenes évek második felében üde színfoltként feltűnő, a másik oldal reprezentálására egyedülként hivatott Magyar Művészeti Fórum c. folyóirat kaján hallgatással kísért agóniájához és megszűnéséhez, és végső soron a tárgyalt kötet megszületéséhez is.

A helyzet persze nem teljesen reménytelen. A látvány, és vele az adekvátabb tartalom hangsúlyozására újabb és újabb kísérletek történnek. „Az

1990-es évek közepétől kezdődően meglepő gyorsasággal zajlott le a művészetben a festészetből száműzött tárgyak és témák, valamint az elbeszéléshez való jog visszaszerzése. Amit a transzavantgárd még hevesen, játékosan és ironikusan elindított, azt komoly és sokkal csendesültebb, hagyománytisztelő folyamat követte” – írja érezhető optimizmussal Lajta Gábor (L. G: A Kép visszaszerzése, Műértő, 2004/1. 7. p.), s kérdésfelvetése – „Lesz-e új kép az új realitásból?” – magában foglalja a lényegét. Ha a látványelvű művészet és a hozzá sokkal inkább kötődő moralizáló tartalom újra elfoglalja az őt megillető helyet, ha a műalkotások megítélésének egyetlen szempontja nem az „ilyen még nem volt” elve lesz, hanem a formai kérdésekkel legalábbis egyenlő súllyal nyom majd a latban az emberi közösségformálás és a lélek felemelésének pozitív üzenete, végre a művészet is az lesz, ami egykoron, és nem csak a valóságban, hanem a papíron is.

A „Magyar képzőművészet a 20. században” c. kötet vitathatatlan szakmai kvalitásai ellenére a fent vázolt formalista-globalista szemléletmódból fakadóan kevéssé tűnik alkalmasnak arra, hogy szerzői szándékát betöltve, egyetemi tankönyvként átfogó képet adjon utódjainknak az elmúlt évszázad magyar művészetéről. Egyszerűsége éppen az általa elemzett folyamatok szakmailag magas színvonalú feldolgozása folytán veszélyes, hisz ezzel a korszak kimerítő ismertetésének fikcióját asszociálja. Csak reménykedhetünk abban, hogy egy hasonló igénnyel megszülető mű tartalma egyszer – remélhetőleg a nem túl távoli jövőben – kiegészül a másik oldal művészetével, szemléletmódja átfogóvá válik, s így valóban felöleli e kis ország teljes művészeti palettáját. S azt is csak remélhetjük, hogy művészetünk interpretátorai majdán a művészet fogalmát és funkcióit eltérően értelmező alkotókat (is) valóban objektíven, valamennyi szakmai értékük figyelembe vételével ítélik meg. Meggyőződésem szerint a művészettörténetnek ez lenne a feladata. Bár tudományágunk fontosságára nézve kétségkívül hízelgőnek is tűnhet társadalompolitikai életünk aktuális intoleranciájának leképeződése, ennek térhódítása valóban azt eredményezi, hogy már nem lesz többet az, ami.

Szabadon, mint a vadvirág..., avagy egy „kép-író” vallomásai

(A 70 éves Göncz János köszöntése)

I.

Gönc János képeit a legjobb értelemben vett „naiv” jelzővel kell illetnünk. A „naiv” minősítés és a festő „őstehetségként” való emlegetése Szlovéniában is, Magyarországon is egy kissé pejor-

ratív mellézköngét kapott. A század elején ugyanis, amikor feltűntek az első ilyen jellegű alkotók és alkotások, az akadémizmus szellemében nevelkedett festők tudomást sem kívántak róluk venni. Később azonban némileg változott a helyzet, s főleg a délszláv térségben, s a műfaj, elsősorban a hlebinjei iskolateremtők Hegedušič, Mraz és természetesen Generaliček, Josip és Ivan jóvoltából, hamarosan világhírnevet szerzett magának. Azóta ezek az autodidakta, iskolát nem végzett, az akadémikus festőművészettől magukat szándékosan is távoltató alkotók olyan festői produkciókat hoztak létre, melyek a XX. századi festészet szerves részét képezik. 1.) (Dimitrijevič, én.)

A naiv festészet kialakulása szorosan összefügg a népművészet feltételeinek felbomlásával és a modern művészet kialakulásával. Naiv alkotásokat elsőként Paul Signac és Georges Seura állított ki, még a múlt század 60-as éveiben. Ez a sajátos festészeti képződmény már a kezdetekkor is erősen népi-plebejus jellegű, nem csak témaválasztásában, hanem a művésznak a társadalmi tevékenysége és szerepvállalása szempontjából is; a

művész nem válik „hivatásossá”, hanem továbbra is megmarad eredeti foglalkozásánál (ami a legtöbb esetben fizikai munkát jelent), festői tevékenysége pedig általában csak műkedvelő, „vasárnap esti festészet”. 2.) (Préc, 1996)

A naiv művészet magyarországi felfedezése a századforduló (20. század), illetőleg a 20-as és 30-as évekből kezdődött, az ötvenes években kezdődött el. Hogy a korai próbálkozások milyen, e művészeti ág képviselőinek egzisztenciális vonatkozásait is érintő problémákat vetettek fel, s magának az „őstehetség” kifejezéshez milyen mellézköngék tapadtak, ahhoz elég Tamási Áronnak és Németh Lászlónak 1934-ben közzétett cikkeiből idézni: „Az egyszerű festő, aki népi mivolta ellenére is művészi és befejezett képet fest, nem csodabogár, hanem természetes megnyilatkozása egy népnek, amely festőtehetségeivel és írótehetségeivel együtt várta és még mindig várja az időt, az ő idejét.” 2.) (Bánszky 1984) „Soknak az egész élete, egész ereje éppen csak arra volt jó, hogy nekirugaszkojjék. A gyengébb őstehetség kitépi magát környezetéből, egy bizonyos határnál megakad, ott lézeng az elhagyott világ és a meg nem hódított között, és hazátlan lesz, nyugtalan, sérelmeiben boldogtalan...” 3.) (Bánszky, 1984)

Göncz János „művészsorsa” azokéval rokon, akiknek indulása egybeesik a „második gyermekkorral”, más szóval úgy őrzi meg a gyermeki látás tiszta naivitását, hogy benne az ifjúság álmainak felnőtt-, illetőleg öregkori beteljesülését kell látnunk.

Talán ezért volt oly fájdalmas számára az, hogy végső, Németországból való hazatelepedése előtt, a lendvai válgaléria nem adott helyet képeinek, mondván ott csak „akadémiai” festőművészek állíthatnak ki. Közben Nyugaton már a 70-es években rangos kiállítócsarnokok fogadták ezeket a festőket, iskolák alakultak, s a naivak művei pedig árban gyakran az akadémizmus által istenítt képzőművészeti alkotásoknál jóval magasabb áron keltek el. Ezért érezte sértőnek, lebecsülőnek az „amatőr” jelzőt, mint ahogy az elején a naivnak is volt a szláv nyelvekben pejoratív mellézköngéje.

Mielőtt rátérnénk a 70 éves, muravidéki Göncz János életművének, festői módszerének részletesebb ismertetésére - bár saját vallomása szerint: neki nem voltak mesterei, mindent „magától” tapasztalt ki a festészetben - a helyét a naiv realisták között lehetne kijelölni.

Gönc János 1934-ben született Hídvégen.

Már gyermekkorában elkezdett festeni. A polgári iskolát Lendván végezte, itt is érettségizett, majd kitanulta a szerszámkészítő szakmát. 1968 óta Németország különböző városaiiban vendégmunkásként dolgozott, majd 1973-tól nyugdíjazásáig Denkendorf lett második, választott otthona. Ma is tartó festői pályájának tudatosan vállalt és választott szakasza éppen ezekre az évekre tehető. Akkorra, amikor a szülőföld »messzerindó világ« már térben és időben is távolodni kezdett a festői lélektől, amikor a távoli szülővidék egy-egy felejthetetlen emlék és arc jóvoltából fel-felsajog.

Gönc János képeiről, terveiről és munkásságáról idehaza elvéve jelent csak meg néhány rövidebb írás, híradás. A kivételnek számító 1976-os lendvai amatőr képzőművészekkel való közös bemutatkozása óta jobbra csak csoportos németországi bemutatkozások alkalmával volt módja a festőnek időközben felgyülemlett anyagát a közönség elé tárnia. Első itthoni önálló kiállítása így szimbolikusan is Gönc János művészeti hazatérésének lehet tekinteni.

Gönc János naiv festő - autodidakta. Ezért képeinek elbírálása is másfajta mércét követel. Azok közé, az önmagukkal szemben is szigorú, némi konoksággal is megvert alkotók közé sorolható, akik művészeti célul azt tűzték maguk elé: ahogy a múzeumok őrzik a régi tárgyakat, úgy szeretnék megőrizni a jövőnek a régiek szokásait, a falusi élet eseményeinek „képi mását”. A hetvenes évektől kezdődően e művészeti szándék megvalósításán dolgozik. Ekkor készültek azok a képei, amelyek dokumentáló és értékőrző jellegük miatt, a hagyományörzés és a néprajzi vonatkozások tekintetében is a kiterjedt festői pálya legkiemelkedőbb darabjainak számíthatnak.

A falusi ember számára oly ismerős tájak, szituációk, vagy nagyon is mindennapi események és hátterek jelennek meg a festő képein. A kompozíció szinte minden részlete megtelik figurákkal, étellel (például a gólyavárás, vagy a „kihajtás” stb. jelenete). A létezés boldog pillanatai ezek, egy mára már letűnt és ellentmondásoktól mentes világ (boldog békeidő?) lenyomatai. Más képein a hagyományos paraszti életmód egy-egy nem mindennapi foglalatossága, a közös munkát igénylő, de közösségi életmódot is tükröző szociológiai vonatkoztatások is feltűnnek (a kásátörés, fűrészelés „hosszába”, a Lendva-hegyi szőlővel kapcsolatos jelenetek stb.) Zsánereképein jellegzetes, kissé leegyszerűsítő megformálással (pl. a kártyázók), de

már a figurák külső és belső hitelességéről árulkodó portréfestéssel is találkozunk.

Az említett témák mellett szükségszerűen jelenik meg nagyobb méretű képein, a hetvenes években a fejlett Nyugat országában már javában zajló, az ökológiai problémákra figyelmeztető mozgalmak hatására, a környezetszennyezéssel és a természetvédelemmel kapcsolatos mondanivaló. Ezek közül a képei közül is kiemelkedik a „**A természet visszaüt**” című alkotása, mellyel 1993-ban rangos mezőnyben a stuttgarti művészeti társulat első díját érdemelte ki. E képéről a Kelepelő című gyermeklapban így nyilatkozott: „Elképzeltem, mi lenne, ha a sok eldobott szemetet a madarak visszahordanák, és a fejünkre szórják. Bizonyára mi sem örülnénk neki”. Hasonló, apokaliptikus témát dolgoz fel a „Szemégtalaj” is, amelyben az emberek és az állatok mellett bibliai szörnyek is megjelennek. Ez már maga a pokol. Itt már vége mindennek, itt már mindent belepett a kosz, a mocskok.

Az előbbi ellentmondásos téma feloldását, ellentéteztetését találjuk az utóbbi két év festői termésében. Újra visszatér a falusi idill, de már derűsebb, néhol nagyon is erős kontraszttal (például a Lendvát és Újtamás egykori világát felidéző téli képeken), harsány színekkel, melyek Göncz János festői felfogásától és lelki alkatától eddig sem voltak idegenek, mégis egy új törekvés hordozóját kell benne látnunk. A legújabb alkotások, betlehemes készítése, a zsuppos fedelű hetési, falusi udvarnak fából, farostból való megépítése, az eredeti szerzőkkel (pl. talicska, taliga, eke, borona stb.), valamint a korabeli képes levelezőlapokról „átmentett” városrészek (pl. A lendvai vár, utcárszletek), ismerős panorámák is arra utalnak, hogy már

nem emlékképeket fest, nem is emlékezetből. Hogy a „naiv-ság” csak a harsány, némely esetben visszatetsző színekben (zöld és lila felhők) van jelen nála. Ez azonban – reményeink szerint – talán nem jelenti, hogy eltávolodott volna a régi elképzeléstől, kidolgozott, senkihez nem hasonlítható festői nyelvezetétől.

II.

Amikor Göncz János a 90-es évek elején, amikor már jó nevű festőnek számított a németországi Denkendorfban, kifejezte óhaját, mely szerint, szeretne egy kiállítás erejéig itthon is bemutatkozni, még sejtelmünk sem volt arról, hogy néhány évvel később egy új szerepkörben teszi le névjegyét. Festészetének kibontakozása, mely már eddig is inkább a képíróéhoz hasonlított, s így homlokegyenest különbözött a ma divatos festői-művészi programok, „ars poetica-k” bármelyikétől, saját belső fejlődésének következménye. A továbbiakban megkíséreljük a szülőföldjéhez ezer szállal kötődő alkotó művészi és emberi hitvallásának alapjait bemutatni.

Én még emlékszem arra, hogy hány helyen kellett kopogtatnia az akkor már a németországi képtárakat megjárt (és)tehetségnek, hogy végül sikerüljön neki bejutnia a lendvai galériába, hogy a hazai közönség előtt is bemutatkozhatson. Az akkor kiállított képek azóta ismertté váltak Szlovéniában és Magyarországon is; Nemcsak Zala és Vas megyében, de a magyar fővárosába, Budapestre is eljutottak. A néprajzi hitelességű, mikrorealista részletességgel megfestett alkotások, a falu életének hihetetlen aprólékossággal és pontossággal történő ábrázolása, akkor még úgy tűnt, nem egyebek, mint egy jó megfigyelőképességgel rendelkező au-

to didakta festő „naiv” vallomása. Azóta tudjuk, sokkal több ennél. Egy mélyen érző és érzékeny ember munkái, olyané, aki nem csupán kesereg az értékek pusztulása felett, hanem menteni is kívánja, ami még menthető. Olyané, akit a közelmúlt, gyermek- és ifjúkorának, a nem is olyan távoli múltnak pusztuló emlékei mélységesen megrendítenek, azért úgy dönt, farost lemezre, vászonra másolja át, hogy az utókor számára fennmaradjanak. S mit ad Isten! Ő lett az első „képírónk” a szó legnemesebb értelmében.

A lendvai várban időközben szép néprajzi gyűjtemény gyűlt össze a Hetésből. Sajnos azonban ma sincs olyan állapotban, hogy a nagyközönség elé lehetne tárni. Göncz János képein ez a rendszerezés is történt, s mellesleg szállítható formában. Minden jelentősebb munkamód, alkalom, az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó esemény, aratások, cséplések, szüretnek és a szőlőműveléshez kapcsolódó események (pl. hordó mosás, hegyre járás gyalog, karókészítés stb.), falusi életképek, idilli jelenetek a boldog békeidők ígézetével. Ezért jelenik meg szinte minden figurájának az arcán ez a fajta mélabú, mely a lassan saját vesztébe rohanó emberiség talán utolsó reménye is egyben. A legfájóbb persze az, hogy nem csak a kásatoró mozsár tompa ütése, a hosszába fűrészelés monoton zaja, vagy a „négyesben-hatosban” történő, kézi cséphadaróval való cséplés gépet meghazudtoló mechanikája, koppanásai tűntek el a falu zajai közül, hanem a munka közben felcsendülő nótá, a kacaj a jókedv, egyszóval az életető hagyomány is. A közösségteremtésnek olyan formái szűntek meg egy-egy hajdan jól ismert munkamód megszűnésével, amelyek már soha vissza nem hozhatók. Az emberi közösségek, melynek alapsejtje a család, azóta széthullóban vannak. Régen három-négy generáció is elfért egy sárból, vályogból készített kis falusi házban, ma egy is nehezen.

A Gyermekorom faluja című kötet, mely erről a leltűnt világról ad beszámolót, rendhagyó a szlovéniai magyar irodalomban. Rendhagyó, mert eddig ilyenre még nem volt példa vidékünkön. Így lép elő a képíró íróvá, aki nem csak arra vállalkozik, hogy rendkívül jó megfigyelőképessége és emlékezőképessége révén megfesse a már nem létezőt, hanem történetet, használati utasítást is fűz képeihez. A „kifinomított” szövegekhez szokott olvasónak lehet, hogy csalódás lesz a könyv. Nem is nekik készült elsősorban. Az viszont nagy élvezettel

fogja majd kezébe, aki a hiteles mesélést, az anekdotázó modort szereti, az itt-ott felbukkanó paraszti furfangot és jókedvet.

Bellon Tibor, a nemrég elhunyt kiváló szegedi néprajzkutató írja a könyv előszavában: „Németországban a szülőföld jött el hozzá a festményekkel. Megidézte gyermekkorát, az otthon levegője áradt a képekből. Megnyugtatta, otthonossá tette az idegen környezetet is. A képekkel megteremtette, otthonossá tette a gyermekkori világot. De a szülőföldtől, a falutól sohasem szakadt el, nem is akart elszakadni... Az írott sorokból (azonban) kicseng a múlt szépsége iránti nosztalgia, az elvesztett gyerekkor színes világa, szemben a jelen korántsem mindig biztató ígéretével.”

“Évről évre fogynak az erdők. A kivágásra ítélt fák egyre fiatalabbak. Ha így megy tovább, a nagy feketeerdő is elfogy idő előtt. Kicsit ésszerűbben, takarékosabban kellene bánni ezzel a kincsünkkel. Mert, ha nem lesz fa, akkor nem lesz ember sem a földön.” – hangzik az író-festő, festő-író egyik figyelmeztetése. De ilyen és ehhez hasonlót más-más vonatkozásban (pl. a család felbomlása kapcsán stb.) is találunk a könyv oldalain. És persze a szövegmagyarázatok mellett a képek is hordoznak „némi” jelentéstöbbletet. Magyarazzák azt a tömény szépséget és idillt, amely Göncz János ecsetje nyomán feltárul. Mindig azzal az alázattal és teljességigénnyel, túlfűtött szeretettel (már-már szerelemmel), mellyel a legnagyobbak képesek az oly sokszor megénekelte, de soha ki nem fogyó, általuk egyetlennek hitt tárgyhöz közelíteni.

Irodalom:

Dimitrijevič, Kosta, én.: Naiva u Jugoslaviji, Beogradski izdavački-grafički zavod.

Bászky Pál, 1984: A naiv művészet Magyarországon, Képzőművészeti Kiadó, Bp.

XIII. Zalai Nemzetközi Művésztelepek zárókiállításáról

(Részletek Angyal Mária megnyitó szövegéből)

A több városban és községben dolgozó művészek – részben ismerősek, részben újak – ismét megmerítkeztek abban a fogadó közegben, ami itt Zalában kínálkozik, s vendégszereteten túl új inspirációkat és jó alkotói körülményeket biztosít. Ebben az évben a legerősebb a festészeti anyag volt. A korábbiakkal ellentétben, számszerűségében, sajnos nem jelentős a sokszorosított grafika és plasztika. Ez utóbbiból mindössze egyet láthatunk, a tavaly alkótódíjas Ljudevit Mindek (Horvátország) Kacsa című állatszobrát. Munkája most is színvonalas, gyönyörű a kő, a faragás, a kompozíció, amely a kacsaat abban a pillanatban ábrázolja, amikor elszakad a földtől. A sokszorosított grafikából Csillag István (Csíkszereda, Románia) testamentumi ihletettséggű, Kenyér és hal című akvatintája és a Máté evangéliuma feldolgozása izgalmas. A figura középpontba állítása dekoratív, a kézírásos háttér figyelemre méltó faktúra. Az egyedi grafikákból egész sor véletlenszerű nőábrázolás kerekedett ki. Sütő Éva (Déva, Románia) Európa-szimbóluma mitológikus és spirituális vonatkozású. A másik, fekete-fehér tusrajza - a nő ölé-

ből fakadó virágok motívuma – korábban megismert magánmitológiájának folytatását jelentik.

Olga Lukach (Ungvár, Ukrajna) textilfestménye a női termékenység bőségét és illékonyágát, Szalma László (Szabadka, Szerbia-Montenegro) Öregasszonya az ember elöregedésében a világ elöregedését sejteti. Kálmán Kornélia (Magyarkanizsa, Szerbia-Montenegro) üres (porcelán arcú)marionett bábuja annak érzékeltetése, hogy mennyire irányíthatóak és irányítottak vagyunk. Műve nem nélkülözi a téma megjelenítéséhez szükséges keserű iróniát sem. Szalma László akciójában hasonló helyzetet dolgoz fel. Big Brother-je erőszakosan tekint ránk. Nincs titok, nincs intimitás a rejtett vagy nyílt kamerák előtt, életünk minden rezdülése bármikor láthatóvá válhat. Akciójában Orwell híres könyvének, az 1984-nek időszerűségét idézi fel. (1945., London, 1949., Laci, 1984)

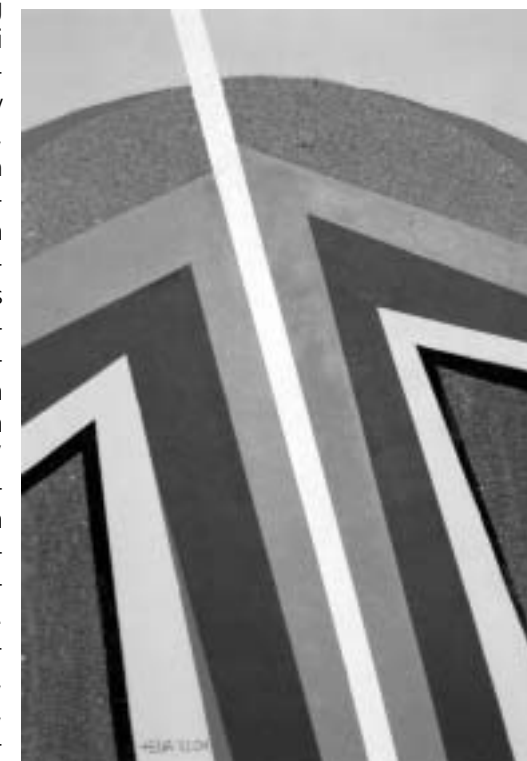
A festészeti anyag legrelevánsabb részét a tájképek adják. Ennek több oka is van. Az egyik kétségtelenül a zalai táj ihletése. A másik, hogy több új vagy régen idejaro festő választotta ezt a tematikát, s a művekből kitetszik: volt is erről saját mondanivalójuk. A magyar klasszikus tájképfestészet hagyományát követi Szőlőssi Anna (Szabadka, Szerbia-Montenegro) Zalai falurészlete, melyen a jellegzetes göcseji tájegységen belül a templom motívuma nyer különleges hangsúlyt. Urbán Zsuzsa (Szabadka, Szerbia-Montenegro) tájrészlete remekül szerkesztett. Katarina Mandic (Szabadka, Szerbia-Montenegro) lendületes ecsetvonások-

kal festett képei, melyeken a gesztus és a szürrealis hatás egyazon atmoszférán szűrődik át, emlékezetes alkotások. Csernyánszky Judit (Arad, Románia) a tőle megszokott színvonalon teremt értékeket. Török István repülni készülő golyója a kompozíció és a rajzi tudás szempontjából is figyelemre méltó. Egressy Péter képi megoldásaiban az expresszív hangulatot az elszabadult, vérbő kolorit, a szín- és fényhatások biztosítják. A Balaton és a tő környéki táj témája a Keszthelyen dolgozó Szergej Csirliknek (Ungvár, Ukrajna), akinél a laza, könnyed ecsetkezelés és feszes kompozíció a gesztusfestészet kiegészítői. Viktor Hrisztanov, Natalia és Vitalij Gorda (Szurgut, Oroszország) az orosz tájképfestészet évszázados formanyelvén és hagyományai szerint örökítették meg a „magyar tengert”. A természet elvű-ábrázoló igényű munkáival jelentkező Csobanov Márta (Magyarkanizsa, Szerbia-Montenegro) a kerítésen kikandikáló trombitavirág „folyondárjával”, tavalyi munkái folytatásaként ismét bebizonyította, hogy az akvarell sokkal több, mint „vízfestés”, ahogyan ez technikai bravúr Kálmán Kornélia (Magyarkanizsa, Szerbia-Montenegro) esetében is kitűnik Nádas című pasztelljét szemlélve. Ismét jelentkezett egy fotorealista csendéletfestő, méghozzá élményszerű, „látványos” munkákkal, Víg László szeméjében. Angela Budanovac (Varasd, Horvátország) remek virágábrázolásaival lép meg. Virágaiszirmai lángoló vörösek és szikrázó sárgák, miközben kollégája, Katarina Pajtlar a hagyományostól eltérő, de igen visszafogott pasztell technikával dolgozik.

Nagy Ödön (Csíkszereda, Románia) munkáin azt látjuk, hogy valójában a beslő tájak birodalmában jár, az álmok és a fantázia függőnye mögött sejlének föl az elmosódó női arcok. Rusztikus felületű képmezőin az anyagot szellemivé lényegíti át. Ivanov Volodymyr(Lvov, Ukrajna) Gyöngyhalásza a vonal és a folt egyéni rendjéből építkezik, Vorzsák Gyula(Csíkszered, Románia) Múterem című képén a szerkesztés és az elvont formanyelv egyensúlya dominál. Koszti István (Csíkszereda, Románia) iróniával és kételkedve keresi a cselekvés lehetőségét, a

szellem és az érzelmi állapot átfedését. (Aranyeső) Alexander Lukatch (Ungvár,Ukrajna) képalkotása a vonzásokra és taszításokra, a negatív és a pozitív erőkre, az ellentétes formákra és színekre épül, anélkül, hogy lemondana a harmónia kereséséről. (Szembenállás) A forma és vonalak rendjében tér-
ről, szerkezetéről van szó Salamon Árpád és Salamon Vidmar (Szlovénia) művészetében. Míg Salamon művein a konstruktivitás dominál (Lila út), addig Árpád a geometrikus absztrakcióval ötvözött szürrealitás festője.

A technicizált világ Szent E. Zágon (Csíkszereda, Románia) víziója, míg Adrianna Kharkhalis (Ungvár, Ukrajna) és Vasilina Buryanyk(Ungvár, Ukrajna) munkái sajátos, szubjektív, már-már spontán reflexiók. „A korlátozásokról, a kijelölt utakról, a beszorítottágrólés végső soron a mindezek ellentétéről, a szabadságról szól” Bogdan Tomasevszkij (Ungvár, Ukrajna). Az ő metamorfózisa áttörve a sík dimenzióját, a fény és árnyék játékát felhasznál-

va, a plasztikai hatásig jut el. Álom című sorozata úgy mutatja be a felszín (a vakolat) alatti réteget, mintha régészeti falkutatásokat látnánk. És mi rejtőzik a vakolat alatti, idézőjelbe tett múltban? Szimbólumok, jelek, szerves és szervetlen anyagok lenyomatai, konkrét tárgyi részleteket idéző emlékfoslányok.

Az immár több mint tíz éves zalai nemzetközi művésztelep idei alkotásai Zalaegerszegen, a Zala Megyei Művelődési és Képzési Központ kiállítótermében ismét hírt adtak a közép-európai képzőművészeti gondolkodásról, s a résztvevők elmondták azt, amit szavak nélkül, a látvány erejével közvetítve fontos, lényeges tartalmaknak, összetartozásunkat erősítő motívumoknak tartanak. Itt és most, a XXI. század elején.

Tanja Simonka

Egy szokatlan és túl heves kiállításról

9. Nemzetközi Ifjúsági Művésztelep, Lendva

Míg az elmúlt években büszkén állítottuk, hogy a lendvai Nemzetközi Ifjúsági Művésztelep résztvevői felvételt nyertek a képzőművészeti főiskolákon és egyetemeken, és ezt a művésztelepeken folytatott munka és programok szakmai tartalmának minőségével indokoltuk, úgy ma már állíthatjuk, hogy megbízható művészeti személyiségek nemzedéke áll előttünk, akik már társformálói a jelenkori képzőművészeti térségnek. Az ideai művésztelepre mindenképpen egyfajta minőségi váltás jellemző, amely a szervezőket a további irányelvekről való átgondolásra készíti.

Mint ahogy azt az ideai művésztelep alkotásai is bizonyítják, a művészet már régóta nem a látottak fényképezési pontossággal való imitálására irányuló törekvés. Már legalább egy évszáza-

da a művészetben az önmagába és annak belső világába való elmerülésről, és a szellemnek a reális dolgok világától való eltávolodásáról és a lélekre való odafigyeléséről van szó. A művész érzékeli az értékeket, gondolkodik, és ahol a nézők a tárgyiasság eltűnésének folyamatát, reális felismerését vélik, az alkotók új, számukra egyetlen igaz valóságot látnak.

A korszerű művészet a hagyományos jelentésbeli üzenet előli kitérést jelenti, és valahogy a „tisztá képzőművészeti vizualizációra” való törekvést, ami az átlagközönség többségét zavarba ejti és félelemmel tölti el. De az idegen kultúrákat sem ismerjük, mégis lelkesedést és vonzalmat érzünk irántuk. Ugyanis elsődleges emberi reakcióról, érzelmekről és olyan átélésekről van szó, ame-

Dubravko Baumgartner munkája - Szlovénia

Szentgróti Dávid munkája - Magyarország

László Edina munkája - Magyarország

lyeket érzékelünk és mindannyiunknak ugyanazt jelenti. Az értékelés és az összehasonlítás pedig maradjon a szakemberek hatásköre.

Habár mindannyian kivétel nélkül egy erőltetetten felgyorsult és predestinált életkonceptus résztvevői vagyunk, szerencsére a művészeknek mégis van egy sajátos világuk, amelyben csupán saját dolgaiknak szentelhetik magukat és egyfajta párhuzamos imaginárius valóságukat élik. A materializált, formát öltött érzelmek és gondolat talán nem mindig nyeri el tetszésünket és csodálunkat, és nem mindig egyszerűek, de teli vannak alkotó képzelőerővel, szívvel és érzélemmel. A színekbe, dinamikus ellentétekbe vagy árnyékként elterülő törekenyen áttetsző formákba öltött átmeneti érzelmek az alkotás olyan termékei, amelyeknek gyakran előreláthatatlansága még a művészt is, tehát magát az alkotót is csodálkozással tölti el.

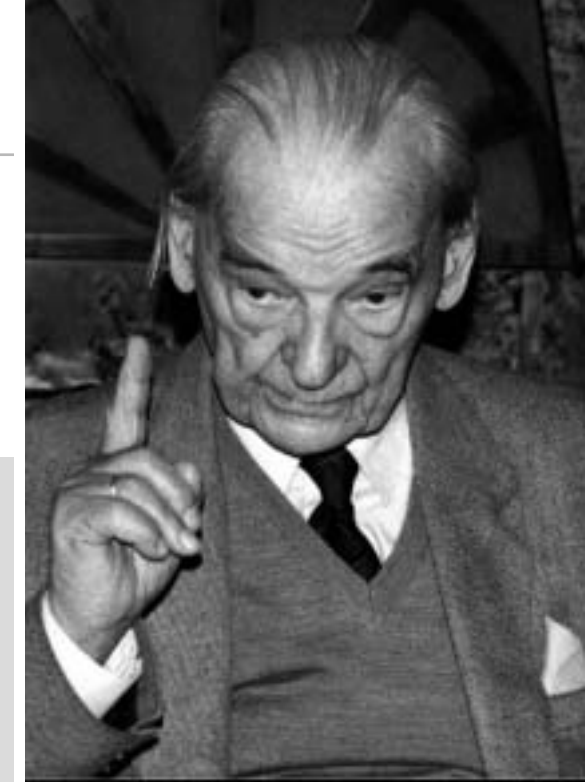
A korszerű művészeti gyakorlatok korántsem hatnak simogatólag a néző percepciójára és legintelligensebb kivitelezésükben meglehetősen serkentik a néző vérmérsékletét és agyhártyáját. Ha netán a mai kiállítás bárkinek mégis szokatlannak és túl hevesnek tűnik, biztosítjuk, hogy a body art összes performanciája, magastechnológiájú, gyakran interaktív performanciája, vagy a hálózaton belüli virtuális művészi gyakorlat ellenére is csodálatosan klasszikus. És éppen ebben van az előttünk lévő fiatal alkotók bája és bátorsága, ugyanis, hogy a heves és szétzilált világban tudnak és képesek önmaguk, és ha úgy tetszik, „normálisa lenni.

Sebastijan Casar munkája - Szlovénia

Összeállítás Keresztury Dezső századik születésnapja alkalmából

Amerigo Tot - Tóth Imrének

Az északi ködből Róma ölelt magához s derekasra
növelte törzsöd, lombod Bári tépte a Földközi Tenger
ember-szülte világviharával, szülőfalud áldott
földje gyöker-szövevényed itatta; a csurgói Madonna
vitt a Terminin át a Szent Kapuig, hol mint olajág-jegenye
őrzöd szívós lánggal a Boldogasszony
színe elé boruló Istvánt boldog magyarok közt,
fejénél ama Szentatyának, akinek szívébe vésted
villám-verte hazánk gondját. Áldjon meg az Isten!

rögtönzés a Határok, frontok című kötetből...

Akik gyakran elkésnek,
végül mindig célba érnek:
„lassan járj, tovább érsz!” –
ez a titka az egésznek.
Addig örüljünk egymásnak,
amíg lehet. Talán csak
néhány napunk marad még.
Én már csak legfeljebb vendég
lehetek teveled rég:
Mert elbúcsúzni akkor szép,
ha mindketten maradnánk még:
ahogy eddig – szép békeességben,
bár csöndes-forró érzésben.
Így őrizz, ha nem leszek már.
Határ, front soha el nem zár!
M.-nak D.

Bp. időtlen

...Rögtönzés

Angyalom, angyalom:
meg ne szálljon a hatalom,
mert nincsen abban kegyelem:
a hatalom embertelen,
megrontja benned ami jó,
hiú leszel, gőgös, mohó.

Csak ha jó célra eszközül
használod igaz emberül,
ha résztvevő szívedre hallgat:
lesz hű szolgálattá hatalmad.

Dezsőbáttya

Sinkovits-Vitay András Keresztury Dezső 83. születésnapjára

Az „ifjú daru” hallgat.
Erejét éri a Falnak.
S jóllehet nem féli,
Következményeit éli:
Hogy csenevész ág is lehet gyökér,
Talaján mérges galóca él,
S az Öreg Tölgy is védtelen,
Vadór az úr a földéken,
Ki – ahelyt, hogy késsel metszene,
s „nem-szép” szókkal tetszene:
megudvarolja a hatalmat,
hol alapja épül a Falnak,
hamisít múltat és jövőndőt,
jelent, a kívánt lehetendőt,
hazugság-mázzal vonja be magát,
nemzetet, uram bocsá' a hazát...
Ezért minden, önkínzás, ének,
Hogy valakik végre tehetnének,
S ne csak a száj nyálas mocsara
Legyen a Szellem képzelt agyara...
Mert ég, - valami – ég még.
Mert él, - valami – él még.
Él, ha még most teszünk,
Mielőtt végképp elveszünk.
Az élet él, és szent okokból...
Mielőtt a föld szánkából kifordul
Kiáltunk, vagy kiáltanánk,
De néma a torkunk és dadog a szánk...
Hiába üzenet, tapasztalat,
Rakjuk – másnak – az „ellenünk-falat”!
Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
De érettünk már az „ördögzag” sem elég.
Színész ne írjon, költő ne szavaljon,
Az Isten is csak kéretlenül adjon,
De engedje meg! – ha jogot nem is ad,
A „mindent újrakezdők” himnusát.
Hass, alkoss, gyarapíts, - mindent újra kezdünk!
Idegen zászlókból jött mindig a vesztünk,
Magunk lábán is megállhassunk végre,
Ne kelljen szégyennel pislognunk az égre,
S ne legyünk se több, de ne is kevesebb,
Mint hiszik rólunk a „csillagok” felett.
Felett? – vagy alatt? – s melyik csillag az?
Parányi létünkben melyik az Igaz?
Ülj le gondok közé, vesd ki a papírra,
Hogy történelmünket melyik cinkos írja.
Az-e, ki magasztal, s dicsfáklyákat éget?

Vagy az, ki meggyaláz Istent, sorsot, népet?
Hogy ki butít inkább? Az, aki reményt ad?
Vagy az, ki „tervszerűbb termelésre” biztat?
Világ „viszonyai” láthatod, mulandók,
Mindegy, hogy végzik be a „földi halandók”...
Merülünk a sárban...
Euro-mocsárban...
Nincs, ki félreálljon, nincs, ki letörölje,
Marharépa lett már Dózsa „cigány-népe”.
Dolgoknak pedig, ha legmélyére ásnál,
Pokolnál mélyebbre minden Messiásnál,
Torkodból véresen zubogna föl a gond:
Végre vissza kéne adni azt a pofont.

A kesztyűt fölveztük, talán le se tettük,
S talán egy tavasszal együtt újra kezdjük,
De testünkre adjatok darócruhát,
Ne álcás, pitykegombos romantikát,
Se a rabcsíkosat, ne is kezeslábast,
Ne is uniformist, hagyjátok ránk a választ.
Ha nem lehet szabad a gondolatom,
Szájkosár van a homlokomon.

Napról-napra szótlanabb leszek,
Mert az agy-kígyó egyre pontosabb!
Számítógépek nemzik gyermekünket,
S már a szimmetriák sem fontosak.

Íme ezért hallgat a „madár”,
Nem alszik, nem beszél, de még ma feláll,
Feláll és elrepül, az Öreg Tölgyre leszáll,
És elsuttogja Neki, hogy legbelül mi fáj.

1987. szeptember 6.

U.i.: Remélem, nem ér olyan malőr,
Hogy letről puskával figyel a vadór.

Drága Dezső Bátya, ünnepibb köszöntéssel
készültem én, de ez sikeredett, vagy inkább
„keseredett” ki. Ezért elnézést kérek, de adódik
olyan helyzet is az életben, amikor nehéz
mosolyogni. Most így jártam. Írásomnál sokkalta
felhőtlenebb, boldogabb születésnapot kívánok
Dezső Bátyának
pót-unokai szeretettel:

András

Sinkovits Imre

Pásztor köszöntő

Szóltam már így Hozzád
mikor nyolcvan voltál
jószágod a nyájból,
egy népes akolnál.
Felsoroltam akkor
számadó érdemed,
messze látó-féltő,
okos terelésed.
Most sem mondhatok mást
juhaid nevében,
Köszönjük, hogy leltünk
gyöpöt magyar-sziken.
Ha szomjú kínozott
vályúhoz tereltél,
amit friss kútvízzel
szíinig telemertél.
Farkascordát tüzed
elűzött a nyájtól,
biztonság vett körül
furulyád hangjától.
Igen! A furulya
ős pásztor dallama,
az ég haragját is
hányszor eloszlatta.
Az a tiszta hangszer
hívó szó volt nekünk,
nem birka-terelő,
de közös énekünk.
Negyed századon át!
- erre nem volt példa –
hangzott fel Mózeshez
búsnepe jajj szava!
De velünk kesergett
Csák is sok éven át,
hogy „hazai módon”
tereljék itt nyáját.

S adtál néhányunknak
Kemény tanulságot,
mikor bemutattuk
„Nehéz méltóságod”!
Amikor ezt írom
nyár van és szünidő,
a Nemzeti zárva,
a nyáj is delelő,
de sok híved készül
Téged köszönteni,
születésed napján
Veled örvendezni!
Szavainkból érezz
hálát, köszönetet,
hogy nekünk juttattad
míves műveidet.
És mi? Mit adhatunk
viszonzásul Néked?
Azt az óhajtasunk,
legyen egészséged,
éltessen az ISTEN
derűs nyugalomban,
nem fogyó kedéllyel
megújuló Honban!
Gazdag termésedet
tudd még begyűjteni
és aki ennyit tud!
az tudjon pihenni!
Most, hogy pátriárkás
lett éveid száma,
ne pazarold időd
még zárszámadásra!
Ültetted diófát,
ott, hol humusz sincsen,
örvendj gyümölcsének
s áldjon meg az ISTEN!

Születésnap köszöntő

Hetek óta fogalmazom már magamban Neked a levelet. Keresek szavakat, emlékeket. Agyam méhkasából képek rajzanak elő. Melyiket válasszam? Melyik Hozzád illő? Méltó ez ünnepre? De egyre csak úgy járok, mint a Füstbe ment terv" gyermeke. Nyolcvanöt esztendő! S ebből harminchármat közeledben tölthettünk! És mégsem futja méltó köszöntésre? Ily ügyetlen lennék? Vagy tán elfogódott! Istápom voltál, mióta ismerlek. Neked köszönhetem legszebb szerepemet. Versben szóltál hozzánk. Biztattál szavakkal. Ha kellett, megfeddtél. Adtál bölcs tanácsot. Félig nyílt szememnek kitártad a Világot. Teás otthonotok nekünk megnyitottad. András fiunké lett Herder-ösztöndíjad. Mariann lányunknak Te voltál tanúja. Voltatok lakásunk és kertünk vendége. Himnuszt énekeltünk szilveszteri éjbe. Térdeden születtek vers dedikációk. Nektek köszönhetünk számos jóbarátot. Jártuk az országot irodalmi esttel. Szülővárosodnak lehattunk vendége. Az atyai prészház! Méhek zümmögése! Díszpolgár avatás! Az a híres beszéd! Könyvtár, tárlat, színház! Közös televíziós szereplés! Németh László, Illyés Gyula, Bibó István, Amerigo Tot és Boldizsár Iván. Borsos Miklós – Déry Tibor. Ella – Böbe – Buba. Flóra – Ravasz Boriska, Zsozett. És közös hiányunk: MARIKA! Előttem két sorban könyveid állnak. Verseket, tanulmányokat, drámákat s Arany János. A „munka ebédet”. Kamaraerdei – kert!

Mennyi beszélgetés, múlt feltárás, intés!
Mi a dolgunk *itthon*?!
Innen nincs menekvés!
Dunántúli nyelvünk.
Népünk szokásai.
Édesapád asztali imája.
Gyümölcsseink íze, a kerti virágok.
Természet öröme, évszak változások.
Illyéssel kutatott „vizi-horvát” nevem.
Egy kis akvarellé, őrizzük a kertben.
Meg itt e díszdoboz, rejtett fiókokkal,
egy hajdani mester faragott remeke!
Ez is Rád emlékeztet s Veled a Mózesre!
Bármerre tekintek, vagy elgondolkodom,
Téged látlak viszont!
Még ez a forró nyár is,
a tavalyit juttatja eszembe,
mikor a kórházi ágyon vártál
vendégségbe, „jó őrangyaloddal”
s elmaradhatatlan öniróniáddal!

Aki ennyire szétosztotta magát,
vigaszt, bölcsességet, derűt, segítséget
hordott mérhetetlenül, oda is, hol
nem várták, tán meg sem érde-
melték,

akinek élete úgy, ahogy van
Példa,
fölénk magasodó irányjelző pózna,
hogyan szóljunk hát Hozzád,
méltón, „gyermek”-módra?
Egyszerű leszek!
Nem sikerült Köszöntést írni!
Csak hálás köszönetet!
Adjon a jó Isten tartós egészséget!
(Egyébre úgy sincsen szükséged,
mert azt már megadta, vagy ami több:
Te megszerezted egy gazdag élettel!!)

Itt állunk hát sorban, megilletődötten,
desanyám, Katikám, Fiunk és
Leányunk Családja, a „Pót gyerekek,
unokák, mi több, dédunuskák” és
kórusban zengjük:
DRÁGA DEZSŐ BÁTÁNK! AZ ISTEN ÉLTESSEN!

Sinkovits Imre és Gombos Katalin

Németh István Péter

Kettős szivárvány avagy Párhuzamos életrajzok

(Summázás Egry József és Keresztury Dezső barátságáról)

Egry József 1883. március 15-én született Zalaújlakon.
Keresztury Dezső 1904. szeptember 6-án született Zalaegerszegen.
Mindketten zalaiaiak voltak tehát, s a Balaton ígében éltek. Kézfogásközelbe egymáshoz 1924-ben kerültek. A festőművész Egrynek és a tudós költő Kereszturynek nem egészen három évtized adatott meg a barátságra.

Keresztury Dezső fiatal korában menyaszonyával, aki felesége is lett, látogatta meg Egry Józsefet Gulácsról átgyalogolva Badacsonyra. Egry házassága is sikeres volt Pauler Juliskával. A Piktör és a Nenne közelében Keresztury nem csupán a nagy művészetről alkotott fogalmat, hanem arról is, hogyan lehet szépen élni. Keresztury életében, első feleségének halála után, egy második házasságkötésre is sor került. Feltehetően azoknak van igazuk, akik úgy vélekedtek, a költő ennek a kapcsolatnak köszönheti hosszú életét. Bármilyen legyen az igazság, mindkét művészről elmondható, hogy a legmagasabb rendű alkotásokban örökítették meg a feljükk sugárzó, megbízható asszonyi jószágot. Létérték lett a versekben s a festményeken a szerelem. Még a befelé forduló, magányra hajlamos, látszólag hűvös és legendásan darabos alkatú Egryről az ezerkilencszázhetvenes években is ámuldozva jegyezte föl Bernáth Aurél, hogy még féltékeny is tudott lenni Pauler Juliskára... (*Egy festő feljegyzései*)

*

Sem Egry Józsefnek, sem Keresztury Dezsőnek nem lett gyermeke. Személyes tragédia? A haza és az emberiség nyeresége, hogy mindnyájunkra örökítették valami igen nagy kincset, ha másképpen, utódokkal, nem foghattak ki a mulandóságon.

*

Keresztury Dezső szépirodalommal foglalkozott ugyan, de kedvét lelta a fotózásban és a festészetben is. Egry József festőgénius volt, de naplójegyzetei, fogalmazásai és verssorai az ösztönös szövegformálás képességén túli tehetségről tanúskodnak.

*

Keresztury gyerekkora nemesi udvarházban, Egryé nyomortanyákon telt. Egry írta: az igazi művész mindegy, hogy herceg vagy proli, a rangja isteni. Keresztury a társadalom felső tízezeréből jött, Egry valóban agrár-, majd nagyvárosi proletárcsalád gyermeke volt. Rangot maguknak mindketten a mesterségükkel, művészetükkel szereztek.

(csupán érdekes adalék: Egry József – felesége jóvoltából – három házat mondhatott magáénak Keszthelyen, Badacsonytomajon és Badacsonyra, Keresztury Dezső a tóparton viszont soha, még egyetlen saját fabódét sem.)

*

Keresztury Dezső és Egry József egyaránt több európai városban tanult. Egry többek között Bruges-ben és Párizsban, Keresztury pedig Bécsben és Berlinben. Nyugaton Egry útjai garabonciásnak mondhatók, tanulóéveire pillantva szinte a *Bohémélet* felvonásai elevenednek meg szemünk előtt, míg Keresztury szinte a legszabályosabban kezdi pályáját, szemeszterről szemeszterre, tudo-

mányos fokozattól magasabb fokozatig halad. Egrý nem szerzett diplomát. Keresztury bölcsész-tanár lett.

*

Keresztury Dezső a harmincas években tanára, 1945-től 1948-ig pedig igazgatója volt a Ménesi úti Eötvös Collegiumnak. Egrý Józseftől szívesen látott volna freskót a feljárati lépcső melletti falra. A már megcsodált balatoni pásztor motívumok közül lett volna látható a tó panorámája és az állatcsorda. Csak azért nem készülhetett el,

mivel Egrý József tüdeje nem bírta a nyirkos falfelület festését. A collegium falára egy eredeti Egrý-remek helyett Raffaello *Athéni iskola* című klasszikus alkotásának másolata került. Majd 1984-ben az intézmény akkori, új igazgatója, Szijártó István, Keresztury Dezső jelmondatát választja hitvallásul: SZABADON SZOLGÁL A SZELLEM...

*

Egrý József olyan elszántsággal tette föl egész életét a festészetre, hogy elhivatottságát csak a mániás Csontváryéhoz tudnám hasonlítani. (Ám míg az

iglói patikusnak a sivatagig kellett elzarándokolnia a nagy motívumért, addig Egrý megtalálta azt a szülőföldjén, a Balatonnál.)

Keresztury Dezső harmóniaigénye olyan kiegyensúlyozott emberi-művészi sors után vágyott, amit csak Goethe tudott tán beteljesíteni

igazán. Keresztury legalábbis ugyanúgy miniszter lett, hányatottságáról most ne essék szó.

*

A nem könnyű, de vállalt sorsukról a testvérien motivikus kép és vers sokat elárul: Egrý József *Mólón* című képén a ragyogás megkettőzi az ember alakját, míg Keresztury Dezső *Kettős magányban* láttatja önmagát és szerelmét. Így képzelem Egrý és Keresztury szellemi kapcsolatát, kettjük barátságát, ahogy a Balaton fölött is látható kettős szívárvány.

*

Balatoni pásztor címmel Egrý képet fest, majd Keresztury Dezső verset ír. A vers, mint „írott kép” (terminus Csanádi Imrétől) Egrý világának kvintesszenciáját hordozza, de a költő Balatonvonzalmának is legőszintébb megnyilatkozása. (Keresztury Dezső a magyar költészet azon „aranycsapatába” tartozik, amelynek tagjai mesteri költeményeket írtak a festő Egrý Józsefhez. (Ama csapat „összeállítása” emígy kezdődik: Weöres Sándor, Nagy László, Vas István, Csorba Győző, Devecseri Gábor, Hajnal Anna, Takáts Gyula, sőt, lírai sorokat szenteltek még a Piktornak Kassák Lajos, Illyés Gyula és Csoóri Sándor is.)

Keresztury Dezső testvérműzsasága úgy aránylik Egrý Józsefhez, ahogy Juhász Gyuláé Gulácsy Lajoshoz...

*

Festészetével Egrý, költészetével Keresztury bizonyította, hogy a modern művészetben a tárgyiasság és a látomásosság nemhogy kizárná, de feltételezi egymást.

A tételt Németh Lajos művészettörténész és Kerék Imre költő a következőképpen bizonyították:

„A két világháború közötti irányt kereső magyar művészek körében azok közé tartozik, akik mindenképp eltorzuló környezetben rendet akartak hozni a világba. Egrý Józsefnek a panteizmusig felfokozott szabadságvágya kozmikus méreteket öltött. Végtelenbe néző térélményét a Balaton légköri csodáiból alakította ki. Ő azonban még képes volt a kozmikus víziót, a varázslatos természetélményt a tárgyi természetábrázolás határain belül közös nevezőre hozni.” (Németh Lajos: Visionäre

Mahler)

„A valóság részleteihez való ragaszkodása harmonikusan vegyül valamiféle emberiesített, sajátosan kereszturys panteizmussal: Messze utak pora lepte be, ült izzadtan az angyal; felsebesült lábát langy vízzel mosta a nádas, zöld pókok, csiborok, halak úsztak, ezüsthású békák cuppogtak, gyűrűző siklók siklottak elébe.”

(Kerék Imre: Keresztury

verse)

*

Ahogy a valóságban, úgy a Balaton partja Egrý József képein is mindig kultúrtáj volt. Egrý művészetében a hegyoldalak szőlőbarázdáira, a gonddal metszett gyümölcsfák gömböt formázó lombjaira, a vincerétek mozdulataira, a pásztorok időtlen moccanatlanságára még a káprázatot teremtő fényben is rá lehet ismerni. Ám nem csupán a földet megművelő embertől, hanem metafizikai értelemben a teremtőtől, az istentől sem lehetett elhagyatott e táj. Egrý képein emberalakok nélkül sem magára maradt siralomvölgy a tó környéke. Sőt! Besétál Szent Kristóf, Keresztelő Szent János és Jézus Krisztus a képbe, s oly realizmussal és ott-honosan mozognak, mintha ezen a tájon írták volna a bibliát. A vásznakon a fény, mint isteni szubsztancia van jelen látomászerűen, no meg a maga konkrét, inkarnálódott valójában, ő a zoltárok Pásztor-atyja vagy az újszövetségi Jó pásztor, aki szinte érintésközéletről figyeli mindazokat és mindazt, akinek-aminek őrizője. A *balatoni pásztor* című kép sugallta harmónia (hogy van gondviselője a világnak) a fiatal Keresztury Dezsőt megihlette. Az idős költő viszont, több évtizeddel Egrý halála után, élete őszikés, de inkább télikés korszakában visszaéneklé ezt a témát. Pásztor nélküli, gazdátalan, gazdátlan vidéket ábrázol az idős költő. Csoóri Sándor 70. születésnapjára *Gazdátlan ország* című versét írja meg Keresztury, 87 évesen, 1990. január 20-án Balatonfüreden:

Hol a jó Gazda, aki rendet teremthet e szédült tumultusban, ahol burjánzik csak a bozót? Gyökerek, ágak fojtogatásában hogyan emelkedik föl az a terebély, amelynek védő árnyán ottthont talál egy nép és él teremtő békében

a higgadt szív, hűvös ész törvénye szerint?

(Nota bene! Fodor András sóhajtott föl fájdalmasan ekképpen Egrý halála után: „gazdátlan ingnak most a fények”...)

*

Keresztury Dezső közel hét évtizeden át írt esszéket, verseket Egrý Józsefről és festészetéről. A költő az ország figyelmét szerette volna fölhívni egy sokáig méltánytalanul el nem ismert művészre. A II. világháborút követően Keresztury Dezső életében jött egy olyan szakasz, amikor Egrýről szóló írásai búvópatakként eltűntek, de ne feledjük, a Piktör a legelső között kapta meg a Kosuth-díjat. (Mindez bizonyosan nem lett volna lehetséges, ha Keresztury nem kultuszminiszter akkorkorban.) Keresztury Dezső írásai a Piktör halálát követő évtizedben újra fölbukkannak, s valóban úgy csiszol rajtuk, mint a folyó az általa görgetett köveken. Jelen voltam Badacsonytomajon az Egrý József Baráti Kör azon rendezvényén, amikor már nem akart több novumot elmondani a festő életéről. Jelezte: a többi szükségtelen, vagy intimitás, talán csak barátság, nem pedig közügy. Amit fontosnak tartott még, úgyis megsűgta egy-egy verssorában.

A fénybe harakolt Jóska,
„Igen”, „Nem” – csevegett Béni,
Dizsi eltálatla a tálcát; -
S felröppent szárnyrakelve
Aurél, Ubul, Gyula, Lőrinc,
A Lászlók, Tiborok, Imrék,
S velük a kedves hölgyek.

A költeményben Egrý József keresztneve, annak is becézett, kicsinyítő képzős változata szerepel. Ferenczy Béni, Szabó Lőrinc, Bernáth Aurél, Illyés Gyula és még sokan mások vannak jelen a versbéli kert időtlenségében, s mindannyian csak Jóskaé, Bénéké, a fölsoroltak pedig Lőrincé, Aurélké és Gyulaké, valamint velük vannak a többiek is: Dizsi, Ubul, Lászlók, Tiborok, Imrék... Pedig már halottak a vers születésekor valamennyien.

Azóta a vers költője is az asztaltársaság után ment. De mintha ránk hagyta volna éppen a költemény utolsó két sorát:

Kik megmaradtunk épen,
szép csendesen örülünk...

*

Egry József elhunyt Badacsonyan 1951. június 9-én.

Keresztury Dezső Budapesten, 1996. április 30-án halt meg.

A nagyvilág nevében egy görög költő Badacsony körül a balatoni tájat már Egry József festménnyel feleltette meg: „Az Úr leheletétől párás víztükör – Lebegő Egry-festmény.” Igen, Magyarország szellemi védjegyévé tette a Piktör művészetét, ahogy Keresztury Dezső és a XX. századi magyar értelmiségiek java mindig is szerették volna.

Fivosz Delfisz

Szertartás Magyar íróbarátaimnak

Egy öregasszony, emlékezete gyökeréig feketében,
Hajlong a szőlőtőkék során.
Néha letérdel, mintha gyónna.
Fölöttünk komoran zúg a hegy bazaltsíp-orgonája.
Egy ember töprengve nézi a vakondtúrás-sírhalmokat.
A parton mintha a festő – csupasz idegszála végén
Hármashorog kis horgonyával
Kapaszkodik a kék elembe.
Az Úr leheletétől párás víztükör –
Lebegő Egry-festmény.
Egy nagy madár, mint akinek nem sietős,
Áthúzza ferdén,
Egyetlen, fekete vonallal.

Papp Árpád fordítása

Badacsony, 1975 májusában

Ferenc Győző SZÓLOK ŐSZINTE EMBERRŐL

Beszélgetés
Felföldi Eszterrel, a
Zalaegerszegi
Zrínyi Miklós Gimnázium
nyugalmazott
igazgatójával

„ ... kérdeznek természetesen, de okosan, s lényeges dolgokat. Örülök, hogy ugyanez történt a Martos Flóra Leánydiákotthonban is....egy igen kedves beszélgetés alkalmával.... bátran kérdező és felelő süldő lányok komoly érdeklődése, az egész este derűs hangulata újra csak azt a benyomásomat erősítette meg, hogy a mai fiatalokkal sem lehet több baj, mint a régiekkel volt.”

Keresztury Dezső: Előszó. Zalaegerszeg város jubileumi képeskönyve. Zalaegerszeg, 1970.

Ez az idézet és az adta az alkalmat a beszélgetésre Felföldi Eszterrel, hogy szeptember 6-án éppen 100 éves volna városunk híres szülőtte, az idézett sorok írója, aki beszélgető társam és az általa irányított diákotthon vendége volt.

- Ez már nem az első találkozásom volt a jeles költővel és irodalomtudóssal. Először akkor tudtam vele pár szót váltani, amikor egyszer, még egyetemistaként az Országos Széchenyi Könyvtárban kutattam valami után. A következő találkozásunk jóval későbbre esett, amikor a megyei könyvtár akkori igazgatója, Fülöp Pista bácsi 1968-ban meghívta

Keresztury Dezsőt. Ezen az eszmecserén esett róla szó, hogy fogadni tudnám-e őt a diákotthonban író-olvasó találkozóra. Természetesen nagy örömmel mondtam igent. A könyveit gyakran vették le a diákotthoni polcra a gyerekek. Ki is adtam nekik néhány versét, s amikor Dezső bácsi megérkezett a feleségével, már a költeményeit szavalva köszöntötték a költőt. De mielőtt még szóhoz jutottak volna a versmondók, rám nézett, s mutatott, majd megkérdezte: Honnan ismerem én magát? Pedig találkozásunk óta sok év eltelt... Nagyon kellemes est sikeredett. A lányok a verseit mondták, ő pedig a munkájáról beszélt nekik, a verseiről, irodalomról, sok mindenről. A gyerekeket ez a közvetlenség úgy felszabadította, hogy rengeteget kérdeztek. A sokat publikáló író aztán még ugyanabban a hónapban, talán két hét múlva, a Népszabadságban írt egy cikket zalaegerszegi látogatásáról, s abban megemlékezett arról, milyen érdeklődő diákok között töltötte el azt az estét. Ez, az 1968. tavaszán írt néhány sor megjelent abban az előszóban,

amelyet a város által kiadott könyvhöz Koplár Lajos, tanácselnök- helyettes felkérésére küldött el.” - kezdte a visszaemlékező beszélgetést Felföldi Eszter.

- Ez a látogatás azért is volt fontos, mert előtte fél évszázadik alig volt kapcsolata szülővárosával.

- Igen. Hadd egészítsem még ki azzal, hogy a tartalmas összejövétel után vacsorára hívtam meg Keresztury- házaspárt a diákotthon ebédlőjébe. Ember közeli, közvetlen társalgás alakult ki az asztalnál. Onnan mentek el szállásukra, az Arany Bányába. A következő találkozásunkra a könyvtárban, 1974-ben került sor. Születésének hetvenedik évfordulóját ünnepeltük. Meghívót kaptam az eseményre. Amikor dedikálnom vittem hozzá a meghívót, akkor azt írta rá, hogy „Remélem, hamarosan újra hívnak.” Ma is kegyelettel őrzöm ezt a kedves emléket. Természetesen nagyon komolyan gondoltam annak az egy sornak az üzenetét, s 1975. nyarán Pestre utaztam, s elmentem hozzá-

Író-olvasó találkozó a Zrínyi Gimnáziumban - 1984

juk. A feleségével, Marikával együtt fogadott. Ekkor hívtam meg a Zrínyi Gimnázium új könyvtárának fölavatására.

- *Akkor már az iskola igazgatójaként.*

- „Igen, akkor már egy éve voltam a gimnázium igazgatója.

- *Tegyük hozzá: addig, s azóta is a középiskola egyetlen női igazgatója volt.*

Igen. Akkor jártam náluk először, talán június volt, a Semmelweis utcai lakásban. Marika néni akkor már súlyos betegséggel küzdött. A költő szívesen fogadta a meghívást. Ugyan azon a napon avatták Zalaegerszeg díszpolgárává, amikor a könyvtárunkat is. Az ünnepségre nagy meglepetésünkre és örömeinkre együtt érkezett a Sinkovits-házaspárral: Imrével és Gombos Kati színművészzel. Ez az esemény volt a kezdete a hosszú évekig tartó mély és igaz barátságunknak Keresztury Dezső és hajdani iskolája között. Akkor Felházi György állított össze a költő műveiből a köszöntő műsort. Utána közvetlen beszélgetés kezdődött. Akkor alapították meg a hallgatói, hogy lebilincselő egyéniség, akinek szívesen válnak a rabjaivá. Köszönő és köszöntő rabjává. Mert sokat köszönhetünk neki. Az alapítványokat, amelyeket akkor adományozott egykori iskolájának, amikor ez még nem volt elterjedt szokás. Állami díjának teljes összegéből lett az alaptőke 1978-ban, amelyet kiegészített 1984-ben kapott megyei alkotó díjának pénzeivel. Az alapítványi díjakat kiérdemlő tanulók nevének megörökítésére gyönyörű ezüsttálakat is ajándékozott. A Keresztury Dezső Irodalmi és a Keresztury Mária Zenei Díj elnyerésének igényes

feltételeit közösen fogalmaztuk meg az alapítók. Dezső bácsi még Mária néni zongoráját, sőt régi harmóniumát is nekünk adományozta. Dediált könyvei pedig könyvtárunknak nem csak hasznos darabjai, de díszei is. Neki köszönhetjük, hogy megismerhettük a társaságában érkezett Amerigo Tot, azaz Tóth Imre világhírű magyar származású szobrász művészt is. Elbűvölő társalgás alakult ki köztük és a diákok között. Köszönettel tartozunk neki, hogy barátságába fogadott minket.

- *Milyen volt Keresztury Dezső, a tanár?*

- Osztálynapló örökíti meg, hogy irodalom órát tartott az egyik negyedikes osztályban. Akadémikus a középiskolában. Máskor a zsenge költő palánta verseknek készült sorait szedte ízekre. Olyan verselemzést kerekített nagy hirtelen, hogy a kislány nem megalázottnak, tudatlannak érezte magát, hanem pályája kezdetén álló verselőnek, aki az idősebb költőtársától kapott izletes útravalót. Még 82 évesen is, a gyerekeket felnőttként kezelve mutatta meg, hogy a tudáshoz, a még több ismerethez, mondhatni a gazdagon megrakott szekérhez alapos, elemző részletmunkával lehet eljutni. A kajlán megpúpozott szekérrel el sem szabad indulni az úton. Hanyag, felületes munkának nincs helye sem itt, sem ott. Ezért szólok örömmel erről az őszinte, tiszteletre méltó emberről. - fejezte be emlékezését a nyugalmazott igazgató, akinek nem kis szerepe volt abban, hogy a Nyugat második nemzedékéhez tartozó költő, tudós irodalmár – annyi kimaradt év után - újból otthon érezte magát szülővárosában.

Németh János

Dezső bácsira emlékezem

Kezét kissé felemelve felém néz. Ama jellegzetes Keresztury-mozdulattal, mintha valamit mondani akarna. Felütöm vendégkönyvem első lapját és megszólal. „Ki lelket lehelt az agyagba Isten volt. Az az ember is, ha munkáját abba nem hagyva lelket varázsol az agyagba, így lehet tán még Isten is.”

Megelőlegezett bizalmával lehet, de biztosan tudom, érezte „agyagjaimat”. Erényeivel, hibáival együtt. „Németh Jancsi mindvégig tarts ki” – írta

egy másik könyv első lapjára. A jó szándék embe rének tartott. Én őt a Mesternek, a pannóniai magyar léleknek. Átala éreztem meg igazán a kötődést a szülőföldhöz, mely Egry József, Borsos Miklós és több más, jeles művész ars poeticáját jellemezte. A dunántúli hexameterek, az Egry breviárium az én imakönyvem. Zavaros világunkban útmutató, hogy művek létrejöhetnek mostoha körülmények között, homályos kis szobákban, ködös őszi vagy téli napokon fázósan, betegen, ha szívünkben ég a láng. Ha a szülőföld lelki táplálékot

ad. A motívumok a Balaton sokszínű fényjátéka, a tihanyi pásztor arcának életredői, lélekbe látó tekintete, a tájban izzadt homlokát törülő szőlőmunkás egy pillanatra megáll. Kapájára támaszkodik. A verőfényben a Badacsonyi orgonásípjai verik vissza a déli harangszót. Ember a fényben, a térben, az élettérben. Ez a haza. Trikolór szivárvány ível át a tó felett. Kövér esőcseppek az érett szőlőfürtökön. A fáradságot legyőzi a friss oxigén. A tó és az ember együtt lélegzik. Ezt látta Egry és festette, ahogy ő látta, a világot. Borsos Miklósnál a pannon tenger és az égei kultúra ölekezett egymással. Tihanyban egy magyar szobrász faragta kőbe álmait. Mindez és a második szülőföld, Nemesgulács, ahol Kereszturyék háza volt, lakóinak mindennapjai, a szépséges gulácsi hegy süvege, a borvízű forrás, fasorral szegélyezett utak. A Balaton felvidék lágy, plasztikus földhullamai, ligetei kitéphetetlen gyökerek. Akár a göcsejiombok, az akkori poros kisváros, Zalaegerszeg, ahol a gyermek Keresztury napvilágot látott. A Deák Ferenc Gimnázium, a tanárok, Pehm József hitoktató, az apátplébános, a városháza a Kazinczy tér

sarkán, ahol apja polgármesteri hivatala volt, a kéttornyú nagytemplom, aminek tornyában a harangkötelet húzta, a Jánka-hegyi vasárnapok a szőlőhegyen, egy fénykép a gróf Apponyi Albert utca sarkán lévő házból, az udvaron artézi kút. A kis Dezső a kút pumpájánál.

Az utca közös gyökér. A 23. számú ház bejárata felett hatalmas tábla hirdette: Németh Gábor és fiai cserépkályha és agyagáru készítő. Kitüntetve az országos ezredévi kiállításon. Pár évtizeddel később ebben a házban születtem, egy olyan mester, a nagypapa műhelye mellett, aki Dezső bácsi édesapjának is dolgozott. Lehet, hogy a kis Dezső is megfordult a műhelyben. Talán agyagot is kapott, hogy golyót csináljon, vagy gyúrkáljon valamit belőle. Életem nagy ajándéka, hogy Keresztury Dezsővel, nekem csak Dezső bácsival, ilyen közeli barátságba kerültem. Első találkozásunk olyan volt, mintha már láttuk volna egymást. Tudott rólam mindent. Honnan? Földijeimtől, mesteremtől, Borsos Miklóstól, akivel jó barátságban volt? Nem tudom. Igen nagy tisztelettel közeledtem hozzá, gondolván, hogy én csak egy göcseji keramikus

Sinkovits Imre, Keresztury Dezső, Németh János és Amerigo Tot Németh János zalaegerszegi műtermében

vagyok, akkoriban gyártás előkészítő művész a kályhagyárban. A jelzőt gúnyolódva mondták főnökeim, mert valójában ott nem kellett művész. Először annak Borsos Miklós nevezett, aki a Páter dombi műterem látogatása után egy alkalommal velem kezét szorított, és kollégának szólított. Így lettem először művész Zalaegerszegen. Dezső bácsi a földit látta bennem, aki ráadásul ősei nyomdokán a sarat gyúrja. Ez volt az első láthatatlan kapcsoló köztünk. A látható, ami a műhelyben volt. Végigsétált és meg-megállt a munkák közt. A korszómat kezdte nézni. Halk zene szólt, mint nálam mindig, most éppen kórusmuzsika. Megjegyezte: Visszacseng a zene a kerámiában. A forma és a tartalom gondolatra készített. Így gondolom én is, ezért is oldódik a lelkem örömben, bánatban, reményben a zenében. Nem kellett magyarázni, megértettük egymást.

Az első látogatás után mindig figyelemmel kísért és nem múlt el egerszegi útja, hogy be ne pillantson műtermembe. Aztán következtek a kiállítás megnyitók, Csók Galéria, Fészek Klub, Vigadó Galéria, Múcsarnok, kedves, biztató szavai kételyeimben eligazítottak, hitemben megerősítettek. Itt egy pillanatra elém tűnik egy régi fotó, 1976-ból, a Múcsarnokban kiállítás megnyitón Borsos, Gádor, László Gyula társaságában üdvözölhettem.

Balatonfüredi téli tartózkodásai alkalmával sokszor meglátogattuk. Egy ilyen alkalom után küldött levelében, kockás füzetlapra írt vers volt. „Németh Jánosnak.” Ez a megtiszteltetés könnyet csalt a szemembe. Szorongva, betűzve olvastam el. Vajon meg tudok-e felelni a nagy bizalomnak, szeretetnek, ami a sorokból áradt? Ez lett a másik breviáriumom, ami egész életemre kötelez.

Kedves emlékem az 1980-as év, amikor műtermembe hozta vendégeit, Amerigo Tot magyar szobrászt és Sinkovits Imrét. A vendégkönyvbe Dezső bácsi szép sorokat írt, melyet Sinkovits Imre önkarikatúrája díszített Tot szignója mellett. Négy év múlva, az ő 80. évfordulójára domborművet készítettem a Jánka-hegyi ház veranda falára. „Otthoni táj, emléked, mint vér jár a szívemben” – írta. Ez volt a gondolat. A tájban, mint álom, jelképes motívumok jelennek meg. Szőlőhegy, útszéli fészület, pince, harangláb, pihenő kaszás, kalászosok, virágok, a táj növényei, akár egy vers sorai, melyek a szülőföldet idézik. Ez a találkozás szép

ünnap volt, írónak, egerszeginek, keramikusnak. Egy régi háztömb helyén, a Rákóczi úton új gimnázium alapkövét rakták le. Egymás mellett álltunk. Az épület 1986-ban készült el. Pályázat alapján az aula falát díszítő domborműre megbízást kaptam. A csodaszarvas-legenda alapján készült allegorikus dombormű a zalai tájban, utalva szülőföldünkre, történelmünkre, 1988-ban készült el. Dezső bácsi betegsége miatt az avató beszédét írásban küldte el. A kész domborművet fotóimról látta először. Aztán következő egerszegi útja alkalmával eredetiben. A hétágú, mély gyökeret eresztő gesztenyefa az ő sugallatára került az agyagtáblára.

Évek teltek el, találkozások a Szent Korona utcában, Balatonfüreden, a műteremben, és sajnos a Kútvölgyi kórházban, mert jött a bénító kór. A testben és lélekben erős alkatú ember munkával viselte sorsát. Így is mindig kedvesen fogadta a szívéhez közel állót. A kőasztalnál ülve, a diófa alatt beszélgettünk. szemben a pince bejárata fölött fejjel felül álló gyertyatartó, melyet tréfásan csak „lángelmének” hívtam. Innen mindig jó bor került az asztalra, a kedves Mara pogácsája mellé. Az időben már túl járt a hetvenen, de egykoron a hetvenéves Keresztury írta: „Csak tedd, amíg tudod, a dolgod, Töredékeit ha behordod Ne kérdezd hetven éved Ugyan hová és kié lett.”

De kérdeznünk kellett immár később a kilencvenkettediket, amikor is 1996-ban meglátogatta szeretett szülővárosát. A kocsit Balatonfüredről hozta, télutó volt, a Jánka-hegyi házban találkoztunk. A nap bágyadt sugarait csillogva verte vissza a szemközti dombokról az olvadni készülő hó. Itt voltunk atyafiak, barátok, városi és megyei előljárók. Aki szerett és akik szerették, mindenkihez volt kedves szava. Amikor már csak páran maradtunk, megkérdezte tőlem: Mit csinálsz most? Nem várta meg válaszom. Meglátogatlak – mondta. A járása engedetlen lábbal nehezen ment, de kocsiba tettük a segédeszközt is. A Páterdombra autózva a ház hátsó bejáratánál álltunk meg. A kocsiból kiszállva tekintete végigsimogatta a havas Géva és Pipa hegyet. A mi hegyeinket. Egyedül voltam, feleségem Svájcban, a lányomnál, ahol első unokám született. Klára segített a vendéglátásban. Jóízű beszélgetés kerekedett. Mindent újra megnézett. Az állványon, készülőben lévő, domborművem le-

kötötte figyelmét. Minderről megfeledezett. Nem a beteg Dezső bácsi volt nálam. Ezt a vendégkönyvbe írt sorok is bizonyítják:

„Ahol jól érzem magam
oda mindig visszatérek,
kedélyem ottan rendben van,
kivirágzik a lélek.”

A nap már lemenőben volt, kocsimba ülünk és végigvittem a városon. Megnéztük a volt ispotályt, a nemrég készült Szent Rókus domborművet, kedvenc utcákat, tereket, Csány, Kazinczy, Deák tér. Itt a Deák szobrot oldalról nézve tréfásan kérdezte: Miért lép le a talpazatról? Tekintete a nagytemplomra tévedt, és a szemben lévő saroképületen, édesapja volt hivatalán pihent meg. Tovább autóztunk, a gimnázium és a barátok Jézus Szíve temploma felé vettük utunkat. Majd elfordultunk a Szív hegy és az Egerszeg hegy irányába. A dombokon csillogott a kései puha hó, a göcseji hegyek mögött búcsúzni készült nap sugaraiban. Éreztem, itt és most búcsúzik Dezső bátya első szülőföldjétől.

Egy fényképet örök, melyet ezen a napon kaptam tőle, a Jánka-hegyi ház teraszán áll. Svájcsisapkáján hópelyhek. A hátlapon a sorok:

„Tedd el emlékeid közé
arcképemet
Nem lehetek
Példád, testem a földé,
lelkem a tied.

Dezső bátya, 1996 tavaszán.”

Aztán hosszú útra ment, de tudom, itt van köztünk most is. Emlékére egy domborművet készítettem, a második szülőföldjén, a Balaton felvidéki Nemesgulácson került a helyére. Én már nem földi arcát látom, inkább annak égi mását. Kéttörzű életfa magasodik, az öreg törzs körülfonja a belőle éledő hajtást. A horizonton az egyik oldalon a felkelő nap, a másikon a szintén felkelő hold. Az élet örök megújulás. Az erős gyökérből új élet sarjad, ha van jó föld, hazai föld. Mint ahogy hazáról szóló versében írja:

„Mit ér az élet, ha nincs haza. De van.
Termőföld, gyümölcsös, karám.

Itt éltem igazán. – Tán messzeségben valahol több lett volna

Nyugalmam, bérem, de itt volt a hazám.”

Dezső bácsi életműve örökségünk, kincs, hogyan élhetünk magyarul a mi Európánkban.

Péntek Imre

„...műve lettem vagy töredéke...”

Vázlat a lírikus Keresztury Dezsőről

Költőként későn indult, bár mives verseit az első pillanattól egyértelmű elismeréssel fogadta a szakma. A késői indulás, a visszahúzódás egyik oka lehetett az a bécsi Collegium Hungaricumban 1924-25-ben történt epizód, amelyről a következőképpen számol be a *Szülőföldeim, emlékezéseim* című kötetében: „Ferenczy Géza tagbaszakadt, fantasztikus önbizalommal rendelkező ember volt. Biztosan tudta, hogy ő zseni, és pedig költőnek, tudósnek egyformán az. Megmutattam neki verseimet, mert persze én Bécsben is írtam verset, s nem is keveset, bár helyemet inkább keresve, mint megtalálva. Ferenczy Géza véleménye lesújtó volt.

Nem lehetett egészen igaza, ezt a későbbiek bizonyították, de megsemmisítő bírálata, melyet megfellebbezhetetlen fölényrel adott elő, arra elégséges volt, hogy amúgyis megingott költői önbizalmamat halomra döntse. Esztendőkre 'elnémultam' tehát.” Szerencsére megszületett – ebben az érlelődő magányban – az *Esti imádság*, melynek sikere visszaadta alkotói önbizalmát. Mindenekelőtt a *Nyugat*, majd a *Magyar Csillag* közlései szintén jeleztek: a komoly felkészülést igénylő, első tanulmányokon, irodalomtörténeti elismeréseken túl lévő tudósjelölt továbbra sem adta fel lírikusi ambícióit. Ezt bizonyítják már jóval az ötvenen túl sorjázó verskötetetei. Bár költői életműve a mai irodalmi kánon megítélése szerint a peremre szorult, de a kellő távlat megteremheti az újraolvasás és az újrafelfedezés igényét. A századik születésnap

mindenképpen alkalmat teremt az efféle újraértelmező szándékoknak.

Első verskötete 1956-ban jelent meg, lényegében egy hosszabb ideig formálódó ciklus darabjait adva közre (legalábbis a kötet jelzése szerint). A *Dunántúli hexameterek* a nemesgulácsi hazautazás(ok) élményeiből született, de jellemzője az időbeli csapongás, az összegzés szándéka, melyet a következőképpen intonál a költő:

„... a tűnt fiatalság
színe szűrődik a táj hars, mai fényeinek át, s mint a megújult sebben a vér, buzog, önt el a forró emlék, felszakad, torkomig árad a múlt.”

A fiatalság színhelye az egykori ház, „bádogtetejével”, s egyszerre felidéződik (a versben) a család forgataga, s „Egy szekrény fenekén sértetlen megvan az ősök / albuma.” A továbbiakban feltűnnek a gyermekkor szereplői, mai szemmel, Canda kánász, Teca néni, a vén Csider, s felidéződik a végtelen munkabírású nagyapa alakja, akit itt ért a vég, s temetésén „sírva követték... ünneplő feketében... nehéz léptekkel a gazdák”. A gyermekkori szerelem („Oly gyönyörű volt!”), Rózsa üdvözli, immár „kese, ősz haj / látszik fejkendője alól;...”. A pajtások, játszótársak, nők, asszonyok kavarognak elő az eltűnt időből, szüret hangulata, vidámsága, s persze nem hiányzik a Balaton ezer arca, káprázatos természeti képek sorában. S az utolsó sorokban fogalmazódik meg harmóniát, belenyugvást sugalló, az idő múlásába belenyugvó konklúzió:

„Forrás öble a táj, ahol éltem, hús vize mély csend, hősínű, gyöngy kócsag szárnyal ezüst magasán.”

Próbálkozzunk meg egy kis korabeli széttekintéssel: milyen volt az irodalmi, művészeti élet, a szellemi-politikai közeg, amelyben ez a verskötet megjelent. Kétségtelenül, a felpezsdülés időszaka a Rákosi-éra szemellenzős dogmatizmusa után. A fellélegzés. Ekkor tűnik fel Juhász Ferenc és Nagy László, új lendülettel alkotnak a korábban elhallgatott, félreszorított írók, mint Szabó Lőrinc, Vas István, Örkény István, Zelk Zoltán, Kuczka Péter. Váltak folynak az írószövegekben a „szocialista realizmusról”. Mégis, a népi írók köréhez tartozó al-

kotók óvatosan fogadták a Sztálin halála utáni „olvadást”, Nagy Imre fellépését, a kommunista párt belüli reformok hírére. Ezt a távolságtartó óvatosságot sok minden indokolta. Béládi Miklós *Válaszutak című* tanulmánykötetében található egy rendkívül érdekes, nagy ívű Illyés-tanulmány, *Korfordulók és a költészet válasza* címe, amelyben kiválóan jellemzi a korabeli légkört (nemcsak Illyésre vonatkozóan): „Illyés Gyula éppen hogy nem volt a szocializmus eszmerendszerének ellensége (1983-ban másként aligha lehetett fogalmazni), de nem lehetett híve a Rákosi-féle klikk vaskezü proletárdiktatúrájának sem. A negyvenes évek végén elhamvadtak reményei, hogy a magyarság haladása az „arányos ütem” jegyében folyhat tovább, bizakodását ugyan még ekkor sem veszítette el, de ezután hosszú ideig bizalma egyes-egyedül a nép megtartó erejéből táplálkozott. Költői szereptudata átalakult, a hatalomból kirekesztett nép önismeretének, tudatának formálását tekintette időszerű feladatnak... Nem a vátesz szerepét vette fel... Felvilágosító, közvetítő és összefoglaló munkát végzett... Nem csatlakozott az ötvenes évek első felének „ellenzéki” irodalmi mozgalmához... A legsúlyosabb helyzetben is megőrizte önuralmát, saját ars poeticájához igazodott, és jó művekkel nyilvánított véleményt.” A kissé hosszúra nyúlt idézet számos kapaszkodót kínál Keresztury Dezső *Dunántúli hexameterének* és tágabbban lírájának értelmezésére. Igen, a bizalom – valamiképpen abban, hogy el lehet viselni (túl lehet élni) az erőszakos beavatkozásokat a társadalom természetes szövetébe – a nemesgulácsi tapasztalatokból táplálkozhatott, a „nép megtartó erejéből”, e meggyőződés a sokat látott-megélt nemzedék magatartásának meghatározó irányítójává lett. Természetesen, később még inkább oldódott a tartózkodás, s ehhez a hatalom gesztusai is hozzájárultak. De volt egy határ, amelyet sem Keresztury Dezső (sem kortársai) nem léptek át. (Az a bizonyos felvilágosító, közvetítő „költői szereptudat” pedig kezdettől fogva jellemezte Keresztury lírai megnyilatkozásait.) Még így is elég terület nyílt értelmes tennivalókra, s bőségesen éltek is ezzel. S a félreszorítottság után fokozatosan érkező elismerés is ösztönözhetette a *Visszatérő dallamban* (is) felbukkanó motívumot:

„...Elég
volt neked munkák, napok csöndje; süppedve se
adtad föl; jöttek jobb napok; irigyeid
ingerli csak, hogy ami elejtett: fölemelt...”

Csendes elégtétel sugárzik a sorokból, de nem több. Azzal is tisztában van – ugyanitt olvasható:

„Voltak nagyobbak is:
őrződ nyomuk, mert önmagad maradtál...”

Ez az őrző, megtartó, pásztori magatartás – főként a hatvanas évek után – egyre tisztábban, karakteresebben kivehető ebben a sokszínű, a klasszikus formakultúrához mindvégig hű lírai oeuverben. A kérdés, amely a *Pásztor* című versben fogalmazódik meg, ugyancsak ebből a kérdéskörből fakad:

„... s megfejtetem-e már,
mi készlet kockáztatva is óvni a többiekét?”

A megfejtés nem rejtőzhet másutt, mint abban a mély hitben, hogy a magyar költő itthon képes hivatásának legjobban megfelelni. Történjék bármi tragédia. (Mint például az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése.) Ezzel kapcsolatban keveredett polémiába Tollas Tiborral, a Münchenben szerkesztett, emigráns *Nemzetőr* szerkesztőjével, aki egyik cikkében az árulók körében említette nevét. Keresztury Dezső keményen visszavágott az igaztalan vádra az *Egy kibujdosotthoz*-ban.

„Árulónak mondsz? Feleljek a vádra?
Ki árult el s mit?..
Kibujdostál? Csak megfutottál akkor.
Én itthon álltam, ha kell a halált...”

S még odább: „én népemmel kollaborálok / vagyok, ki voltam, azonos az út!...” Nos, ez a helyzet mégsem volt olyan könnyen föloldható, bizonyítja ezt a Brusznai Árpád emlékének szentelt vers, a *Mindig több*. Mint ismeretes, a veszprémi, béketeremtő latintanárra „Gyanútlan volt. Hívőbb a kelleténél...”. S ezért kellett meghalnia. (Ha elmenekül, életben marad.) Az emigráció nem csak „ál” – valódi Rodostó is volt. Természetesen ezzel a hazaiak is tisztában voltak, ám a „ történelmi szelárnnyék” (Illyés Gyula kifejezése) mégis lehetővé

Keresztury Dezső Zalaegerszegen

tette az ország gyarapodását, felemelkedését. A párbeszéd igénye és lehetősége – az emigráció értelmiségével – csak évek múltán alakult ki, az Anyanyelvi Konferenciák során, s ezeknek a fórumoknak egyik jelentős szereplőjévé éppen Keresztury Dezső vált. Hadd idézzem ide az 1981-ben elhangzott, s a *Helyünk a világban* tanulmánykötetben közölt *Gondolatok az Anyanyelvi Konferencia pécsi irodalmi műsorához* bevezető részletét. „Az anyanyelvi konferencia azóta lezajlott eseményei, konferenciái, bizottsági ülései, vitái azt mutatják, hogy máris lényegesen túlléptünk azon a kezdeti, kisebb körű koncepción, ami voltaképpen nem volt több, mint nyelvápolás. És ezért jött létre a mai este, melyen először szólal meg az az „ötágú síp”, amelynek Illyés Gyula nevezte a mai magyar irodalmat; először szólal meg, s ha erre gondolok, ne vegyék rossz néven, hogy egy kicsit érzékenyülök, mert ennek az ötágú síp koncepciónak a létrehozásában – főképpen nem megfogalmazásában, hanem gyakorlati megvalósításában – tíz-tizenöt év keserves, türelmes, nagy diplomáciát kívánó munkájában az én részem is benne van.” (Jellemző, hogy a Béládi Miklós által

szerkesztett *Vándorének – Nyugati és tengeren túli magyar költők antológiája* csak 1983-ban „jöhetett ki”, bár a megjelenést erre az alkalomra tervezték.) S még egy figyelmeztetés: „Csak önmérséklet és arányérzék vezethetett és vezethet át bennünket százados nehéz nyomorúságainkon.” Nem működött ez másként a „puhuló diktatúrában” sem, jól tudta ezt Keresztury Dezső. A kockázatvállalás és az „Igazat szólj!” parancsának konfliktusa sohasem könnyen eldönthető. Az értelmes kockázatok vállalásának azonban igazi hőse volt a következetes, halk szavú költő; erre a fenti idézetek és sokoldalú életművének számtalan írása bizonyíték.

Mégis, tekintsük át, milyen lírai műfajokban valósult meg ez a körvonalazott költői program. Elsősorban az élménylíra dominált: a tájvers és a zsánerkép. S ehhez még járult a pályatársak, művészbarátok műveinek ihletése, az ajánlott versek. A két kötet – a *Dunántúli hexameterek* és a *Lassul a szél* – után a harmadik, az *Emberi nyelven* (1965) válogatott verseit tartalmazza. Ebben a tájvers és zsánerkép számos remek darabjával találkozunk. Talán egyik legjellemzőbb ciklusa e műfajoknak a *Vidéki képek*, mely egyszerre festi a természet ezernyi csodáját, az évszakok változását, s a tájban felbukkanó alakokat. Két idézet, két példa.

„A hajnal mély egén pacsirta szól,
csattogva száll a lágy párákon át.
A forrás felel neki: a föld alól
csobbantja a másik mélység szavát”.

„Ég a beton, rajta
rézbőrű sereg
sütkérez: egy falka
meztelen gyerek.”

A Balaton-felvidék múltja, kultúr hagyománya, Berzsenyi Dániel és Festetics György alakja, a keszthelyi Helikon ünnepségek, az ide települt művészbarátok, társak szintén számos versét ihlették. S természetesen, a háttérben ott van a tihanyi remete, Illyés Gyula, akivel több évtizedes kapcsolata több volt, mint barátság. Ez adódott a Nemzeti Parasztpárthoz való tartozásukból, a koalíciós időkben Keresztury Dezső kultuszminiszteri működéséből

is, de a szellemi és magatartásbeli azonosságok még inkább fontosak voltak. A *Kertészbiztató*, Illyésnek ajánlott, 1982-es versében találjuk ezeket a sorokat:

„...És akarod, nem akarod,
az ősz nap bár nyirkossá válik,
jellé magasló alakod
árnya elér a láthatárig.”

Ennek a „jellé magasló alaknak” halk, csendesen tevékenykedő, nem lankadó szövetségese volt Keresztury Dezső egész életében. Egry József és Borsos Miklós, a két, a balatoni tájhoz kötődő képzőművész ihletése is remek költeményekkel gazdagította lírai oeuvre-jét. A *Balaton pásztor* című versében, mely Egry festészetének is egyik meghatározó motívuma, kivételes, láttató erejű metaforákkal idézi meg a fény és tér játékeit, végsőkéig kihasználva a nyelv megjelenítő lehetőségeit.

„Ringva pihen a táj; felszakad a messze tér,
s forró özönével mindent egybemos a fény...
Az ég s a víz fátylas tükre közt, a boldog
sűrű levegőben gyors sirály cikázik;
lengve nyújtóznak a fénylő ködbe oldott
felhők, hosszú árnyék hull a szemhatárig...”

A *Borsos Miklós két szobrára* című versében a művész két remek alkotása felidézte gondolatok, élmények nyerne harmonikus lírai formát. A Szabó Lőrinc portréban – egyébként valóban Borsos Miklós egyik legszebb, leghatározottabb műve – az érzéki (állati) és a lelki erők küzdelmét látja:

„Ó, jaj az állatnak, kiben a lélek
oly nagyra nőtt, hogy ami ő : magával
s amiben él: többé egyet nem érthet,...

Ó, jaj a léleknek, ki semmiért egészen
akarta megkapni a lét örök
értelmét, teljességét...”

A *Balaton szél* hexameterei finom, lebegő ütemekkel hódolnak a „pannon vágy s görög álom szült hab lánya” előtt – s a szinte nem e földi harmonia, szépség lengi át a „tündér táj derűjét”.

A program megvalósulásának első időszakát tekintettük át, ha vázlatosan is. Keresztury Dezső tehát a csendes építkezés útját választva, a lehetséges, az elérhető bölcsességével – múltbéli tapasztalataival, kivételes szakmai tudásával – felvértezve „jó művekkel nyilvánított véleményt”. Egy-egy után jelentek meg kötetei, a késői indulás hátrányait immár teljesen feledtetve. A hetvenes évek lírája még kiérleltebb, még teltebb hangzású versekkel jelentkezik. Az *Égő türelem* (1975) és a *Nyitott kör* (1976) után ismét egy összegző, közösségi gondokat megszólaltató kötetet tesz le az asztalra, *Így éltem* címmel. „...Ritkaság ma, hogy ilyen heves etikai indulatok ennyire veretesen jelentkezzenek a lírában... Ez a poézis annak jeles és jogos illúziójának gazdag és éltető foglya hosszasán, hogy a teljes emberi személyiség és a teljes emberi történelem tanulsága összegezhető sziklaszerű-kinyilatkozató pillanatokban... Kereszturyra történetesen az a feladat várt, hogy megemlje líráját, hogy ún. „öregkori” (pontatlan szó!) költészetével a legerősebb hangok közé emelkedjen...”- írta róla a jóval fiatalabb pályatárs, Tandori Dezső. (A kötet a költő hetvenötödik születésnapjára jelent meg.) Nos, ez a „megemelés” a kötet darabjait végigolvasva, tökéletesen sikerült. Keresztury Dezső, a maga választotta kötött versformák, nyelvi eszközök birtokában valóban sajátos, kései klasszicizmus jegyében alkotott. (Csak melleleg: ő volt egyike azon költőknek, aki a szabadvers korabeli divatja, nyelvi szabadossága (lomposága) idején hihetetlen gondnal formázta verseinek „írasképét”. Számára a nyelvi kötöttség nem akadályt, hanem a mondandó pontosabb, precízebb, kidolgozottabb megfogalmazását szolgálta. Az írásjelek mindig gazdagon, rendkívül finom érzékel elhelyezve ((és funkcionálisan!)) jelennek meg, a pontok és vesszők mindig a helyükön vannak. És ami a legjellemzőbb: a kettőspontok és a pontos vesszők gyakori és tudatos használata, a gondos érzelmi és értelmi tagolás érdekében.)

A korábban is kedvelt tájversek a *Kertben* ciklusban kapnak helyet. Egyébként a kert egyik kulcsmotívuma költészetének. A megművelt, virágzó kultúrtáj eszményét még gyerekkorából hozta magával. Mind édesapja, mind nagyapja kertészkedő, szemző-oltó ember volt, aki a kerti munkában nem csak gondot látott, hanem elfojtott szenvedélyeit itt, ebben a körben élte ki, s

gyakran ide menekült a világ bántása elől. Nagyapjáról írja a *Dunántúli hexameterekben*:

„ ...s minden elől, mibe vággyal, csellem fonta az élet,
férfimagánya köré itt vont Krisztus-töviséből
zöld eleven gyepüt...
s vénségére ki sem lépett már kertje magános
útjairól...”

Itt is, mint másutt is megnyilvánul Keresztury halk, rejtőző, de mégis vádló polgári életforma „siratója”. Ha valaki, ő tisztában volt azzal, mennyi érték esett áldozatul a barbár, politikai elégtételért, igazságtételért lihegő, szociálisnak álcázott, korlátozott ortodoxiának. Az *Emlékezés apámra* című versciklusban ugyancsak előtűnik a kertjét gondlald művelő férfi alakja:

„Kivel beszélhetett?..
... mert nagyszerű kertész
volt egykor; - tán a csönddel, melyben az égről,
tóról
hulló s visszaverődő fény szűri át a bazalt izeit
a szőlő fűrt zamatává...”

Azonban az e ciklusban feltűnő kert-motívum már egyre áttételesebb, jelképeesebb. A „csendbe-merülten” vén diófája alatt ülő költő már nem a természetes figyeli, hanem befelé hallgatózik, az elmúlás szólamait szölongató sejtelmek, múltbéli árnyak szigetén... Ahogy ez a *Türelem* című versben oly megrendítően, de mégis önsajnálattal nélkül megfogalmazódik:

„Ködbe merült a Fiastyuk
a lehullt nap után.
Mind több a megszakadt ut,
a beérő halál.”

A végsőkéig kitartó kötelességtudat, fegyelem parancsa, a „szolgálók”-erkölcse szerint azonban nincs pihenő, nincs megállás:

„Dolgunkat s ne azt firtassuk,
az utód mire vár;
daloljunk: búcsúzó hattyuk,
csak önmagunknak bár.”

Azonban a kötet súlypontját az *Így éltem* ciklus hordozza. Ebben megtalálható az „ajándék idő” kegyeltjeként a folyton égető lelkifurdalás, hogy az életmű „cserép” marad, nem áll össze teljessé, maradandó egészé. A felriadó alvó hallja az üzenetet: „Írd, ne halaszd holnapra!”, másként, kegyetlenebbül: „Bitang, nem végzed a dolgod!”. Az önfelexiók, önvizsgálatok sora követi egymást, mint a *Beszélgetés a küldetésről*, a *Beszélj? Hallgass!, Engem, nekem*. Az őrzés, megtartás motívuma immár a saját személyiségére vonatkozóan is megjelenik; és ezzel kapcsolatban a beteljesülés, az „érdemesség” elérésnek kínzó tudat és vágya is megjelenik:

„Csillag, ha fullad a napba,
magad vigyázz magadra;
ha jut még néhány év rád,
rakd téglára a téglát,
tudd, hogy életedet
beleépítheted
porból rakott guládba,
s meggyőződ Istenedet,
hogy nem éltél hiába.”

Az Arany Jánosi „örök kétely” Keresztury Dezsőt – a kiváló Arany-kutatót – is mélyen áthatja, foglalkoztatja. De rendkívül érdekes módon, ez nem esztétikai, etikai jellegű kételkedés, nem csak önmagával vitázva, de szkepszise kiterjed a történelemre, a vallásra, a hitre is. Nincsenek tanulságok, nincs elégtétel:

„nincs az örvényben Ararát,
bár Isten megigérte,
ki ha megrázza a szitát,
nem a szemét hull a szemétre.”
(Vitában magammal)

Pedig az elvégzendő feladatok súlya ránehezül a lélekre („De soha nem nyughatom már:..”), s az etikai megtisztulás adhat csak reményt (hiten túli reményt) arra, hogy méltósággal készülődhessen arra a bizonyos végső számadásra. („...ha csontig ég lesz újra tiszta, / akit az Isten megsegít.”) S újra felerősödik az a tudat, amely költészetében végig jelen van – valami kivételes védelem alatt áll, valamilyen nem evilági erő, hatalom a végzetesnek tűnő, a megsemmisülés, a halál közeli helyzetek-

ben, pillanatokban mindig segítségére siet. A ciklus utolsó három nagy verse – a *Számadás*, az *Így éltem* és a *Valaki tenyerében* – gazdag érzelmi-gondolati kitérőkkel bejárja a szkepszistól a bizonyosságig terjedő „feszítvolságot”. A *Számadás* a végsőig fokozza a felhalmozódott, zaklató bizonytalanságot, megválaszol(hat)atlan kérdések sorával közelít a múlandósággal terhelt emberi sors magas és mélypontjaihoz. A titokzatos belső én, (a „Százezerarcú”) „szervezi napjaimat” – írja a költő – „itt-ott ha súgja céljuk s értelmük?”; az Életerő „mindig újra- / töltötte testem, lelkem... ha felbuktam?”; „Számot adni? Miről? Kinek?”; igen, ezeknek a végső szembesüléseknek a súlya alatt csak „megrogyni”, térdre rogni lehet. Élni azzal a tudattal, hogy „újra kezdeni nem lehet.” Az *Így éltem* hasonlóan a visszatekintés, a tanulságok keresésének (és levonásának) verse. (A „megszakadt” íráskép a nehezen kimondható, felszakadó valóságos tartalomra utal, s ismételt bizonyítva, milyen tudatosan és bravúrosan bánt Keresztury a formai eszközökkel.) Az etikai elem, az etikus magatartás ismét a költemény fő szervező elve:

„...azokhoz álltam, akik borzadva, megkínzottan
kítartottak, végezvén mit rájuk szabott a sors...
jártam sárban, mocsokban,
valami parancs hajtott, bérem csak lelki zsold;
tisztesség jóérzése...”

S ismét egy Arany János-i analógia az *Epilógusból* („bevert sárral”): „koholt / vádak útvesztőjében;... rám is freccsent a kosz, mit a csatorna kavart.”. Az elmarasztalás alóli felmentés érve: „ha marsoltam: társakkal ha daloltam: tiszta dallal... s vacogva bár megálltam, dermedtem béna sakkban...” S a „kiválás” mellet az azonosulás, a közös jegyek felmutatása és vállalása is hozzátartozik a teljes személyiséghez: „...nem vagyok több a többenél csak elvégzem a dolgom...” A kiválasztottság (vagy elrendeltetés) képlete szerint:

„Sokszor éreztem: vége van,
megölnek, elvesztem magam,
s mindig túléltem;...
valaki lenyúlt értem...
s elfértem tenyerében.”
(*Valaki tenyerében*)

Igen, egy „zárákkordokkal” telített kötet után mi jöhet még? – kérdezhetette az olvasó, a kritikus, s maga a költő. Hogyan tovább? Mi lehet még a folytatás? Nos, az élet újabb lehetőségekkel (alkotói évekkkel) ajándékozta meg a költőt, s újabb súlyos, változatos tartalmú köteteket tehetett le a magyar irodalom asztalára. A *Határok, frontok* egy évvel a rendszerváltozás előtt jelent a Magvető Kiadónál, a kötet szerkesztője Csiki László, a Romániából áttelepült kiváló költő, prózaíró és szerkesztő. Sok remek és jellemző vers található ebben az újabb termést felvonultató kötetben, mégis – ma, visszatekintve – érdekes megvizsgálni, miként tükröződött a „nagy változás” előérzete a költő gondolkodásában? A *Frontok* ciklus bizony utal a kibontakozó konfrontációra a pártállami hatalom és az ellenzéki szervezkedések között; elérkezett a nem várt történelmi szituáció – Illyés Gyula nem érthette meg -, amelyben Keresztury, talán nemzedéke képviselőjében is, keményebben, áttételek (cenzúra) nélkül fogalmazhatta meg véleményét. A kötet címadó verse, a *Frontok 3.* ciklusában nagy történelmi tablót fest, mely a hitleri birodalom összeomlásától a kommunista rend embertelenségéig, csalárd manipulációjáig tekinti át a huszadik század eseményeit; s ebben már a Gulágok szörnyűsége éppúgy megjelenik („...eltűntek jégmezőkre dobva / homokká morzsolts milliók...”), mint az 1956-os forradalom élménye, az eszmelovagok ígéretései:

„...Láttam testet márványba vésve
amint elnyelte az idő;
hogy Jóistent, Édent cserébe
ígért az áldozatszedő,
eszmét szavalt a nagy miéért,
miközben igazságtevő
válasza oly rend, mit a népre
zsarolást álcázni vet ő.”

Ebben a kontextusban kerül elő az *Átlépve a halálon* című, 1957-58-as vers is, mely a kivégzett Nagy Imre miniszterelnöknek és társainak állít emléket. Mélyen szántó, katartikus, a jövőt félelmetesen előre vetítő összefüggéseket villantanak fel a puritánul szentenciózusan fogalmazó, de mégis erőteljes sorok.

„Hogy meglegyen a gyalázat adója,
megint néhány olyat küldtek bitóra,
kik, hiszékenyen, harcosául álltak
ember jogának, rab nép igazának...”

Aki szerezte, súgta, segítette
s most bűnnek mondja: az ítélet felette...

A hóhér szól: Ez volt amit kerestek.
A költő: Igen, mert legenda lesznek,
ha él a nép, mely él az áldozattal;
s ha nem: ők így tudták a végső pillanatban.”

Tudunk-e élni az „áldozattal”? Valóban, nagy kérdés, kínos kérdés, a költői megérzés ismét valami lényegesre (elfojtottára, tudattalanba szorítottára) tapintott rá. Az 57. vers (1992) után még egy kivételes alkalom nyílt számára, hogy költészetének lényegét megmutassa. Az *Örökségünk* sorozatban – elismerés illeti az ungvári irodalmárokat, Dupka György és munkatársai vállalkozását – a saját változásában adhatta közre több mint hatvan év termésének javát *Féktelen idő* címmel (1994). Már az hosszabb tanulmányt érdemelne, hogy Keresztury maga miként ítélte meg lírai pályájának főbb hangsúlyait, tendenciáit, milyen kiemeléseket tett, s miket hagyott ki... A *Dunántúli hexameterek* például ebből válogatásból sem hiányzik; s ebben a sajátos elfoglaltságban bizonyára döntően befolyásolták a családi emlékek, édesapjának tragikus öngyilkossága, az elveszett Éden, a gyerekek- és ifjúkor világának újraélése. Nem maradt ki a Kert – mely a zalaegerszegi éveket, a kerttervező- és építő édesapa alakját idézi – ; a *Valaki tenyerében*, A *józanág lángelméi* (joggal hivatkoznak erre azok, akik a „zalai szellemiség” titkait bogozzák), a *Báronyszékekben*, mely ’45-46-os miniszterségéről ad érzékletes, hiteles lírai beszámolót. (Valamelyik vele készült interjúban olvastam, hogy a beszélgetőtárs megütközését fejezte ki, amiért nem szerepel *A hét évszázad magyar versei* című, 1966-ban megjelent, Király István, Klaniczay Tibor, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós szerkesztette antológiában. Azóta két antológia is korrigálta ezt a melléfogást, Lakatos István és Makkai Ádám költő-szerkesztők joggal gondolták úgy, hogy Keresztury Dezső nélkül nem lehet teljes a magyar lírai körkép. A *Cso-daszarvas nyomában* – a Makkai Ádám-féle válogatás -, melyet angolul és magyarul is közreadtak,

több költemény mellett a *Bársonyszékben* is olvasható.) A *Féktelen idő* utolsó verse az *Önarckép anygyallal*. Ismét csak azt mondhatjuk: Arany János-i bölcsesség és mélység szólal meg ebben, megrendítő és vigasztaló képekkel. Ebben találjuk a következő sorokat:

„...Alig sejtem, mi hajtott, gáncsolt,
mi éltetett túl és mivégre?
Isten győzött, vallott kudarcot, -
műve lettem vagy töredéke...”

Nagy Beáta:

Zalai Örökség Keresztury Dezső Lírájában

Az önkínzó, mentegetőző kérdésre ma, századik születésnapján csak egy válasz adható: maradandó művek és követendő magatartás Keresztury Dezső hagyatéka. Ha ez még nem is világos, „kibúvárlott” a „kánonfaragók” előtt; klasszikus formakultúrája és nemes humanizmusa „bérelt”, kihagyhatatlan helyet biztosít neki az örök magyar poézis mindenkori antológiájában.

„E tájban, e nyárban szabad-e még mai
gondokon tűnődni? Szülhet-e a völgyek
idillje könnyeket? Tudsz-e itt magadban
pörölni sorsoddal, mikor a végtelen
folytatódás munkál mindenben...”
(Keresztury Dezső: Halk lépéssel)

A zalaegerszegi Jánka-hegyen, a Keresztury-ház udvarán a költő versei közt lapozva, megérthetjük a tömör csodát. Ha átéljük a hangulatot, a „hegy” flóráját, felvillannak a boldog gyermekkori képek: fű, fa, virág bódult illata a szabad, kék ég alatt; a dombhátakra felkapaszkodó utak menti hajlékok, présházak sora; vagy a felsorakozó szőlőtőkék rendje, amint a felkelő nap átsugárzik a reggeli köd szürke fátyolán, s mindent arany fényben old fel. A Keresztury-ház tárgyi valósága, szellemi kincsei egyetlen képpé rántják össze mindezt. Amit úgyis tudunk, hisz él bennünk a halk derű, mellyel a szeretet szövi át az emlékeket.

* * *

Keresztury Dezső 1904. szeptember 6-án született a zalai megyeszékhelyen, s 14 éves koráig élt itt. Rövid, kezdeti szakasza ez egy hatalmas életútnak, de a ténynél fontosabbak az élmények, melyek a költőt a városhoz, s a zalai tájhoz kötik. A kisvárosi hajnalok ébredő lüktetése, az iskolába rohanás izgalma, az olajpadló szagú elemi, s a főgimnázium, mely előtt csodálatos vadgesztenyesor emelkedett. Aztán a vidéki élet minden rezdülése: az évszakok, kertek, cseresznyefák, szőlő és bor, s még ezernyi apróság, melyek parányiségükben, részletlétükben hordozzák a költő Egészről való tudását.

Ilyen örökséggel a szívében élte végig Keresztury Dezső azt a századot, mely harsogó modernizmusai fényében mintha megfeledezett volna a klasszicista mértékletesség szelíd szépségéről. A hosszú életúton Zala hű fiaként osztotta gyümölcsseit. Vallotta, szülőföldje nélkül az ember mit sem ér: „*Szerettem a várost... s férfiként is újra meg újra meglátogattam, hogy mint ama mondabeli Antheusz, erőt kérjek, kapjak a továbbéléshez, az újra- meg újraszületés fájdalomainak elviselésére.*”(1) Keresztury „klasszicista szigete” ugyanis nem volt zárt világ. Utak hálója szőtte össze messzi földekkel, városokkal

– idegen népekkel, idegen eszmékkel. Az örökkévalót azonban – „fölszövedezett kőként” hazatérve – a dunántúli, zalai táj jelentette számára. „*Az én viszonyom Zalaegerszeggel az oldódás és kötődés kihagyó, de mindig megújuló lüktetését mutatja*”(2) – írta a költő, s a szülőföld örökségének vallotta három legfőbb tulajdonságát: emberségességét, arányérzékét és természetszeretetét. E hármasság jegyében lett a berlini egyetem magyar lektora, vagy az Eötvös Kollégium legendás hírű tanára. E szellemben alkotott, mint kultuszminiszter, s e zalai kötődés jegyében vált költővé. Első verseskötete 1954-ben, az ötvenedik életévében, *Dunántúli hexameterek* címmel jelent meg. Költeményei lelki hazatalálásának szívdobbanásai. Tájak és gyermekkori emlékek, apró képek sokasága, mely szárnyat vont a költő fölé. Angyali szárnyat. Alatta az élet béke és biztonság volt; erőt, megnyugvást adott; oltalmazott. Idővel persze elengedte gyermekét, de üzenete egy életre szól.

„Angyalok szárnya alatt voltam gyermek,
Isten kemény törvényei neveltek;
jártam a világot: otthont nem leltem abban,
mindvégig vajudó hazámhoz tapadtam,
itt osztozzanak létem hagyatékán;
mint kenyér, osztva sokasuljon példám.”
(Hagyatkozni?, IV.)

„Angyalok szárnya alatt voltam gyermek...” (1904 – 1918)

A természet, a zalai táj volt a gyermek Keresztury édenkertje, a legfőbb szövetségese, mely kanyargó útjaival, gyümölcsöseivel, szőlővel borított lejtőivel kitöltötte a fiú szívét: „*Szerettem a várost, de igazán boldognak mindig rajta kívül éreztem magamat. A hegyen, ahogy felénk a szőlőskertet nevezik, növények között, szabad ég alatt, tágas kilátókon, surranó vizek partján, ahová apám rendszeresen magával vitt...*”(3) A költő apja, Keresztury József amellel, hogy a város polgármestere, nagyszerű kertész, gyümölcs- és szőlőszakértő volt. Zalaegerszeg egyik fő dombján – a Jánka-hegyen – birtokot vásárolt, s kis „mintagazdaságot” hozott létre. A domb tetejére egy szép nyaralót építtetett. Amint kitavasodott, s az iskolának vége volt, a család kiköltözött, s őszig ott lakott. „*Ez volt számomra az Éden. Ott ismertem meg az állatokat, a növényeket, mindent, ami fontos lett később az életemhez*”(4) - vallotta a költő, s az 1904 körül épített villát tartotta „lelke szülőföldjének”. Ez volt a gyermekkor legboldogabb tanyája, mely egy életre élményekkel töltötte meg a költő szívét:

„A zömök ház, a major, kert, az ég, föld,
mely ifjúságom Édenkertje volt,
tanulással, örömmel, rettenettel
föltarisznyázva bár: útrabocsátott.”

(Állandóság a változásban)

Költészetének legfőbb motívuma lett a táj, a kert; s a kertművelés voltaire-i bölcsességéhez mindvégig hű maradt:

„*Szeret a kert, ha kapálom, gyomlálom,
ha szőlőt, fát nyesek, permetezek,
ha meglocsolom alkonyattájt nyáron,
féreg, vihar, jég nem ijesztenek,
sőt, ha meggyötör munka, gond, rossz álom,
magam is hozzámenekülhetek:
szivarka-szünet helyett hasznos munka
hoz föloldódást, soha nem unva.*”

(Munka közben)

A kert Keresztury Dezső nagy titka: a sokoldalúság, az erőgyűjtés, s nem utolsó sorban a fiatalos, hosszú élet. Ragaszkodás az ősi munkához, a kis dolgokban való tanácsadáshoz, az egyszerű örökség megbecsüléséhez. Ezt kapta a költő Zalától: az emberi magatartás ösztönös modelljét. Ezt formálta költészeté: verseiben tökéletes harmóniát alkot a táj, s a tájban élő ember képe. Több tucatnyi költemény őrzi a zalai kert-élmény emlékét, s e motívum személyes tapasztalattal gazdagodva Keresztury lírájának legfőbb szervező erejévé vált. „Fogj ásót.” - írja a *Dunántúli hexameterek* XX. ciklusában a költő, tedd azt, amit nagyapád is tetted; végezd magad a munkát kora tavasztól késő őszig, fáradozz míg az oltványból termő tőke, majd jó bor lesz, „*megtudod akkor, mért szeret úgy a körtefa árnyán/ asztala mellett ülve s üveg pohárban a hűvös/ bort ízelve körülpillantani csendben a gazda/ guggon ülő tőkék között, majd megtudod akkor:/ lassúdan érik, gondviseléssel tisztul a jó bor.*” – Költemény a szőlőművelésről, mely egy szakértő szerint szőlőgondozási útmutatónak is megfelelne. Leírás számba menő líra, burkolt bölcsélet különleges művészi varázssal. A hiteles költői szó pedig sokat jelent: ha a „kis” dolgokban igaz tanácsot nyújt, eligazít a legnagyobbakban is...

Mit látott, mit tapasztalt a gyermek Keresztury? Talán csak később tudatosodott, hogy a táj apró szépségein, s a kertművelés örömén kívül igazi népköltészetet is vitt magával a zalai tájról. Olyan magatartás-modellt, mely szolidaritást érez a magyar nép szegény, egyszerű rétegeivel. Verseiben mint ha jelen lenne a „népi hős” – még ha a legszemélyesebb módon szólal is meg a dalban – aki együtt lélegzik a természettel, s általa a világmindenséggel. Személyes hitelű népköltészet; általános, sőt kozmikus érvénnyel: zalai örökség, melyből biztonság- és otthonérzés árad. Található a *Dunántúli hexameterek* ciklus versei közt egy, mely magyar népdalt kíván hexameterbe szőni:

„*Sej! Esik esső szép csöndessen esik”, dudolom – tapp, tapp, tapp – cseppen a nádereszen, homokot ver a falra, hólyagos apró tócsákból patakokba gyülemlik s árkot vásít az útba a víz; árnyékra húzódik macska, baromfi, madár; a köténye fején, szalad át az udvaron egy lány. Tódul a lanka lehellete...*”

Táj és versmérték talál egymásra a versben. Keresztury az antik ízek, színek, ritmusok ismerője; a „magyar Horatius” – Berzsenyi Dániel – földije, a hősi epika verselésében szólaltatja meg a dunántúli tájat. Ahogy az frissen és elevenen megmaradt lelke édeni rétegében.

A népdalt dúdoló költő részese az őt körülvevő valóságnak. A vidék fiatalos hamvát-báját csodálja, míg hatalmas cseppekben hull a lágy eső. Mindenütt az „*ázott föld, gyepek, lomb, nád, állatok, ólak, füst szaga*”, mely megnyugtató derűt áraszt, s a zengő mérték a gyermeki múlt szelíd szépségét idézi. „*Tapp, tapp, tapp*” – mint pergő dobszó csalogató nyitánya. „*Tapp, tapp, tapp*” - és egyre gyorsabban, ütemre dobolnak a cseppek a ház *pléh-te-te-jén*... „*Tapp, tapp, tapp*”. „*Tapp, tapp, tapp*”. „*Tapp, tapp, tapp*”. Az égisten szava szól a teremtés ősi hangján, s a Világfa tövén a gyermekkor sámanja a mindenség kozmikus ritmusát dobolja. Esőt varázsol. Esőt, mely feloldozza a felnőtt lét bűnét, tisztára mossa az arcot, s az egész világot. A költő érzi: „*merülök le, hináros / tó vize mosdat, eső hull rám, iszamos halak oldják / szét hajamat.*” De nem a rémület szavai ezek. Higgadt elfogadása az elmúlás örök törvényének. „*Szép álma ölen így alszik a gyermek / csendesen; így szép még a halál is*”. Hiszen „*túl a fellegen süt a nap*”, s az esővíz áztatta föld talajából még kicsírázhat a „*mag*”. Születése azonban hosszú vajúdást ígér. A világ az elemek martaléka lesz, s „*a hóbamerült kert váz jegenyén*” a varjak az elmúlás üzenetét káromják: „*minden vázzá meztelenül*”. Eközben mélyen, „*omló hantok ölen*” éled az új világ. Születését a „*vaskapu érdes jajjal sért*”-i, de már él. A világ benépesül, egyre hevesebben lüktet a dal. Végül mi lesz a dalból? „*Csupa részeg kurjantás*”. „*Sej*”-ből, „*haj*”. Sej-haj! Ez az élet rendje, de nem gyötörhet, míg a Világfa tövén a gyermekkor sámani dobszava teremt átjárót a mindenség felé. Addig is az élet biztonságos. („*Sej-haj*”!)

Csak a vers, a gondolat itt nem ér véget. Keresztury tovább fűzi, gazdagítja későbbi költeményeiben. Szíve vergődő dobogását érezzük szavai mögött, filozófiai töprengését a lét korlátairól. Reszketve menekülne a „*gyermeki örökség*” várába, hisz az élet csörtetései ellen csak ez adhat oltalmat:

„*Hallgatva teszem a dolgom,
Kettős világban folyton:
Hogy élek s boldogság,
Partjaim tengerek mossák,
Új szigetet a mélyből
Dobott fel a sötét öl...
A dél olyan égi magas akár
A világfa, hegyén ha nyitva a vár.*”

(Így éltem című kötetből: A világfa alatt)

Keresztury Dezső a sokat látott és tapasztalt, ítélőerejét megőrző „*pásztor*”. Vigyázta az összetartozót, néha botjával suhintott: józanítson a tapasztalat! A világ fegyelmet, értelmet kíván, de kiismerni nem mindig hagyja magát:

„*...most gépek zúgnak át agyamon,
Láthatatlan rakéták dübörögnek,
A Világfa hétrét hajol,
Atomvihar szaggatja szét a Földet.
S ők ömlenek körözve éjjel, nappal
Az élet téridejében le, föl,
Arcukon gond szánt, mosoly tündököl
Vagy ürességgé hamvad a közöny:
Emberek, mindig egy s új változatban:
Örvénylő porvihar, törvények-gyúrta vízesés
Part s hullám, cserélődés szakadatlan;
Mennek örökre, és”*

(Pásztor című kötetből
Le-föl: Vissza- s előrenézve)

Befejezetlenség? Befejezhetetlenség? Mivé lesz „*az ép szellemű pannon arány / túrnutadás, mérték-tartás*”(5), mely Keresztury Dezsőt nevelte? Egy üzenet erejéig még biztosan él: a folytatás szükséges!

„*Jártam a világot: otthont nem leltem abban...*” (1919 – 1969)

1918-ban a Keresztury család Nemesgulácsra költözött, az anyai nagypapa birtokára. Keresztury Dezső a budai Rákócziánumban folytatta tanulmányait, majd az Eötvös Collégiumba került, melynek nemcsak diákja, hanem később tanára, majd igazgatója lett. Ezt követően Berlinben élt 1936-ig. Viszátérve Magyarországra sokféle foglalatosság kötötte Budapesthez: vallás és közoktatási miniszter lett, ezt követően nemzeti könyvtárunk osztályvezetője, s a tudományos munkába húzódtott vissza. Úgy tűnt, hogy Keresztury és Zalaegerszeg egy időre eltávolodtak egymástól. Így van ez, ha valaki messze keveredik szülőhazájától - gondolhatnánk, de cáfolja ezt a költő: az emlékek frissek és elevenek maradtak.

„... nem hal meg, miben érett vágy, szabad érzés,
századokon szűrt íz mámore szunnyad, amit
míves képzelet épít, emlék gyújt, a halálon
átragyogó szépség könnyű varázsa fűrészt.”
(Dunántúli hexameterek, XXIX.)

Keresztury a nagyvilág sodrásában sem feledkezett meg gyökereiről, bizonyítja az Illyés Gyulával 1943-ban „vívott” *Hidi vásár – Zalai vásár* verses vita. A Magyar Csillag hasábjain írói eszmecsere bontakozott ki a „Mi a magyar?” és a „Hol a helyünk a világban?” kérdéskörben. Illyés a Kodolányi János-féle nézeteket osztotta, mely elutasította a nyugati és a magyar kultúra értékeinek egybeolvasztását, s ragaszkodott ahhoz, hogy a magyarságnak ősi, eurázsiai transzcendens szimbólumrendszere volt. A *Hidi vásár* egyfajta „keleti mese”, a népseregszemle kavargása, s az ősi nyolcas ritmusa jellemzi. Keresztury azok véleményét fogadta el, akik összefüggőbbnek látták a Kelettől és Nyugattól kapott magyar vonásokat. Ha Illyés verse „keleti mese”, Keresztury *Zalai vásár* című költeménye „nyugati”: szülőföldjére hivatkozva mutat be egy tiszta erkölcsű, italos hejehujától mentes vásári képet.

„Keleti” vásárt, no jól van, / én is láttam Gyogyevóban...
volt ott annyi, hogy nézni sok: / népdal, mozi, fürdő, piszok.
Haddonászó, zajos család, / mely nem érti egymás szavát...
Milyen más is, milyen látvány egerszegi híres vásár! ...
Ezeréves falu küldte, / nem a puszták szele szülte:
a sok Szeg, Türje Hottóval, / Bucsuszentlászló Szentgróttal,
Besenyő, Csátár meg Botfa / Szenzpéterúrral egy sorban...
Takarosan, nagykendősen, / borotváltan, ünneplőben
Jár-ke a nép nyüzsgő sorba, / egymást értőn alkudozva...
Hol a vásár, itt a vásár, / nem az Obnál, a Zalánál.

A szemléletbeli különbség hátterében a szülőföld emlékképei állnak. Egerszeg „urbánusabb”, híres vásáira – mint ünnepre – kiöltözve érkeznek a környékbeli falvakból az igaz, keresztény hitű magyarok. Józan gondolkodású, tisztességben, szeretetben élő, szorgalmas népség él a Zala vidékén – s élt eleve Keresztury emlékezetében is. Ugyancsak 1943-ban keletkezett a költő gyönyörű szülőföld-esszéje. Már maga *A lángeszű józanság földjén* cím is a zalai nép méltatása. Személyesebb jellegű, mint a vers, talán könnyedebb is, mert mellőz minden didaktikus szándékot. Nem vásárról vagy vásári hangulatról szól, de helyet kapnak benne a zalai falvak, városkák, emberek, ünnepek, s mindenekelőtt a természet csodálatos világa. Így válik az esszé a *Zalai vásár* ember- és tájszemléletének magyarázójává, s ugyanakkor öntudatos vallomássá, bizonyítva, hogy Keresztury csupán látszatra szakadt el szülőföldjétől. Az emlékei kitörölhetetlenek maradtak, s ezernyi szál kötötte értékrendjét a hazai örökséghez, ahol tisztességet, gazdagságot, családi összetartozást láthatott. Ebben jelölte ki a magyarság helyét és szerepét, ebben látta a jövő feladatait, ezt formálta örök érvényű költészetté. Hiszen „a zalai természet a valóságban is költői, sőt több: emberi. A szőlőkben telnek a fürtök, a mezőkön érik a vetés s a napfényben fürdő dombokon úgy vegyül össze a mandulafa s a szelíd gesztenye a karcsú nyárfákkal, mint a bibliai tájak ciprusai az olajfával és a fügebokorral.” (*A lángeszű józanság földjén*)

Keresztury Dezső, a magyar klasszikus értékek hagyományainak vonzásában dolgozott. Rendkívül széles körű irodalom- és művelődéstörténeti munkásságának egét mégis három nagy csillag ragyogta be: Berzsenyi Dániel, Deák Ferenc és Arany János. Ők mutatták az utat, általuk találta meg Keresztury az igazi költői hangot. Verseiben, tanulmányaiban a legnagyobb tisztelettel állít emléket azoknak, akik emberi és művészi nagyságukkal kötötték az örök érvényű szeretet-forráshoz: a szülőföld-

höz. *A józanság lángelméi* több, mint harminc évvel későbbi költemény, de már címével is idézi *A lángeszű józanság földjén* című esszét. „*Deák Ferenc emlékének*” ajánlva újabb szülőföldvallomás született, melyben a zalai táj és Zalaegerszeg teremt méltó szférát a „*józanság, hűség lángelméinek*”. Nemes pártosz, emelkedett, „reformkori” életszemlélet hatja át a sorokat. Keresztury Az emlékvész „alkalmi” jellegét a legtisztább poézis magasságába emeli. Nem témát versel meg, hanem történelmet, zalai művelődéstörténetet és topográfiát, korabeli közállapot helyzetet sűrít a versbe, s belevetíti saját eszméit, öngigazoló nézeteit is. A hat szakaszra osztott vers szinte sorról sorra „lennyomozható”, eligazító magyarázat fűzhető az egyes gondolatokhoz, de mélyükön Keresztury etikus tanítása, bölcselkedő kedve lüktet.

Az emlékezést egy verstörredék indítja el, mely összefonja két „lángelme” alakját. 1876-ban, Deák Ferenc halálakor, az Akadémia Arany Jánost kérte fel a gyász-óda írására, de ő elhárította a megtiszteltetést. Fennmaradt azonban egy 1877 utáni, huszonegy soros töredék:

„És a hazafiság- ne lenne
Méltóbb erény mindannyinál:
Azt mondanám: nagyobb volt benne
Az ember a hazafinál.”

(Arany János: A jó öreg úrról)

Keresztury a töredékesség okát a „régii hitek” kiegészésében látta, mely az „Aranyfényű szavak”-at „rézgaras”-sá változtatta. Deák mondatainak azonban élete hitelt adott. Hazájáért küzdött, „alkudott szívós türelemmel”, míg csak a geszti bolond szél első lápi fuvalma / fel nem emelte a házardan taktikázó utódot”, Tisza Kálmánt. 1830-ban Geszten született a nagybirtokos, konzervatív politikus. A Határozati Párt vezetőjeként volt Deák ellenfele. Kidolgozta pártja ellenzéki programját, a „bihari pontok”-at, melyben az 1867-i kiegyezés revízióját követelte, bár soha nem szánta megvalósításra. Valódi célja a párt népszerűsítése volt.

A zalai származású Deák Ferenc emlékének a megyeszékhely ott állított szobrot, ahol hajdan a megyeháza állt (ma Megyei Bíróság épülete). Ide jártak vitázni, szavazni a megye urai, s itt mondott le Deák az 1843. évi zalai követválasztást kísérő véres zavargások miatt. A megvesztegetés, ármánykodás ugyanis nem lehetett a járható út még akkor sem, ha a cél a legnemesebb volt. Az egykori megyeháza és a Deák Ferenc Megyei Könyvtár előtti parkban áll ma is Deák bronzszobra, melyre gyakran emlékezett vissza Keresztury: „*Ez a város nem döntögetett szobrokat, mint annyi város. Deák Ferenc szobra, melynél én gyermekként fogócskáztam, golyóztam, akkor is állt a város központjában, amikor erről a nagy emberről országszerte jóformán szólni sem lehetett... Én örültem annak, hogy ez a város nem engedte el sohasem ennek a nagy embernek a kezét, amelyet én is mindig kézen fogtam.*” (6)

Zalaegerszeg méltatása után a zalai dombok közt megbúvó falvak szegényes, de annál becsületesebb, értékesebb életviteléről szól a költő. A „*siratnivaló*”, „*térdig nedves*” vidék is büszkélkedett jeles fiakkal. Szülöttje Berzsenyi Dániel, akit Keresztury mindig földijének tartott, hiszen Nikla és Zalaegerszeg közel esnek egymáshoz. Nemcsak térben, szellemiségben is: a somogyi és zalai hagyományok szoros rokonságában. Nagy büszkesége e tájnak Pálóczi Horváth Ádám is, a dunántúli kisbirtokos, akinek Habsburg-ellenes szellemben írt verseit, az *Ó és új, mintegy ötödfélszáz ének* című gyűjteményt, csak 1953-ban lehetett kiadni. Ő volt az, aki Petrikeresztúrra visszavonulva megalapította a világirodalom első nőíró-társaságát, a Göcseji Helikont.

Híres fiak közt a legnagyobb, Deák Ferenc volt, aki Söjtörön született, Kehidán élt, 1832-től Zala vármegyét szolgálta. Szoros barátság fűzte Vörösmarty Mihályhoz, aki ha fel is róttá barátja szótlan, komor természetét, bizonyára szeretettel tette, hisz jól tudta, Deák „*remény nélkül is / emberség példáját mutatta*”. Vitathatatlan Deák hatása Kereszturyra. Nem vetekszik, hanem összefonódik a lelki „mindvégig-parancs”, melyet Arany Jánostól kapott a költő. A zalai és a bihari „*lángelme*” – mint két, hatalmas, rendíthetetlen fa, melyek átfognak eget és földet, helytállást és tisztességet – büszkén álltak

„konok reménnyel” a „világszabadság fényében”, enyhet adva a koronájuk alatt megbúvó csöppnyi, magyar nemzetnek. Gyökereikből táplálkozott a hű utód, Keresztury Dezső, akinek a zalai táj tanította: a bölcs, igaz szó nem mindig fénylik, de arany...

„ Mindvégig vajudó hazámhoz tapadtam...” (1969 – 1996)

1969-ben, csaknem ötven év után, a város meghívására Keresztury Dezső hazatért Zalaegerszegre. Meghatározó, örök élményt nyújtott ez a találkozás, tanú erre a *Hazalátogatóban* című vers:

„Örvendeni árad, elönt a gyermeki emlék
s édes hála, hogy megvan még e százados otthon...
Fölszáll s ormos egekbe keringve lehullik a pára,
mélyre ivódik a földbe, ahonnan jött, gyökerekben
lesz később tápláló nedv, szín, illat, esetleg
édes szőlő s bor...Így tér meg az otthoni tájra
újra meg újra a messzire ment fiú. – Hátha eső lesz
jő szava s példák tettei? – Zárjátok szívetekbe!”

Az első, zártkörű találkozást számtalan követte; az évek során Keresztury Dezső és a szülőváros kapcsolata barátsággá érett. A költő már nem egyszerűen Zalaegerszegre utazott, hanem hazajött, mert e város „olyan szülőföld, amelyre nemcsak a gyermekkor emlékei, de a jelen eleven vonzása és a szépen alakuló jövő tervezgetése s kibontakozása is visszahívja azt, akit a nagyvilág sodrása messzire vitt onnét.”(7) – írja Keresztury a város centenáriuma megjelent ünnepi kiadvány előszavában, *Emlékező jóreménység* címmel.

1975. október 20-án Zalaegerszeg Város Tanácsa Keresztury Dezsőt díszpolgárává avatta. Hála, tisztelete és szeretete jeléül, 1976-ban Keresztury a városnak adományozta irodalmi-művészeti gyűjteményét, valamint családja egykori szőlőhegyi hajlékát, hogy az a múltat őrizve a művelődés otthona legyen. 1984-ben rangos zalai irodalmi esten köszöntötték a költőt, a 80. születésnapján. Az ünnepelt tollából újabb gyönyörű költemény született, melyben a zalai örökség a központi motívum:

„Messzire vitt sorsom: más környezet, iskola, törvény,
másszerű munka, szokás, példa hatása nevelt. ...
... Jó szívvel, szóval hadd köszönöm meg
hű öregeként is, hogy kebledre ölelsz.
Életet kaptam itt. Átéltam, s hogy túl is abban
Részes e föld is, az ép szellemű pannon arány,
Túrnutudás, mértéktartás, miben itt nevelődtem...
(Köszönet a szülőföldnek)

Az „ép szellemű pannon arány” szellemisége végigkísérte a költő életét, fegyelmezett rendbe kényszerítette vívódását, küzdelmeit. Az 1977-ben megjelent *Égő türelem* című kötetben megjelenik a lélek feszültségeinek feloldási vágya, a harmóniateremtés reménye és az örökölt „túrnutudás, mértéktartás” erkölcsi parancsa. A kötet *Ajánlás*-ában Keresztury emléket állít a nagyra becsült elődnek, Berzsenyi Dánielnek, akit kiváltképp tisztelt, sőt azt tartotta, hogy aki a dunántúli táj és történelem forrásából meríti költészetét, az eleve a niklai költő rokona lesz. A zord világgal és önmagával örök harcban álló magányos hős. Kezdetől mindhalálgig. Valami állandóság a folyton változóban.

„Mint dallamban a hang, héjban a mag: pihen,
zeng, száll, hull az idő forgatagán a lét.
Ónsúly – fényuhanás: összefonódva hord,
forgat, tép az örök folyam.”

(Ajánlás)

Van-e állandó pont az ember életében? Megragadható-e a teljesség, mely elégtételt vesz az idő múlásán? Vajon kifejezhető-e az eleve kifejezhetetlen? – Az emberiség örök, önkínzó kérdéseire keresi a választ a költő. Felhalmozott igék: „piheg, zeng, száll, hull”, „hord, forgat, tép” – árnyékukban tapasztalható ugyan a fejlődés, az alakulás, de befejezettségre egyik sem utal. Magával sodor „az örök folyam”, az ember tehetetlenül szemléli saját vergődését, de sóhaja csupán „ónsúly fényuhanás”, melyet elnyel „az idő forgatagán a lét”. Tétova kérdések, nyugalmat nem remélő vágyak szegélyezik a szünni nem akaró mozgást. De a „változó”-val szemben „megmaradót” nem vet partra az ár. Földi kincsek, korall és gyöngy: mind-mind ócska kacat, hordalék, lom. Végül mégis kiemelkedik valami, ami nem termék, hanem termő maga is; valami megfejthetetlen varázs, melyet az alkotó szellem szül. Ami örök, s újra-teremti önmagát; egy másik szférába emel, s a teljesség igényével ellenáll az áradásnak. „Hervad már? Dehogysis!” : a Berzsenyi-idézet a versben az elmúlás gondolatának tagadása. Az élet – mely nem más mint „vágy, kín, csend” – a maga küzdelmei közepette dalt szül, mely új dimenziót nyit a mindenségben. De hiába készülődik a teljesség igényével, csak töredékként láthatja meg a napvilágot. Előre tudott vereség ez. Mégis az egyetlen, melyben elevenen lüktet – ha csak óhajtván is – az öröklét. E titkot sutogja fülünkbe a „Költő”, akinek szíve szavaiban dobog, hisz tudja: csak pillanatnyi, de „gyönyörű örület életünk”...

Keresztury Dezső 1996. februárjában jött utoljára Zalaegerszegre. Szokatlanul hosszan időzött a Jánka-hegyen, az édesapja által épített, s immár gyönyörűen felújított hegyi hajlékban. Búcsúzott. 1996. április 30-án, 92 éves korában elhunyt. Zalaegerszeg némán hallgatta a megszólaló harangokat. Mindenki tudta, mit jelent ez: egy igaz lelket a legnagyobb hatalom vesz tenyerébe, s az örökléten át-emeli a szülőföld, s egy egész nemzet emlékezetébe.

„Sokszor éreztem vége van,
megölnek, elvesztem magam,
s mindig túléltem.
Sokszor éreztem: eltűnök
s a nap mindig újra kisütött,
valaki lenyúlt értem
mindig úr lett a vadakon
valami nagyobb hatalom,
S elfértem tenyerében.”

(Valaki tenyerében)

* * *

Zala örökké tiszteleg Keresztury Dezső emlékének, hisz tudjuk: nemcsak szülőföldje volt e táj, hanem költészetének ihletője, életének mestere. Itt tanulta meg, s mi utódok tőle tanuljuk, hogy a hagyomány életerő, minden érzélem hőforrása. Otthont teremt, emlékekből. Így születik a dolgos, tisztességutód „pannon szó”, melynek tükrében a jövőért való fáradozásnak tere, becsülete és értelme lesz... Talán minden nemzedék, minden kor formál magának ilyen cselekvésre ösztönző életeszményt. A mi-énket Keresztury Dezső teremtette.

„Itt éltem igazán.

Tettem egyetmást, ami jó

Volt, bár hiábavaló.

Szerettek s űztek; tán a messzeségben

Valahol több lett volna nyugalmam, bérem,

De itt volt a hazám”

(Négy vers a hazáról)

JEGYZETEK

- (1) KERESZTURY Dezső, *Két szülőföldem*, Tükör, 1974. dec. 24.. 7.
- (2) UŐ, *A szülőföld változásai*, Lobogó, 1979.22, 18.
- (3) UŐ, 1. jegyzetben *i.m.* 7.
- (4) MOLDOVÁNYI Ákos, *Keresztury Dezső* = MOLDOVÁNYI Ákos, „Kertész legyen, ki boldogságra vágyik!”, Bp., 1986., 87.
- (5) KERESZTURY Dezső, *Köszönet a szülőföldnek* = KERESZTURY Dezső, *Féktelen idő: A szerző válogatása életművéből*, Bp-Ungvár, Tri kolor, 1994, (Örökségünk)
- (6) *Keresztury Dezső felszólalása Zalaegersze gen, díszpolgárrá választása alkalmából*, 1975. okt.20. = „Csak tettem a dolgom...”, szerk. KIS KÁDI Géza és KISS Gábor, Zeg., Zrínyi Miklós Gimn., 1998, 105.
- (7) NÉMETH József, *Keresztury Dezső és Zalaegerszeg = Keresztury Dezső kilencvenedik évére*, szerk. KOVÁCS SÁNDOR Iván, Zeg., Zala m. Önkorm., 1994, (Irodalomtörténet, 1994.3), 334.

Pánczél Petra

„...az a miénk a világból, amit meg tudunk fogalmazni belőle.”

Keresztury Dezső művelődéspolitikája

1. Kultúrpolitika a háború után

Keresztury Dezső 1945 után, egy olyan korszakban lett vallás- és közoktatásügyi miniszter, amikor a háború borzalmait kövözően az „európai szellem elvesztette önmagát”, az emberek nem látták pontosan helyüket és szerepüket a világban. Magyarország is romokban hevert, „összetört formák

törmelékeiben, bizonytalanul, kétségek között”¹. Keresztury azonban úgy látta, hogy a háború okozta pusztulás nemcsak rombolt, hanem komoly lehetőségeket is hozott. A változások következtében kérdésessé vált ugyanis a magyar műveltség hagyományos képe, szervezeti felépítése, de sok vonatkozásban tartalma és szelleme is. Felismerték, hogy az elmúlt száz év magyar művelődéspolitikájának szellemében a magyar középosztály állt, melynek tudása és műveltsége elsősorban hivatalnoki, azaz jogász, vagy humanisztikus, irodalmi és történelmi volt. A háború után azonban a középosztály megszűnt történelmet formáló tényező lenni, ezért mikor a leendő miniszter megfogalmazta a magyar kultúrpolitika feladatait, abból indult ki, hogy „meg kell keresnünk azokat a társadalmi képleteket, melyeknek segítségével új házunkat felépítjük. Más szóval meg kell találnunk a magyar demokrácia valóságos osztálybázisát”². Az 1945 utáni magyar demokrácia politikai vezetői úgy vélték, hogy a jövő Magyarországa életének három réteg: a parasztság, a munkásság és az értelmiség körül, mint kristályosodási góccok körül kell elhelyezkednie. Keresztury a kulturális koncepciójában kiemelten fontosnak tartotta azt,

hogy a magyar művelődéspolitika biztos nemzeti alapokon álljon. Ez egyet jelentett számára a nemzeti egységünk, szabadságunk, önálló létünk, egyéniségünk megtartásával. Tisztában volt továbbá azzal is, hogy fel kell vállalnunk, és értékesítenünk kell mindazt, ami a régi magyarságból történelmünkben, hagyományainkban, szokásainkban elevenen él. Keresztury rámutatott a művelődéspolitika kiinduló pontjára és végcéljára: az egyes emberre, az egyéni minőségre is. A mindenség erői közt nyugodtan álló, erőit és lehetőségeit higgadtan lemérő, önmagához, a természet parancsaihoz hű, tehetségének és jellemének, szabadságának és rendeltetésének egyensúlyát megőrző ember eszményére. Az egyéniségre, aki a maga helyén, maga és közössége érdekében a lehető legjobban fejti ki tehetségeit.

A II. világháború utáni első magyar kormány művelődési minisztere tehát, a magyar múlt és jelen élő valóságainak, erőinek és szükségleteinek figyelembevételével kívánta végrehajtani a magyar művelődés reformját. Ez a reform egyaránt kiterjedt a magyar művelődés irányító szerveire, köznevelésünk s szabadművelődésünk minden ágára: a művészetek, tudományok, egyházak problémáinak megoldásától kezdve egészen a szomszédos országokkal való kulturális kapcsolatokig.

A magyar művelődés átszervezését három alapvető törekvés irányította, mely Keresztury művelődéspolitikai koncepciójában is hangsúlyosan megjelenik:

a) *személycserék a vezető posztokon*

A háború utáni első kormány szükségesnek érezte a magyar művelődés irányító és igazgató szervezeteinek átalakítását a minisztériumtól kezdve egészen az iskolák igazgatói irodáig.

b) *a köznevelés reformja*

Tartalmazta a városokban, aprófalvakban, tanyákon, hegyközségekben élő gyermekek oktatásának, nevelésének koncepcióját az óvodától egészen a felsőoktatásig, gondoskodva arról, hogy a legkisebb településekre is minél kitűnőbb tanerő kerülhessen. Az iskolák elméleti és szervezeti átalakítása már a háborút követő hónapokban megkezdődött, ennek alapján kezdtek meg működésüket az *általános iskolák*. Ez az iskolatípus a 6-14 éves gyerekeknek készült, magába olvasztva a hagyományos népiskolák I-VIII, valamint a polgári iskolák és gimnáziumok I-IV osztályát. Az általános

iskola hivatása tulajdonképpen nem volt más, minthogy a magyar köznevelés helytelen osztálytagozódását megszüntesse, és lehetővé tegye a magyar nép elhanyagolt tömegeinek részesedését az egységes magyar művelődés alapvető javaiból. Keresztury azonban már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy az általános iskola egységes kerete és azonos tananyaga könnyen a „*lelkek erőszakolt egyformaságát és az általános művelődési szint süllyedését*”³ okozhatja, ezért ennek elkerülésére fontos, hogy a szabadfoglalkozási órákat a pedagógusok helyesen használják fel! A színvonal súlyy veszélyének elhárítására sok helyütt kezdeményezték olyan kisegítőiskolák létrehozását, amelyekben az általános követelményeknek meg nem felelő tanulók nyerhettek elhelyezést, és gyengébb képességüknek megfelelő oktatást. Amíg az általános iskolának az volt a feladata, hogy a nemzeti műveltség egységes alapvetéséről gondoskodjon, addig a közép- és felsőfokú oktatásnak a célja az, hogy a különféle foglalkozási ágaknak neveljen megfelelő szakképzettséggel felkészült utánpótlást. Egyre inkább kezdtek fokozott figyelmet fordítani a természettudományos, mezőgazdasági, ipari- és kereskedelmi szakképzésre.

c) *nevelőképzés*

A köznevelés jövője attól is függött, hogy az új iskolákban milyen tanítók és tanárok tanítottak. A feladat azért is nehéz volt, mert az általános iskolákban három oktató-kategória találkozott, amely eddig különböző területeken dolgozott: tanítók, polgári iskolai- és gimnáziumi tanárok. Meg kellett találni a módját annak, hogy e három kategória között a műveltségi, anyagi, és társadalmi szintkülönbségek megszüntethetők legyenek. Az egész nevelőképzést szoros kapcsolatba állították az egyetemek és főiskolák munkájával, ezen kívül számos átképzés és továbbképzés keretében próbálták fejleszteni a szakmai állományt.

Keresztury Dezső művelődéspolitikai koncepciójának lényege tulajdonképpen az, hogy a magyar tömegeknek megadja ne csak a művelődés jogát, hanem a művelődés lehetőségét is. Lehetővé téve azt, hogy azok a társadalmi rétegek is befolyást gyakorolhassanak a magyar művelődéspolitikára, akik a „demokrácia élő rendjét felépítik”, de eddig anyagi helyzetük miatt nem szólhattak bele az irányításba.

Keresztury 1945. november 15-i miniszteri „székfoglalójából” kiderült, hogy a kultúrpolitikában három elvet kíván érvényesíteni: *műveltséget, igazságot és emberséget*. Állandó erkölcsi normákat szeretett volna kiépíteni, egy európai értékeket hordozó „népi” kultúrát, s ehhez iskolát kellett adni az embereknek.

A '45 utáni magyar kultúrpolitikának fontos feladata volt, hogy helyreállítsa a természetes és termékeny jó viszonyt a magyar tömegek és a magyar alkotó tehetségek között. Biztosítani kívánta az irodalom és a művészetek régi rangjának visszaállítását, illetve, hogy a lezúllott színházi és zenei életünk ismét talpra álljon. Szükségessé vált a magyar alkotók anyagi és minőségi érdekvédelme is. Létrejött a Magyar Művészeti Tanács, s feléledt a Magyar Tudományos Akadémia. A magyar művelődés talán gazdag és termékeny lehetett volna, ha szabad és pluralista demokráciában fejlődik tovább, a mélyben azonban már ott húzódtak azok az erők, amelyek a következő évtizedekre meghatározták az ország sorsát politikai, társadalmi és művelődési téren egyaránt.

Talán paradoxonnak tűnik, de Keresztury művelődéspolitikájának szerves része az is, hogy ő maga soha nem akart aktív politikus lenni. A Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagjaként, szakmai tudásával már kezdetektől a hazai művelődésügy átalakítása mellett volt, de még képviselőségre sem gondolt, nemhogy kormányzati szerepre. Miniszterségét annak köszönheti, hogy az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon a parasztpárt a szavazatok 6,87%-nak megszerzésével 23 mandátumhoz jutott, ami ezzel együtt egy miniszteri széklet is jelentett. Ezt a „báronyszéket” kapta meg Keresztury Dezső, annak ellenére, hogy a Tildy-kormány megalakítása körüli tárgyalások idején a szociáldemokrata párt jelezte először igényét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) irányítására, jelöltjük pedig Kéthly Anna volt. Mindszenty József hercegprímás (aki egyébként korábban a zalaegerszegi gimnáziumban Keresztury osztályfőnöke volt) ragaszkodott ahhoz a hagyományhoz, miszerint a VKM-ben a miniszter mindig katolikus, a politikai államtitkár mindig protestáns legyen. Az egyházak ugyanis nem akarták, hogy az a minisztérium, ahová a vallásügyek is tartoznak marxista, tehát ateista irányítás alá ke-

rüljenek. Így lett a minisztérium a parasztpárté, az pedig Kereszturyt jelölte a posztra, akit az egyházak vezetői is elfogadtak. A miniszterséget főleg Illyés Gyula és néhány parasztpárti barátja rábeszélésére vállalta el, szigorúan szakemberként, szakpolitikusként, és nem pártpolitikusként. Ezt olyannyira komolyan gondolta, hogy a miniszterséghez felajánlott országgyűlési képviselő mandátumot el sem fogadta, sőt bejelentette, hogy csak addig vállalja a tárca vezetését, ameddig meggyőződése és szakmai ítélete nem kerül ellentétbe politikai tekintetekkel, mert ahogy később nyilatkozta: *„miniszter voltam, szolga nem”*⁴.

Az, hogy Keresztury nem fogadta el a képviselőséget egy sor különös, sőt néha komikus dolgot is maga után vont. Jelen volt például a Parlamentben egy szavazásnál, amikor is ülve maradt, pedig az ellenzéki padsorokból szavaztak így a képviselők. Az ellenzék erre megtapsolta a minisztert, mert azt hitték, hogy velük együtt szavazott. Meg kellett magyaráznia nekik, hogy ő nem rendelkezik szavazati joggal, ami után persze nagy volt a csalódás...⁵

Az 1945 utáni politika, és a politikai csatározások nagyon gyorsan elérték az iskolákat, és ezáltal a minisztériumot is. A Magyar Kommunista Párt (MKP) élen járt a hazai ifjúság és tanárok, szülők megnyeréséért vívott küzdelemben. A munkáspártok egy átpolitikált kultúra hívei voltak, számukra az oktatásügy is hatalmi harc, a pozíciószerezés egyik eszköze volt, szemben Keresztury elgondolásaival. A szakmai-pedagógiai szempontokat képviselő minisztériumban az oktatás felett elsősorban az irányítási mechanizmuson keresztül lehetett ellenőrzést gyakorolni, ezért az MKP az irányítási rendszer megváltoztatását tűzte ki célul, és személy szerint támadták Kereszturyt. A kommunista párt, és a Szociáldemokrata Párt a miniszter elleni támadásban azt hangsúlyozta, hogy nem modernizálja az oktatásügyet, ezen kívül nacionalista és antidemokratikus nézeteket vall. Valójában a miniszter ekkor is a legfontosabb teendőnek a magyar szellemi élet szabad kibontakozását tekintette. Már művelődési koncepciójából is kitűnt, hogy etikai-morális értékei az egyetemes humanizmusból és progresszív nemzeti tradícióból erednek. Az iskolát, az oktatásügyet a pluralizmusnak megfelelően depolitizálni akarta, így aztán termé-

zetes, hogy összeütközésbe került az ideológiai-politikai célokat hangsúlyozó MKP-val. Keresztury ráadásul nehezen viselte azt is, hogy a politikai teljhatalom átvételére törekvő pártok szét akarták verni az egyház oktatási rendszerét, amit ő a magyar közoktatás oszlopainak tartott. Szeretett volna a sok egytanítós elemi iskolából egy egységes iskolatípust kialakítani oly módon, hogy az egyházi iskolák névleg megmaradnak, de kompromisszumos megoldásként az állam egységes szemlélete érvényesült volna. Álláspontjával azonban egyedül maradt, hiszen azt sem a kommunista párt, sem pedig Mindszenty József nem fogadta el, egyik fél sem hajlott ugyanis köztes megoldásra.

Az idő előrehaladtával Keresztury egyre erősebb szorítást érzett, és a lemondását fontolgatta, s az MKP-nak is egyre több konfliktust okozott a munkája, mígnem 1947 márciusában a kormányátalakítást követően Ortutay Gyula vette át a tárcát.

2. Eötvös-Collegium: *„Szabadon szolgál a szellem”*⁶

Keresztury Dezsőt egyáltalán nem viselte meg, hogy félig önként, félig politikai nézeteltérések miatt el kellett hagynia a minisztériumot, hiszen most lehetősége nyílt arra, hogy teljes egészében azzal foglalkozzon, amit maximálisan a magáénak érzett, ez pedig nem volt más, mint az Eötvös-Collegium. *„A miniszterségtől én boldogan vonultam vissza, mert csak a munkába vonultam vissza.”*⁷ – nyilatkozta az egykori miniszter egy róla készült portréfilmben.

Keresztury háromszoros kapcsolatot ápolt a Collegiummal, sőt a harmadik szülőföldjének tekintette: 1922-28-ig ő maga is itt tanult, 1936-45-ig a Collegium magyartanára volt, 1945-48-ig pedig az igazgatója. Ez utóbbit annyira komolyan gondolta, hogy minisztersége alatt sem volt hajlandó megválni a feladattól. Igazgatói feladata a romok eltakarításával kezdődött, majd arra törekedett, hogy az ifjúsággal minél jobb kapcsolatot tudjon kialakítani. Igazgatói irodáját szolgálati lakásának két szobájában rendezte be, ahol mindig szívesen vendégül látta diákjait egy kis eszmece-rére. A Collegium teljes közösségének fóruma az ebédlő lett, ott folytak a gyűlések, viták, ahol az

igazgató csak menedzseri szerepet látott el, a vita menetébe nem avatkozott bele.

A kollégium legfőbb erénye az volt minden más kollégiummal szemben, hogy nem magoltatott, hanem *ítéletre nevelt*, az előadott témát több oldalról megvizsgálták, s önálló véleményt alkottak róla. Keresztury tanárként arról volt híres, hogy „belebeszél” az előadásokba, és rettentő fontosnak tartotta a fogalmazást. Meggyőződése volt ugyanis, hogy az a miénk a világból, amit meg tudunk fogalmazni. Az ismeret csak akkor lesz teljes, ha elmondtuk, leírtuk, elmeséltük valakinek. Ez volt az Eötvös Collegium legnagyobb iskolája, a másik pedig maga az intézmény mottója: *„Szabadon szolgál a szellem”*. Nem véletlen, hogy a kollégiumban kemény irodalmi és politikai viták folytak, s hogy a mai magyar irodalmi élet kiválóságainak jó része Eötvös kollégista volt.

Ez a szellem természetesen nem felelt meg az erősödő Rákosi-Gerő klikk kultúrpolitikájának. A magas szintű szaktudás követelményét arisztokratikusnak, a vélemény szabadságot destrukciónak és reakciós magatartásnak minősítették. 1947-től kezdve fokozódó mértékben igyekeztek kényszeríteni Kereszturyt a hagyományos szakmai képzés háttérbe szorítására, és a politikai átnevelés előtérbe helyezésére. Annál is inkább, mert ezekben az években az egyetemi kollégiumokról a nyílt színen is megkezdődött a vita. Már régóta két nagy irányzat működött e téren: az Eötvös- és a Győrffy-kollégium. Ez utóbbi vezetésével jött létre a NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége), melynek célja az volt, hogy a szocializmus építésében nélkülözhetetlen „demokratákat” neveljen. Sokan úgy gondolták, hogy Győrffy-kollégium nevelési elveit összhangba kell hozni az Eötvös-kollégium céljaival és módszereivel, ám ez összeegyeztethetetlen volt Keresztury szellemiségével. Végül a szokásos évi diákkormányzati elnök-választás kínált alkalmat ahhoz a kommunista pucshoz⁸, amely után Kereszturyt és a kollégiumot reakciós összesküvéssel vádolták meg. Az igazgató ezek után 1948 júniusában lemondott, és feladta kollégiumi-tanári állását is.

3. Az akadémikus

1948-ra tehát zátonyra futott Keresztury minisztersége és kollégiumi igazgatósága egyaránt. Így történt, hogy rövid politikai pályafutása után visszavonulhatott „élete eredeti területére”, a tudományos munkába, 1948-50-ig az MTA főkönyvtárnoka lett. Bár a kollégium-igazgatói állás „megszűnése” után lehetőséget kapott arra, hogy külföldön vállaljon egyetemi tanári állást, ő az esetleges kockázatokat vállalva itthon maradt: „*Itthon maradok, engem az Isten nem teremtett emigránsnak (...) Jogom van ahhoz, hogy hazámban akasszanak fel!*”⁹.

Az akadémiai munka ismét egy romhalmaz eltávolítását jelentette Keresztury számára. Munkatársával valóságos haditervet dolgozott ki a könyvtári létfeltételek megteremtésére. Rendbetette a folyóirattermet és az olvasótermet, kialakította a kéziratárát. Sikerült beindítania a nagy könyvtár szerkezetének vérkeringését a beszerzésen, a cédulázáson át egészen a kötetésig. 1950-ben aztán az Akadémiát is átszervezték, s itt már nem volt szükség Keresztury munkájára, aki ezt követően az országos Széchenyi Könyvtár irattárához – „*a forráshoz*” – került. Személyéhez fűződik több jelentősebb hagyaték megszerzése, például Szabó Dezsőé vagy Babits Mihályé. A könyvtárak államosításakor veszélybe kerültek jeles vidéki – korábban az egyház tulajdonában lévő – könyvtárak. Ezeknek a megmentése is az ő érdeme volt, elérte ugyanis, hogy a Nemzeti Könyvtár fiókkönyvtáraiként működhessenek tovább.

Keresztury Dezső, tehát a „fordulat éve” után sem vonult vissza teljesen. Sőt, munkássága élő bizonyíték arra, hogy hogyan lehet megvalósítani pusztán háttérmunkával egy kezdeti művelődéspolitikai koncepciót. Hiszen minisztersége elején sem akart mást, mint újjáépíteni, művelni, és értéket teremteni, amit aztán a Széchenyi Könyvtár kéziratárába „bújva”, majd az OSZK Színháztörténeti Osztályának vezetőjeként meg is valósított.

A dologhoz az is hozzátartozik, hogy a szocializmus évei alatt soha nem vállalt politikai szerepet, azért a „párt kultúrmágusai”, Révai, majd Aczél nagyon sokszor kikérték szakmai kérdésekben a véleményét. Keresztury maga sem értette, hogy Révai például miként viszonyult hozzá. Az egykori miniszter elmondásai alapján ugyanis többször is

elítélhette volna másokhoz hasonlóan, de nem tette. Pedig neve szerepelt a Mindszenty hercegprímás által tervezett kormánylistán is, mint népjóléti miniszter. Révai, amikor ezt meglátta, állítólag felnevetett: „*Keresztury, mint népjóléti miniszter?!¹⁰*” – és kihagyta az ezt követő perből.

Tudását és bölcsességét maximálisan elismerték, éleslátása, szélsőségektől való mentessége és kiváló intuíciónak mindig kisegítette a nehéz helyzetekből, és meg tudta tartani a „középen állását”. Méltán nevezik őt az „utolsó polihisztornak”, s valóban, szerteágazó tudásán és műveltségén túl, talán csak az embersége volt nagyobb. Élete utolsó percéig tanított és nevelt: helyes ítéletekre, emberségre, igazságszeretetre, fegyelmezettségre. „*Szellemi óriás volt, és igaz ember*” – mondják róla, akik közelről ismerhették, s nekünk zalaiaknak talán még inkább az.

Bibliográfia:

- Keresztury Dezső: Helyünk a világban – Tanulmányok (Szépirodalmi kiadó, Bp. 1984)
- Keresztury Dezső: Emlékezés az Eötvös Collegium utolsó éveire In.: Valóság 1989/3
- Keresztury Dezső: A parasztság a magyar kultúrpolitikában (miniszteri beszéd 1946 - hagyaték)
- „Csak tettem a dolgom...” – Keresztury Dezső a magyar művelődés szolgálatában /Beszélgetések, riportok/ (Szerk.: dr. Kis Kádi Géza, Kiss Gábor Zalaegerszeg 1998.)
- Izsák Lajos: A koalíció évei Magyarországon (Kozmosz kiadó Bp. 1986.)
- Kovács Sándor Iván: Keresztury Dezső kilencvenedik éveire (Zalaegerszeg 1994)
- Szász Imre: Ménesi út (Magvető Bp. 1987)
- Magyarország története 1918-1990 /Egyetemi tankönyv (Bp, Korona Kiadó)
- Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-75 (szerk. és kiadás.: Mészáros István, Bp. 1997)
- 1000 éves a magyar iskola -Kötet a magyar iskola millenniuma alkalmából 996-1996 (Korona Kiadó, Bp. 1996)
- Köznevelés 1945-47, és 1980-85-i számai
- Fejér Megyei Szemle 1984/2

10 Keresztury Dezső: Emlékezés az Eötvös Collegium utolsó éveire In.: Im.

9 Csak tettem a dolgom...” – Keresztury Dezső a magyar művelődés szolgálatában – Beszélgetések, riportok (Szerkesztette: dr. Kis Kádi Géza, Kiss Gábor, Zalaegerszeg 1998)

8 A diákok többsége nem azt a jelöltet választotta, akit az MKP „beépített”, és elnöknek akart, ezért „reakciónak” nyilvánították a kollégiumot, és kérték az „összeesküvő” diákok kizárását az intézményből.

7 Csak tettem a dolgom...” – Keresztury Dezső a magyar művelődés szolgálatában – Beszélgetések, riportok (Szerkesztette: dr. Kis Kádi Géza, Kiss Gábor, Zalaegerszeg 1998)

6 Keresztury Dezső: Emlékezés az Eötvös Collegium utolsó éveire In.: Valóság 1989/3. 61-84. old.

5Portréfilm – In.: „Csak tettem a dolgom...” – Keresztury Dezső a magyar művelődés szolgálatában – Beszélgetések, riportok (Szerkesztette: dr. Kis Kádi Géza, Kiss Gábor, Zalaegerszeg 1998)

4 Új Horizont 1994. 45-46. szám In.: „Csak tettem a dolgom...” – Keresztury Dezső a magyar művelődés szolgálatában – Beszélgetések, riportok (Szerkesztette: dr. Kis Kádi Géza, Kiss Gábor, Zalaegerszeg 1998)

3 Keresztury Dezső: i.m.

2 Keresztury Dezső: i.m.

1 Keresztury Dezső: Helyünk a világban – Tanulmányok (Szépirodalmi Kiadó Bp. 1984)

